

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSEVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

*

HUSZONÖTÖDIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1915

TARTALOM.

Tanulmányok, értekezések:

	Lap
<i>Mitrovics Gyula</i> : A Buda Halálának csodás eleme az aesthetika és lélektan szempontjából	257
<i>Horváth Cyrill</i> : A magyar ősi ritmus	276
<i>Dr. Szegeőy Rezső</i> : Zrinyi Miklós és a Szigeti Veszedelem a horvát költészetben. I. közl.	291
<i>Gorzó Gellért</i> : Ráday Pál virágénekei	300

Adattár:

Ráday Pál virágénekei. Közli <i>Gorzó Gellért</i>	307
Petrőczy Kata Szidónia versei. II. közl. <i>Harsányi Istvántól</i> és <i>Gulyás Józseftől</i>	311
Protestáns iskolai dráma a XVII. századból. Közli: <i>Dr. Sztripszky Hiador</i>	327
Vörösmarty Mihály levelei Kölcsey Ferenczhez. Közli: <i>Zsinka Ferencz</i>	353
B. Kemény Zsigmond levelei Pusztakamaráson. II. közl. <i>Papp Ferencztől</i>	359

Könyvismertetés:

Ipolyi Arnold Népmese gyűjteménye. <i>Tolnai Vilmostól</i>	372
Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai. <i>Mikola Sándortól</i>	373
Pulszky Ferencz kisebb dolgozatai. <i>Sas Andortól</i>	375
Robert Gragger: Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. <i>Király Györgytől</i>	379
F. Baldenspenger: La Littérature. <i>Sas Andortól</i>	380

Könyvészet:

Új könyvek és füzetek	382
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	383

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: Budapest, I., Pauler-u. 4.

A BUDA HALÁLÁNAK CSODÁS ELEME AZ AESTHETIKA ÉS LÉLEKTAN SZEMPONTJÁBÓL.

1. Arany a *Buda Halálát* egyszerűen *hún regének* nevezi. Nem lehet azonban kétség, hogy itt a szó legszorosabb értelmében vett hőskölteménnyel, valódi epopeiával van dolgunk. Etele trónfoglalása a hún világbirodalom tulajdonképeni megalapítását jelenti. Az Isten kardja, a görög császári követség, majd, bár csak a szín mögött, lejátszódó hadjárat és Buda halála Etele által: a nagyszabású és hősi elemet képviselik.

Igaz, hogy a világpolitikai eseményeknek úgyszólván csak a körvonalait vázolhatja meg a költő a trilogia emez első részében:

Csillag esik, föld reng: jött éve csudáknak!
Ihol én, ihol én pörölyje világnak!
Sarkam alá én a nemzeteteket hajtom:
Nincs a kerek földnek ura, kívül rajtam! (IX. ének.)

De hiszen az is bizonyos, hogy a cselekmény egy nagyobb egész része, s további katasztrófák csiráit rejtik az események magukban.

... Öröktől ez meg vagyon írva,
Mély titku rovással, fenn, a Világ-fáján:
»Úr az egész földön, ha ez *egy* hibáján.« (VIII. ének.)

Ennek az egy hibájának, indulatának, Etele nem tudott ura maradni. »Had ura Isten« maga könnyes szemmel állapítja meg a valóságot:

Jaj! betelik, mondá, már íme betelnek —
Népe jövendői számlálva Etelnek.

Isten, alant földjén, ő lehetett volna;
De nagy ily kísértés, földi halandóra — (XII. ének.)

A katasztrófa kifejlése, melynek magvát önuralmának híjában Etele a testvérgyilkossággal szórja el, a trilogia többi részében következett volna. Itt csak egy keskeny rést nyit a költő a jövőbe látnunk. De a jövő tragikus fejlemények ilyen hangsúlyozása is csak emeli a szemünk előtt lezajló események epikus fontosságát. A nagyszabású események és azoknak széles medrű folyása, valamint az előadás méltósága, a stílus történeti

patinája s ennek kedvéért a naiv elbeszélő ajkán is előtörő home-rosi körmondatok: egyenként is, de még inkább együtt csak a hősköltemény keretében férhetnek el. S mindezekhez járul az *isteni beavatkozás*. Ennek folyományaként Etele magának Hadúr-nak küldötte, ki ő miatta képes könnyeit ontani.

Az isteni beavatkozás, de általában is a csodás elem mutatja leginkább, hogy Aranynak mennyire egy ilyen hősköltemény írása volt a célja! Hőskölteményé, mely bármely más modern elbeszélő fajnál jobban szolgálja a nemzeti eszményeket.¹ Csakhogy ezen a ponton Aranynak, a reális érzékű költőnek,² csaknem leküzdhetetlen akadályokat kellett elhárítania. Az eposzi hősök isteni küldetésével együttjáró csodás elem az újkori eposznak valóságos Achilles sarka.

Ha nem keressük is azaestetikai hatás alapfeltételét az illusio-keltésben, nagy fontosságát nincs okunk tagadni. Ha nem tudjuk magunkat beetalálni olvasmányunk tárgykörébe, levegőjébe és indítékai közé, azok ránk nézve idegenek, érdektelenek s végsőleg közömbösek és unalmasak maradnak. Minden műnek igazán és mélyen a költő lelkéből kell fakadnia. Ez a feltétele, hogy maga-átengedéssel az olvasó is belefelejtkezzék annak légkörébe. Első-sorban a költőnek magának kell hinnie abban, a mit mond. Ha nem is az események történeti hitelességében, legalább physikai és psychikai lehetőségében; mindenek fölött azonban az indítékok jogosságában és erejében.³ A nemzeti mondakincsből táplálkozó naiv költő, a mikor a költészet még nem vált külön a vallástól, feltétlenül hitt a konkrét események megtörténtében.⁴ A modern elbeszélő helyzete azonban egyszerre megváltozott már azzal, hogy a közönség tőle új mese szövését várja. Ennek a feladatnak a teljesítése már eleve lehetetlenné teszi a költőre nézve az esemé-nyek megtörténtének elhívését. Annál nagyobb súly esik azonban a cselekmények belső motiválására a lélektan szempontjából. A költői hitel feltétele azért már ma nem az, hogy maga a költő higgyen az események megtörténtében, hanem az, hogy higgyen megtörténtüknek lehetőségében s az indítékok helyességében. Ezt a lehetőséget, valamint az írónak saját alkotásához való viszonyát az olvasó psychologiai és physikai szempontból, öntudatlanul is egyaránt mérlegeli. Azt is visszaütásítja, a mi a lélektan szempont-

¹ V. ö. Gyulai: Arany J. emlékezete. Budapesti Szemle. XXXVI. 298. l.

² Gálos Rezső helyesen állapítja meg Arany aestheticájáról, hogy annak egyik sarkpontja az eszményítés. De ugyanő rámutat ama nyilatkozataira is, melyekben az eszmények alapjául a valót állítja oda. (Arany János aesthe-tikája, EPhK. 1910. 689. l.) Arany költői gyakorlatában azonban a realitásra még nagyobb súlyt vetett.

³ Arany maga ugyanezt így fejezi ki egy bírálatában: (Az eposz anyagául szolgáló monda) »az évszázadok során történelmi meggyőződésé, nemzeti hitté változott, innen az eposz roppant hatása és népszerűsége.« Hátr. hagy. próz. dolg. 307. l. Idézve EPhK. 1902. 74. l.

⁴ V. ö. u. o. található fejtegetésével.

jából lehetetlen, de még inkább azt, a mi physikailag is képtelen. Egységes világfelfogásunk a művészi valóságosság dolgában sem tagadhatja meg magát. Igaz, elismert physikai lehetetlenségeknek is megvan a maguk szerepe és jogosultsága, pl. az állat- és népmesékben s bizonyos modern műfajoknál is. Csakhogy itt egészen más hangulatok és feltételek szerepelnek, mint a fenséges komolyságú hősi eposznál. Az aesopusi mese hatását egyáltalában nem zavarja az a tudat, hogy pusztán physikai képtelenségekről van bennük szó, hogy az az esemény meg nem történhetett. Itt nem a mese a lényeges; lelki szemünk előtt elhallgatva is, ki nem mondottan is — sőt így még inkább — az az igazság fontos, a melyet a mese példáz. Aesztikai tetszésünknek nem is a mese a tárgya, hanem a mesének és az igazságnak találó egyezése, az elvnek érzéki képben való concretisálása, vagyis végső elemzésben, mint minden műalkotásban egyébként, a kifejezés ereje. Itt a kifejezés épen ezen az egyezésen fordul meg.

Hőskölteményben efféle elv érvényesülésére csak nagyon távoli vonatkozásban gondolhatunk. Csak épen annyiban, a mennyiben minden emberi cselekvésnek van valami erkölcsi magva, s még inkább, hogy megvannak erkölcsi indítékai és következményei. De ezzel, művészi alkotásoknál, művész és közönség is legtöbb esetben édes-keveset törődik. Inkább csak öntudatlanul látszik — az egyetemes törvényszerűségek során — befolyása alatt állani. Ezért nem mellőzheti; ennyiben számol is velök, mint Arany is Etele bűnével, hogy nem tudott indulatának ura maradni. De azért semmi esetre sem fogja bevallott czélzatossággal előtérbe tolni. Ezért az eposzköltő az események hihetlenségével szemben nem némíthatja el az idegenkedést azzal, hogy a mese itt is csak mellékes, s a fődolog, mint az aesopusi mesénél, a tanulság és ehhez az elbeszélésnek találó alkalmazkodása. Itt fődolog az esemény és annak hitelessége. Épen ezért nehéz a mai eposzköltő feladata. Egész tárgyköre az emberfeletti erők világában helyezkedik el. Emberei, vagy legalább a főhős, nagyobbak a rendes méreteknél, isteni küldetésükben közvetlenül érintkezésben állanak isteneikkel. Egyáltalán ezek az istenek közvetlenül foglalkoznak az emberiség ügyes-bajos dolgaival. A levegő tele van csodákkal; a dolgok megszokott rendjét lépten-nyomon meglepő események zavarják meg. A mint az elragadtatás hangján Etele is mondja: »Csillag esik, föld reng, jött éve csudáknak.«

Már pedig költői hitel dolgában bajos további engedményeket tenni. Az események is költöttek, a háttérül szolgáló természeti és vallásos világfelfogás is költött? Veszedelemes játék az eposz elengedhetetlen komolyságával. Ezen még majdnem minden modern költőnek megtört az ereje. Kitérni pedig nem lehet a kérdés elől, mert akkor a hősköltemény elveszíti illetően jellegét. Verses regény, költői elbeszélés vagy más, valami új műfajú darab lesz belőle, de nem lesz hősköltemény.

Aranyt személye szerint kétszeresen nehéz feladat elé állítja ez a követelmény. Köztudomású, hogy a költői hitelt milyen fontosnak tartja. A *Toldi Szerelmében* megkötve érzi magát emez egy sorától: »Nem is lőn asszonynyal tartós barátsága«. (*Toldi*. XII. ének.) Irodalmi hagyatékát sajtó alá rendező fia valóban a költő szellemében veti fel a kérdést a *Daliás Időkkel* kapcsolatban: »Vajjon az eltérő cselekmény nem fogja-e az olvasót, legalább a naivabb kedélyeket, a költemény által ébresztett illúzióikban zavarni?« (*Arany Összes művei* IX. k. VIII. l.)¹

Megkülönbözteti azonban Arany a történeti hiteltől az eposzi hitelt. Ez utóbbi »nem törődik — úgymond — azzal, megtörtént-e a dolog, de igen, hogy él-e az a nemzet, a nép tudalmában, emlékei-s hitében, s az utóbbiakhoz, a mennyiben a cél engedi, makacsul tapad. Nem költ semmit, a míg hagyomány van, miből összerakni lehet; nem ferdít, hol az eltérés a nép tudalmával ellenkeznék: de a monda variánsai közül szabadon válogat. — Magát a főcselekményt, nevezetesebb epizodaival, kitűnőbb hőseivel, oly alapon kell kifejeznie, hogy minél több támaszát lelje a nemzeti emlékezésben.« (X. k. 306—308. l.) Egy más helyt, Gyulaihoz, így ír önélet-rajzában: »A légből kapott eposok iránt ellenszenvvel viseltetem, hiányozván azokból az, a mit én eposi hitelnek nevezek.« (IX. k. L. l.) Ugyanezt máskor így fejezi ki: »A valódi epost nem *írják*: az valamely nép közös költeménye« s mint ilyen a »közös érületet« fejezze ki.² (V. k. 444, 443. l.)

Helyesen jegyzi meg Gálos Rezső Arany aesthetikájáról írt értekezésében, hogy a költő ily felfogása a *Buda Halálának* ter- vével párhuzamosan alakult ki, másfelől ennek tökéletes megvalósulása az ő hún eposza.³ Ezt a felfogást röviden abban foglalhatjuk egybe, hogy a modern eposzíró mentől több és mentől szorosabb kapcsolatot keressen a nemzet köztudatában élő mondai anyaggal, más szavakkal: a *köztudatban élő és folyton ható eleven képzetekkel*. Hasonló képzetek ugyanis egymást könnyen felújítyák, egymással könnyen társulnak. Az immanens és új tudatelemek könnyű és gyors egyesülése első feltétele a meginduló lelki mozgalmak természetes és könnyed lefolyásának. Ennek pedig hangulati velejárója mindig kellemes, jelen esetben aesthetikus érzés lesz. A modern olvasóra nézve, ha egyelőre nem azonosítja is magát az előadás csodás elemektől tarkított tárgyával, a társulási folyamatok könnyed és akadálytalan megindulása már magában is, mint tevékenységérzés, mint kielégítő magaérzés (Selbstgefühl; Funktionslust) aesthetikus jellegű. Arany bőségesen ki is használta a kínálkozó alkalmakat a nemzet közkincsét alkotó képzetekhez való társulások létesítésére. Erre egyéni képességei és sajátos komponáló módja

¹ Mindig a 12 kötetes kiadást idézem.

² Mindezek egyúttal Gálos értekezésében is. (Id. h. 683., 745. l.)

³ EPhK. 1910. 752. l.

különösen is alkalmassá tették. Az eposzról szólva, írja Gyulainak: »Ezt csinálni nem lehet, ez csinálódik . . . Történeti vagy mondai alap nélkül nem vagyok képes alakítani; talán nincs inventióm, phantasiám: elég az hozzá, hogy nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész.« (XII. 40. l.) Helyesen felismert elmélet és egyéni sajátosság Aranyban itt is szerencsésen összetalálkoztak. Nemcsak a hún mondakör elemeire támaszkodik, hanem a néphitből, írott emlékekből, történelmünkben egyaránt kölcsönzött motivumokat.¹ Etele egyedül megy be Buda városába, mint Imre király az öcscsének ellenséges táborába. A néphitből valók a csodaszarvas regéjének tündérléányai, a hadak útja, a földből kinőtt kard képzete, a rovásírás, meg a székely rovás átvitele stb. stb. Így gondoskodik arról, hogy mindaz, a mit korfestés, meseszövé, jellemfejlesztés szempontjából felhasznál, az olvasó tudatában ismert képzetekre találjon. Így azokat kiegészítve, nemcsak idegenszerűleg nem hat az, a mivel saját leleményéből pótolja, hanem az esztétikai kielégültség emelkedett érzését gyullasztja fel velők.

2. A Buda Halálának csodás részletei sorrendben a következők.

Az első ének végén az áldozási jelenetben Torda áldozatából

Mind a maradékot oltárra zuhintá;
Serczegve a zsarát füstöt vete tőle,
Vérharagos lángok csaptak ki belőle.
Megdőbbene Torda.

A láng *vérharagos* színe a bekövetkező gyászos események jele. Azonban ennek a jelentéktelen epizódnak az eseményekre befolyása nem volt; nem is hagyott nyomokat a szereplők lelkében sem:

. . . . . másra,
Fordultak az elmék vidor áldomásra.

De nemcsak jelentéktelensége miatt nem akadunk meg rajta, hanem azért sem, mert a hitregei motivumok között meglehetősen szélesen ismert és babonás jellege nem épen idegenszerű.

Sokkal jelentősebb ennél az egész VI. éneket betöltő s tündéri elemmel átszőtt csodaszarvas regéje.² A csodás elem közé sorolhatjuk Etele álmát s az álom megfejtését a tanácsban. (VIII—IX. ének.) Közvetlenül ehhez fűződik az álom beteljesedése: Isten kardjának valóságos megkerülése. Ezt egészíti ki e két sor:

Hüvelylyel a kardot Etele ruházza,
Legszebb hüvelyébe illett csoda-képen. (IX. ének.)

¹ Riedl ezeket sorban kimutatja. (Arany János ². 226—234. l.)

² Feltűnő, hogy operett-librettistának még nem akadt meg a szeme ezen a bájos anyagon!

Ennek tovább fejlesztése, de már visszatérés a való világhoz, hogy a lopott kard elveszíti csodás erejét a jogtalanul bitorló Budának kezében:

Ott nem az Istenkard által Buda vívik,
(Kezében aczélja csak aczél tudnillik.) (XII. ének.)

Ebben másfelől kiengesztelő vonással egészíti ki a költő Buda jellemképét:

Emberül ő harczolt maga emberségén;
Bajnok vala ifjan, s bús élete végén. (U. o.)

Külön hely illeti meg a többiektől — majd meglátjuk miért — a mátrai vadászat Ármány-jelenetét.

A csodaszarvas regéjében, elemeire bontva, alig van valami természetfölötti. Eléggé különös ugyan, hogy

... a szarvas, mint a pára
— Kőd előtte, köd utána —
Míg az ember szélyelnézne;
Szemök elől elenyésze.

De hiszen vadászemberek annyi csodálatos dolgot tudnak erdők titkairól, vadak fortélyáról beszélni! Idegen környezetben, a természet csodálni való meglepetései között egészen megfogható dolog, hogy az otthoni vidékhez szokott — az egyik különben is talán egy kissé anyás legény (»Anyám, anyám, meghalsz belé!«) — elvesztik a fejüket! Többé már tájékozni sem tudják magukat. A primitív ember biztos kalauza, a nap is, félrevezeti már őket. Az egyiknek keleten nyugszik, a másiknak délen, ismét egy másiknak éjszak felé vöröslik.¹ Hát még mikor azt látják, hogy a tó vize a poklok kénköves bűzét leheli, a forrás keble meg égő olajat buzog! Hiszen itt az egész természetnek felfordult a rendje! Az a gim-szarvas is, mely reggelente nyilazó szemük előtt fel-feltűnik s minden estére oly ügyesen síklik el dárdáik elől (»Minden bokrot általdőfnek«) bizonyára ezeknek a »csodás« jelenségeknek a sorozatába tartozik bele. E sok furcsaság között mily édes meglepetés a természet ölen tánczaikat lejtő leányok csapata! A sok fáradtság és az otthonról elszakadás keserűsége után lehet-e természetesebb valami, mint az, hogy e szabadjukra először bocsátott legények tüzes tekintete a tündérség varázsával fonja körül a leányok alakját? A tündérek, vilik, egyébként sem idegen képzetek népünk fantáziakörében s így a miénkben sem.²

Aztán most már önfeledten követjük a koboz hangját s egészen átengedjük magunkat a fényes illúsióknak, a melynek

¹ Riedl szerint Arany ehhez a jelenethez az indítékot Priskosból vette. Jellemző a költő nyomon járó komponáló módszerére.

² V. ö. Riedl: Arany J.³ 231. l.

a költő, előadása varázsával, rabjává tett. Az apró strófák kurta sorainak csillingelő zenéje, az exotikus tájék mesékbe illő furcsaságai, a vadász mohóság közvetlenül festett jelenetei, az épen csak megért fiatalság gyors váltakozása az otthon utáni édes búsongás és a szerelem vérüket hajtó csiklandása között és az egész éneken át elömlő hang varázslatos bája: teljesen kiragadnak hétköznapi prózánk valójából. Ha valahol, akkor itt alkalmaznunk lehet — mutatis mutandis — azt, a mi igazság van a »beleézés«¹ esztetikai elméletében; a költői suggestio hatalma folytán már mi magunk is egészen az önfeledt és megszárdult ifjú vadászok szemével látunk mindent: a természet különöségeit, a megtévedt napot, a csodálatosképen fel- meg eltűnő gímet és a tünderré válni kezdő szüzeket. És olyan boldog érzés: egy percnyi önfeledéssel¹ engedni a költői varázslatnak!

Ez a magamegfeledkezés alapja minden suggestiv hatásnak. Kísérletek igazolják, hogy előzetes föltevések, combinációk, bizalmatlanság és gyanú a suggestiv hatás útját még a hypnotikus eljárás körében is megnehezítik, sőt sokszor lehetetlenné teszik. Azért — az esztetikus jelenségek körében maradva — ha a költőnek ezeket sikerült elhárítania, úgyszólván már minden sikerült. És Aranyinak, mint láttuk, ehhez minden eszköze megvolt. Azért egy hiszékeny gyermek áhitatával lessük az ének szavát s hallatára a népmesék ragyogó színeivel hímezzük lelki szemünk elé az egész jelenetet.

Elmélkedve az ének hatásán, többé már nem a szarvas és a tündérek csudája felett tépelődünk, hanem minmagunkon, hogy a mi raffinált élvezetekhez szokott lelkünket ez az egyszerű, naiv és sokképen ismert történet hogyan tudta ennyire lebilincselni s főképen hogyan tudta az annyira fontos első hatásokat biztosítani? Mert ha ez első hatás nem sikerül, kételkedésünk vagy közömbösségünk a varázslat fátylát mind összekuszálja.

Mindjárt az ének első négy sora a maga szakadozott hézagosságával kiválóan alkalmas erre.

Száll a madár, ágrul ágra,
Száll az ének, szájrul szájra,

Fű kizöldül ó sirhanton,
Bajnok ébred hős lanton.

Mindenik sor egy külön s lehetőleg egyszerű mondat. Mindenik egy külön, egyszerű gondolat. Azonkívül mindenik után hézag marad, s mégis mindenik fokozatos átmenet a negyedikhez. E szaggatott sorok a hézagok kitöltésére ösztökélnek; de nincs időnk a könnyen megtalálható, de mégis távolabb álló kapcsolatok hiánytalan létesítésére, mert már a következő sorok ritmikus gyönyögzését halljuk. A költőtől soronként nyújtott kép a hézagot kitölteni kész, de kialakulatlanul maradt subjectiv associációkkal olyan

¹ Ez az, a mit Volkelt »Lust der Entlastung«-nak nevez. System der Aesthetik. I. 355. l.

lelki állapotot teremt, mely az egyrészt öntudatlanul szendergő, másrészt a suggestiv hatások iránt annyira érzékeny hypnotikus állapotra erősen emlékeztet. És a negyedik sor, melyhez csak átmenet az első három, az sem azt mondja, hogy így s így lesz, hanem csak annyit, hogy a hősi lant, a költészet, fogja éltetre kelteni a bajnokokat. Való és költészet mystikus keveredése ez a sor. Ébred, életre ébred a bajnok, de csak a költészet varázsán. Nem követel erőszakkal hitelt, de a leeresztett fátyolon át mégis a valóság elmosott körvonalainak látomása bontakozik elő. A bájos ének első futamaiban így kapjuk meg a témát, s a hogyan az a lelkünkbe lopja magát, attól egészen le vagyunk bilincselve.

Csak hogy a költő még előbb kezdi az előkészületet. Mint a hypnotisáló, egyetlen biztos gestussal, a consultatio első percében ellegyinti betege elől a bizalmatlanság ködét, úgy nyugtat meg Arany is az előző ének utolsó strófáiban a felől, hogy ő a maga részéről nem kér hitelt a csodás meséhez, mert itt csak egy régi rege újul fel a hegedős kobzán. Az egész ének régi idők öröklött regéje.

A saját költői hitelét tehát nem terheli vele. Tudva vagy öntudatlan, ezzel ejti meg a lelkünket. Ezzel bilincsel le minket az ő előadásának érintetlen hitelességéhez.

3. A csodaszarvas regéjének nincsen befolyása az eseményekre; csak mint bájos betét szerepel, Etele lakomáján elhangzott hegedős ének gyanánt. Azonban, bár nincs az eseményekre semmi befolyása, aesthetikai fontossága annál szembetűnőbb. A hún és a magyar nemzet keletkezésének tündéries regéje tárgyával, hangjával s többé-kevésbé csodás részeivel növeli a színek gazdagságát, természetfölötti régiókba emel s az események perspectíváját tágitva, az ősidők világába nyújt bepillantást.

Annál nagyobb szerepe van Etele álmának a VIII. énekben s az álom valóra váltának, az Isten kardja megkerülésének. A csodaszarvas regéje a regősnek, kobzosnak, igricznek, hegedősnek, mesemondónak több változatban és elnevezés alatt ismert alakjához fűződik s ily alakban kapja meg az első kapcsolatot képzeink között. Az isten kardjának csodálatos megkerülése pedig álom keretében helyezkedik el. Az álom részleteit s megfejtésének körülményeit a költő apróra kidolgozott jelenetezésben adja s fontosságukat már ezzel is kiemeli. Két énekbe nyúlik át ez események ismertetése. Nagy költői művészettel osztja fel az elmondandókat. Hadúr, a maga égi fenségében, a VIII. ének végén jelenik meg. A IX. ének elején azonban ennek folytatása helyett egy rövid jelenetet találunk, mely Buda és Gyöngyvér között folyik le. Ezt követi az álomfejtők gyülekezése Etelenél, és csak ezután ismerkedünk meg az álomkép folytatásával Etele előadásában. Ez a megszakítás nagyban bonyolítja a helyzetet. De megvan a maga több rendbeli nagy fontossága. Mindenek előtt kétségtelenül mutatja: mily mélyen nyúl bele a fejleményekbe s az előttünk

lefolyó cselekményekbe.¹ Aztán az álomképek közé szőtt csodás elem váltakozása a valóság mozgalmos képeivel, az elbeszélésekkel és drámai jelenetekkel olyan eltolódásokat teremt, melyek közben a valóság elhithető erőt ömleszt az álom képeibe, viszont az álom transcendentalis fénynyel vonja be a valóságot. Így a váltakozó jelenetek során a legzavartalanabb eposzi hangulatba ringatózunk bele.

Vita tárgya lehet, vajjon Hadúr képe égi trónusában, majd Eteléhez alágördülő szekerén, Etele álmához tartozik-e, vagy a költőnek saját személyében tartott előadása.² Első tekintetre a magyarzatnak ez a kétféle lehetősége az előadás bizonytalan-ságára s a compositió ingatagságára enged következtetést. Mindezek azonban jogosulatlan föltevések volnának a szerkesztés és nyelv-művészet nagy műgonddal dolgozó mesterével szemben. Nézetünk szerint ez öntudatos terelés eredménye. Arany elméletileg is többször foglalkozik a csodásság különböző fokozataival. A csodás elem egyszer egészen nyílt, csodás volta felől semmi kétséget nem hagy fel; máskor a költő »halaványan színezi a rendkívülit«, néha maga sem dönti el, természetes úton, vagy isteni erő által történt-e a szóban forgó esemény. Néha álom, látomás, rendkívüli természeti tűnemények alakjában jelenik meg a csodaszerű.³ Arany itt is tudatos tervszerűséggel hagyja nyílt kérdésnek, álomról van-e szó, vagy csodáról. Ha nyíltan vállalná saját személyében az előadásért a felelősséget, ezzel határozottan csodának minősítené s talán bizalmatlanságot ébresztene előadásának féltékenyen őrzött megbízhatósága felől. Ellenben azt érzi, hogy költői művészetétől immár teljesen megvesztegetett lelkünk — eldöntetlenül hagyva számunkra a kérdést — előadását épen úgy fogja mérlegelni, a hogyan ő akarja, a hogyan az ő művészi intenciói közé legjobban beilleszthető lesz.

Az álom a zajos, sőt a két testvér-királyra nagyon is küzdelmes mátrai vadászat után következik. Arany a két dolgot — a küzdelmes vadászatot és a nagyjelentőségű álmot — pompás művészi intuitióval fűzi össze. Egy énekben adja a kettőt ezzel a címmel: *Etele álmot lát*. Hadúr alakját a trónon s alákocsizását Eteléhez ez alatt a cím alatt, ebben az énekben adja. Ezzel az

¹ Ezért nagy tévedés Gyöngyössynek az az állítása (Arany J. élete és munkái. Budapest, 1901. 320. l.), hogy »a csodálatos nem tud szervezen beleilleszkedni a mese keretébe«. De még ennél is nagyobb az a másik, hogy a hősök jelleme nem táplálja a cselekményt. Hiszen épen cselekményeikből ismerjük meg jellemüket. Hát nem Etele lobbánzó indulata, Buda féltékenysége és Detre számító-ravaszága érlelik a cselekményt?

² L. Riedl, i. m. 222—3., Moravcsik bevezetését M. Könyvt. 137—9. VI. l., Loysch János: Buda Haláláról cz. értekezését. IK. 1908. 140. s. köv. lk. Arany congenialis magyarázójával, Riedlrel, e jelenet értékelésében nagy sajnálatomra nem érthetek egyet. Igen sokkal több pusztá, sőt kellemetlen mellékhangzású machinatióval. Másfelől Hadurat könnyei nem tehetetlen öreggé teszik, hanem részvéte, a nála is hatalmasabb végzet ismeretében, hozzánk közelebb hozzák. A könnyet már Homeros eposzi szerepre avatta.

³ V. 17., 54. l. V. ö. Gálosnál i. h. 750. és Loyschnál i. h. 141. s. k. l.

egész plastikus képet határozottan álomnak minősíti. Már pedig bármily phantastikus dolgot álmadjunk is, magának az álomnak a lelki folyamatában nincs semmi képtelenség, hihetlenség vagy természetfölötti. Két napi szünet után újult erővel fogtak a vadászathoz. Közben az elnehezült Budát egy bikabölcény ledönti lováról, s a szerencsétlenségből Etelenek magagyöző jelleme s vadászügyessége menti meg. Van-e természetesebb valami annál, hogy egy ilyen küzdelmes nap után, mely majdnem az egyik király halálával végződött, Etele zavartan alszik s eközben — álmodt lát? Akár kiszámított tervszerűség vezette ebben Aranyt, a mi nála nagyon is feltehető, akár öntudatlan költői megézés,¹ mindenképen szerencsés motivatio volt. Egyszersmind ez is újabb bizonyíték arra, hogy nemcsak elméletben, de a költői gyakorlatban is milyen komolyan vette s érvényesítette az eposzi hitelt.

A mikor már úgy gondoljuk, hogy egyéb nincsen hátra, mint hogy a költő elibénk teregesse Etele álmának »tarka szövött rendjét«, úgy, a mint azt Hadúr reá borította, akkor, mintha még egy pillantást vetnénk ki a csillagos éjszakába:

Csillagok a földön csillámlani szűntek;
Zárva le minden szem, tüzek is eltűntek;
De az ég nagy sátra, a magosan mélylő,
Szerte ragyog — s víraszt az örökkön élő.

Nem tudjuk, az álomhoz tartozik-e ez a kis természeti kép, vagy a helyzetrajzhoz? A költő nem nyújt felvilágosítást. És épen ezzel ringatja a mi lelkünket is bele az együtt álmódásba. A csillagos ég képe egyaránt álm és való. Való, mert az alvó Etelenek s udvari népének természetes, igazi háttere. De álm is, mert ekkor indul útjára — Etele álmában — Hadúr. Mielőtt azonban ez megtörténik, Arany előbb egy plastikus képben bemutatja az aranyos karszékén ülő öreg istent. Michel Angelo mintha csak ez aranyból kovácsolt sorok mellé véste s festette volna hatalmas Mózesét illusztrációul. A képben a megjelenítés drámai élénksége egyesül a körvonalak plastikus erejével. Még nem feleedtük el, hogy álommal van dolgunk, de a világtartó erő kifejezésének művészi megtestesítése a költői igazság elhithető hatalmával már-már szinte valóság gyanánt varázsolja elibénk. A kép realitását fokozza a kapcsolat, melylyel Arany a valósághoz fűzi:

Megnyíladozott volt kárpitja egeknek;
Hallgatja, halandók hogy szerie pihegnek,
Néz le aczéltükör mélybeható szemmel;
Legelteti gondját csöndes figyelemmel.

¹ Arany erre a költői »megézésre« többször hivatkozik. (L. Gálornál összeállítva 688. l.) De talán leghatározottabban differenciálódik ez, a tudattalannal érvényesülő intuitio értelmében, az *Aisthesis* cz. költeményében. (IX. k. 74. l. Idézve Gálostól is.)

Az emberek álma felett őrködő isteni gondviselést valóban nem lehetne élesebben concretisálni.

E hat versszakon áthaladva, teljesen a költő suggestiv hatása alá kerülünk. Ettől kezdve önfeledten illeszkedünk bele a naiv felfogású költői világkép keretébe. A szószerinti realitás kérdése bennünket többé már egyáltalában nem érdekel, s erre való minden tekintet nélkül engedjük át magunkat a következő ének *költői* igazságainak.

Száraz logikai elemzés mellett mintha még ez is a költő által ismertetett theológiához tartoznék, a mikor elérkezettnek látja Hadúr az időt, hogy Etele

..... már birodalmát birja,
Miképen öröktől az meg vagon írva.
.....
Nosza hát teljék be, a mi betelendő!
Jó, vagy gonosz is bár, jöjjön a jövendő!

Előhozza a csodakardot s szélparipáit befogatja :

Fénylő hadszekerén maga Isten hajta,
Dörög az ég, a mint száll lefelé rajta.

Mindez, mint előzmény, kétségtelenül hozzá tartozik magához az álomhoz is. A mint azonban Etele a következő IX. énekben, a bölcsek tanácsában saját álmának a tárgyát előadja, ezekről nem tesz említést. Az álom pszichológiájából azonban ismeretes, hogy annak eleje és vége könnyen feledésbe vesz: úgyszólván csak egy-egy élesebben kialakult jelenetét ragadjuk ki reggeli ébredéskor. Azért így és ezzel egészíti ki a költő a saját előadásában, és mi zavartalan magunk-átengedésében egészen természetesen találjuk, hogy mi ezeket is Etele álmán keresztül látjuk meg.

Ez ének utolsó két, biztos kézzel odavetett versszakában a való életbe vezet át bennünket a költő. Mintha a hajnali szellő fel-feltámadó zúgását hallanók, az ébredező élet bizonytalan s olykor a távozó éjtszaka csendjébe visszamerülő neszével:

Lovai körmétől lágy levegő csattog,
Mint a megütött víz, nem súlyed alattok,
Kereke zsurlásán ordítva csikordul,
Olyan erővel zúz, oly sebesen fordul.

Messze mezőn háló sok erre fölérez,
Takaróját jobban felvonja füléhez
S mélyebben elalszik, hogy a hajnal költi ; —
Hadurat nem látja ember soha földi.

És itt már egészen a prózai valóságnál vagyunk: »Hadurat nem látja ember soha földi«. Hogy a fordulat annál kétségtelenebb legyen, Arany a maga sajátos és erősen jellemző interpunctiójával az utolsóelőtti sort pontosvessző mellett még megszakító jellel is elválasztja ez utolsótól. De az átmenet, a fordulat minden

határozottsága ellenére mégis egészen fokozatos. Az utolsóelőtti strófában még az isten szekerének mythikus útjáról van szó; az utolsó három első sorában már emberekről, kiket a hajnal épen az isteni utazás robogásával ébresztgetne; az utolsóban meg már arra a rideg valóságra ébredünk, hogy Hadurat nem látja soha földi ember.

A jelenet minden csodássága mellett is hol van itt megzavarva reális érzékünk? A költő maga nyugtat meg e felől. Lehetetlen, hogy félre volnánk vezetve. És mi, az ő ujjmutatását követve, látjuk Hadurat, trónján ülve, tekintetét a halandókon legeltetve, majd Etelén megnyugtatva, a mint végül kimagasul deli nagy személye s útjára kél, hogy Etelének csipejét kardjával övezze.

4. Szerves összefüggésben van ezzel az álom megfejtésének és valóráválásának dolga. Ezt a következő IX. énekben találjuk meg, mely a Buda sátrában támadt nyugtalanság rajzával kezdődik. Gyöngyvér figyelmezteti férjét az odaát, Etelénél, történetekre:

Gyül oda bűbajos, énekkel igéző,
Iraló, varázsló; ha ki *tud*, ráolvas;
Papok, álmofejtők: egész sereg ollyas.

Bizonyos dolgok csak a távolság perspectivájából tekinthetők át; így a házba érkezők serege is. Azért mi is Buda sátra alól nézzük végig a gyülekezést. Maga a történet, a csudakard megkerülésének története, három jelenetben játszik le előttünk: Etele elbeszéli az álmot; Torda megfejti igaz értelmét, s végül következik az álom beteljesedése. Mint érintettük is már, Etele és a költő elbeszélésének részletei, melyek az előző énekben találhatóak, egymást kiegészítik ugyan, de nem azonosak. Pszichológiai-lag ennek megokolásával már foglalkoztunk.

Ebben a IX. énekben az első újdonság az, hogy Etele álmának fontosságát tulajdonít: megfejtésére összehívja a bölcsek tanácsát. Etele markáns, aczélos alakjánál sem csodálkozhatunk ezen. Eme legendás idők hősnél ez egészen természetes. Máskülönben ma sem ment még ki divatból az álmainkkal való foglalkozás. Hogy ennek az ókor emberei közéleti fontosságot tulajdonítottak, egészen természetes.

Arany, Etele előadásában, kitűnő pszichológiával fonja az álom szövevényét. A mint a valóságban különösebbnél különösebb jelenetek kaleidoskopszerűen váltakoznak, úgy itt is a legkülönbözőbb jelenetek kapcsolódnak együvé. Először egy gyermekkori jelenet újul fel, a melyben Etele és gyermek pajtása, Aëtios, gyermeki fegyverrel verekszenek. Ebben a rövid rajzban rendkívül jellemző Arany költői eljárására ez egy sor is: »Majd római, majd hún módra verekedtünk.« Aranyak ebben is nyilatkozó reális érzéke annak az aesthetikai elvnek példáit szaporítja, a mely szerint a művészi előadás mindent concretisál. Egyébiránt a gyer-

meki bajvívás egész nyolcz soros leírása ilyen eleven jelenetezés; de legjellemzőbb az idézett sor. Itt fordul az elbeszélés. A gyermeki bajvívást véres, igazándi harc követi, melyben

Támad nagy üvöltés; egek elborúlnak,
Dördülve Hadisten kék nyilai gyúlnak.

Aztán megint új jelenet következik, szeszélyesen, mint az álmok szárnyán a valóságban is. Ősz, öreg ember jelenik meg előtte s nagy karddal övezi dereka hajlását, a mint Etele mondja:

Fényben az ősz ember ágyam előtt áll,
Megláttam a sátor mennyezetét nála.

De megint fordul az álom. Jobbjában a karddal Etele szárny nélkül a levegőt szelte. Útja a föld dolgos népe felett viszi nyugat felé. Az eléje tűnő nagy kővárosokat, le-leszállva, mind kicsapá tőből.

Egyszerre levágtam karddal egy-egy várost: —
Mit jósol ez álom, böles öregek, már most?

Íme, hát csak álomról van szó az egészben; hogy el ne felejtjük, Etele szinte pointírozottan kiemeli. A mi ezután következik, az álom megfejtése, szintén nem terhelheti a költő szavahihetőségét. Torda, tehát megint nem a költő, szertartásos komolysággal, megfejtését adja az álomnak. Eljött az ideje,

Mikor Isten kardja napfényre jövendő;
A hős, kinek Isten, csuda által, adja,
Mind az egész földet vele megbírhhatja.

»Alighogy az ősz pap ajakát bezárta«, a sátor lebbenő ajtaján belép Bulcsu vezér egy szolga suhanczczal.

Kard vala jobbjában, meztelen és görbe.
Ez az! ez az! — robbant Etele kitörve;
Zúgás, valamint szél a pagonyt ha rázza,
Lón...

A táltosok között jóslat szállott nemzedékről-nemzedékre: bizonyos idő elmúltával az Isten kardjának elő kellett kerülnie. Vallásos legendák között ismeretes ez a motívum. Nagy várakozások, jövendő-mondások ilyen hiedelmekből gyakran táplálkoznak. Elég a Messiás-hitre utalnunk. Bele tartozónak véljük a hún nép psychejébe, melyet a költő már idáig is oly változatos képből tárt volt elénk, hogy az ő dicsőségre vágyása, harci szomja, egy olyan diadalmas hadvezér eljövételének reményében csúcspodják ki, a kit Isten, kardjának felövezésével, tesz sebhettelenné. Etele már is a nép bálványja. Talán csak épen ez a csodakard hiányzik derekáról. A szent számhoz:

Hét száz vala, hét tíz, hét azon esztendő,
Mikor Isten kardja napfényre jövendő...

nem nehéz alkalmas kezdő dátumot találni. Torda ezt az Etele szavai után beállott rövid szünet alatt találja meg. Ez a beállítás csak növeli a jelenet elhithető erejét.

Az olvasó associatív természetesen a legellentétebb forrásokból táplálkozhatnak. A szöveg az egyedüli constans és közös elem. A többi anyagot hozzá az immanens képzeteknek egyénien, a végtelenségig változó eleme adja. Megközelítőleg, ezen a ponton, a költő által nyújtott állandó elemhez mégis ebben az irányban indulhat meg a társulás — természetesen mindig a legteljesebb tudatalanságot feltételezve: Torda a babonás légkörben élő nemzet vezető alakja, sőt mint pap ennek a felfogásnak maga is ápolója. Mint ilyen, föltétlenül hisz az álomnak valóságot jelentő értékében. Tépelődnie kell tehát azon, hogy az álmot a reális világgal kapcsolatba hozza: szájhagyomány él az Isten kardjáról; ennek meg kell kerülnie; mivel határidőhöz van fűzve, ezt össze kell hangolni a mai nappal. Feltehető, hogy az időpont számítása — »Idők óta, idők elejétől« — szájhagyományról lévén szó, nem annyira szilárd, hogy kisebb-nagyobb alkalmazást el ne tűrne. Azért talán lehet válogatni a hagyományban oly események között, melyeknek ideje 777 évre esik az álom napjától.

Gondolatmenetünkben körülbelől ezeken az állomásokon fut-hatunk át. Csakhogy az egyes gondolatszemek kritikai mérle-gésére nem igen van idő, mert íme Bulcsu már hozza a kardot!

Hangsúlyoznunk kell mindig az efféle lelki folyamatok tudat-talanságát; ezekkel sokszor jár együtt a hézagosság és kisebb-nagyobb következetlenség. Gyakran nem is saját gondolatainkat fűzzük tovább, hanem a hallottakat kapjuk fel s egészítjük ki a nyert s másoktól megadott irányban, de a magunk módján. Ezt nevezik emez esztétikai irány hívei beleérzésnek. Itt a dolgokat már mi is Torda, Etele és a bölcsök tanácsának szempontjaiból látjuk és egészítjük ki. Vagyis az történik, a mit fentebb is már láttunk, hogy a saját felfogásunk félretolásával, magunk meg-feledésével, ragadtatjuk magunkat az eszmeáramlattól, a mely a költői cselekményeket hajtja előre. Ez megtörténhetik most már, mert a költői előadás elhithető erejével suggestív hatalma alá hajtott bennünket s a kritikai elemeket a további lelki műveletek sorából eleve kirekesztette; másfelől olyan képzeteket állított elő-térbe, melyekhez a költőtől előadottak azonnal kiegészítőleg kap-szolódnak.

A képzettársításnak ebben az irányban hatalmas lökést ad a kard képzete, a mely lelkünknek a várakozásig felizgatott álla-potában szinte a fizikai inger erejével és közvetetlenségével hat. Csodálatosan megjelenítő s drámai közvetetlenséggel ható erő van abban, hogy Etele lelkes meglepetésében mutatja be nekünk a költő a kardot: »Ez az! ez az! — robbant Etele kitorve.« Maga a költő csak két szót veszteget a leírására, hogy képzeletünk számára legyen mégis valami jegeczesedő pont: »meztelen és

görbe». A jelenet drámaisága, plasticitása, vakítóan éles megvilágítása minden figyelmünket, érdeklődésünket a kardhoz köti le. Az *aesztikai koncentrációra* nem lehetne ennél klasszikusabb példát idéznünk. Ez után is drámai gyorsasággal következik minden, egészen a jelenet végéig, a hol új irányban ismét fordul egyet az elbeszélés . . . .

A mint a sátorban betoppan, Bulcsu szinte mohó sietséggel adja elő a kard megkerülésének történetét. Szinte fuldoklik a szótól, egyik a másikat tolvaj ki szájából. Előadása kezdetekor szeretne már az érdekes és megfoghatatlan esemény elbeszélésének a végén lenni. Ehhez képest mondatai tömörek, szakadozottak s kapcsolatok nélkül egymás végibe dobáltak. Bulcsut elbeszélésében siettetni a történeteknek izgatón érdekes mivolta; az élénk előadás pedig a maga drámaiságával feledtetni, hogy itt tulajdonképpen a színen kívül történt dolog elbeszélése folyik, mely legtöbb esetben egyhangúvá teszi az előadást. A lihegő gyorsaságú előadásba Arany felülmúlhatatlan stílusművészettel szövi be mégis a primitív hős naiv bőbeszédűségének fel-feltörő bizonyítékait. Különösen jellemző ez ott, hol saját fontosságának kiemelése teszi ezt rá nézve naiv szükségyszerűséggé. Valamennyire elég ez egy példa:

Király! [a megszólítást nem cifrázza tovább] jöve hoz-
zám az imént e gyermek,
— Gondold barom őrző hitvány sühedernek —
Kengyelemig elsőbb köszönt lehajoltan,
A mint legelőjén által lovagoltam.

Aztán alább két sorral:

Veszi észre, sántít egy kedves ünője,
Vérnyom is a fűvön harmatozik tőle.
Nyomra, okát tudni, vissza legott mégyen,
Gondolja, tövis, kő, valami csont légyen:
Ím vasat a fűben végtére találja,
Mint hadi szerszámnak ércz hegye, kiállva.
Ott hagyja először, térül egyet, fordul,
(Fölvenni szegénység jele vaskót porbul)
De viszont megbánván siet oda ismét
Nehogy a jószágban kára megint esnék . . .

Arany előadó művészetének az sikerült itt, a mi oly keveseknek, t. i. Bulcsuval másnak szavait ismételteti, feltűnően élénk megjelenítő erővel és drámai elevenséggel. Bulcsu előadását, a mint a pásztorfiú beszéde nyomán a történeteket ismerteti, néhol szinte léleketvisszafojtva lessük. Pl.

Közelít lábujjon, szíve dobog szörnyen,
Óva megáll sokszor: menjen-e? ne menjen?
Ágaskodva tekint s nyújtózik előre —
Úgy mondom el, a mint hallám vala tőle.
Messzire már látja, mint a vizek sássát,
Magaslani fűből szép kard ragyogását.

Törtétek elbeszélése, epikai jelenségek dramatizálása általában nagyon nehéz feladat. Nehézségeit s gyakori sikertelenségét eléggé ismerjük a színpadokról, mikor a helyzetet ismertető előzmények párbeszédese előadására kerül sor. Itt meg az átvitel épen kettős, tehát a feladat annál nehezebb, az előadás annál erősebben megszíntelenedhetik. Ismertetni kell t. i. azt a jelenetet, a hogyan a kard, mint a vizek sássa, a fűből lassanként kimagaslik. Csak hogy ezt még nem is a szemtanú, hanem annak nyomán Bulcsu beszéli el. A kard tulajdonképeni csodás megkerülésének történetét e szerint a költő, a pásztorfiú, Bulcsu és a tanács, meg Etele lelkére tett hatásában mutatja be. Maga az esemény leírva vontatott és unalmas lehetne. Ezzel a műfogással pedig a világirodalom legszebb lapjai közé kerül, az Ilias hoplopoia jelenete mellé.

A nehézségek legyőzése mellett a jelenetezésnek ez a módja mélyen gyökerező pszichológiai törvényszerűséggel emeli a jelenet belső valóságosságát. A költő csodálatos intuitióval, észrevétlenül billenti át a súlyt a kard *csodás történetéről a történet előadásának a hitelességére*. Bulcsu lelkendező beszéde már eleve rátereli a figyelmet előadásának sajátos fontosságára. Aesthetikailag kevésbé iskolázott olvasó is kiérzi, hogy itt már nem az elbeszélés tárgya, hanem annak a *mikéntje* a fontos. Bulcsu szavainak a helyességét főleg abból a szempontból ítéljük meg, hogy az mennyiben egyezik a bojtárfiú neki átadott jelentésével. Aesthetikailag tehát nem az itt a fontos: igaz-e a *történet*? hanem az: hitelesen ismerteti-e vajjon Bulcsu a *bojtár előadását*? A hitelesség kérdése tehát a költőről és a tárgyról itt is átcsúszik, még pedig a suhanczon át, Bulcsura. Már pedig a Bulcsu előadását maga a szemtanú igazolja:

Szól vala, s a bojtár bizonyítá hévvel,
Verte reá naptól kesely üstökével.

Bulcsu maga is fontosságot tulajdonít, épen a törtétek hihetlensége miatt, az előadás hűségének. Neki támad a suhancznak s faggatja, hogy igazat beszél-e?

Elmondja. Riasztom: igazat beszél-e?
Bátran hí s vezet; én megyek oda véle.

Bulcsu, mihelyt hírt vesz a törtétekről, a jelenet színhelyére megy maga is. Ettől kezdve tehát már ő is szemtanúja az eseménynek. Kell-e még egyéb a hitelességhez? Csakhogy már abban, a mit ő látott, semmi különös nincs. A kard már kint volt a földből; utána nyúlt s elhozta.

Földben alig volt már, csak a markolatja;
Láng nem üté jobbom' — engede is könnyen.

De mikor talán már alkalmunk volna azon tépelődni, hogy a kard kinövése a földből és a fölcsapó láng talán csak a pásztorfiú

látomása — a jelenetnek vége. Bulcsu robbanó szavakkal fejezi be előadását s felajánlja a kardot urának: »Itt van! te viseld azt, te, királyom, fennyen!«

A tanács tagjai szétoszolnak, Etele pedig befordul a fegyveres házba, hogy kardjához hüvelyt keressen. Ezután következik a fogadalma, melyben világhódító tervét is bejelenti, majd a gyermek játéka a karddal, Ildikó bosszuló tervei gyilkos testvérei ellen s végül Ildikó és Gyöngyvér összekocczanása a kis Aladáron. Többé-kevésbé különálló, de magukban is érdekes jelenetek, melyek egészen lekötik figyelmünket. A szerteágazó jelenetekre figyelve, lassan oldódik az előbbi feszültség. Új képek vetődtek elénk, az associációk szerteágazó irányban folytatódnak elvezetve a központban álló korábbi eseménytől. Lelkünk így a pszichikai folyamatok közben nem kapott részt sehol, melyen a hitetlenség, kételkedés, tépelődés, bizalmatlankodás értelmi kísérői belopóztak volna. A lényegükben kétségtelenül csodás jelenetek esztétikai hatását a jogosulatlan tudákos ellenőrzés egy percze sem zavarta meg. Ennek pedig a magyarázata, mint láttuk, az, hogy Arany csodálatos költői intuitióval csoportosítja a történeteket s váltogatja az előadás módjait és hangját.

5. A mint láttuk, az eddig elemzett csodás részek között egy sem volt olyan, melynek a költő a maga személyében lett volna az elbeszélője.¹ Mindenesetre feltűnő és öntudatos eljárása ez a költőnek. Van azonban a *Buda Halálának* egy részlete mégis, a melyben az előadó maga a költő. Ez a bölényvadászati Ármány-jelenete (VIII. ének). Etele gyöngédségből figyelmezteti Budát, hogy amodább gímekből »könnyű« vadat ejthet. Buda, magára eszmélt önértetből bölényhadra viszi »jó fegyvere lángját«. Czéltévesztett kopjajetésére a bölény lovának vérét ontja, s a nemes állat urát is maga alá temeti. A megbőszült vad támadása miatt pillanatokig Buda élete is veszedelemben forgott.

Etele jól látá Buda nagy veszélyét,
Legközelebb is volt, hogy nyujtsa segélyét.

De szörnyű jelenség, rút ördögi Ármány,
Ott terme, király és öcsese közé állván,
Torony módra meredt a bajnok elébe,
Irtózatot annak 'szemlélni' a képe.

Ezután a szörny leírása következik.

Voltaképen csak ennyi az, a mi a *Buda Halálában* az eposzi hitelből közvetlenül magát a költőt terheli. Magának Ármánynak a leírását tartalmazó versszakban mintha azt látnók,

¹ A magyar költészetre általánosan jellemző reális vonás gyanánt hangsúlyoztam ezt épen a *Buda Halálával* kapcsolatban már 1908. a Beöthy-albumban (81. l.) megjelent dolgozatomban. Kellően méltatja ugyanezt a gondolatot Loysch is idézett és 1908. megjelent értekezésében (IK. XVIII. k. 139. s k. lk. és Moravcsik G. a Magy. Ktár rövid bevezetésében, mely ugyanetájt jelenhetett meg.

hogy a költő nem találja önmagára: idegen területen mozog. Ez a leírás sablonszerű s bágyadt. Nem is tiszta a kép:

Iszonyú pallosát egyik keze tartja,
Buda fejét csonkán rengeti a mással,
Hogy Etelenek dobja szörnyű vigyorgással.

De hiszen Buda még sértetlen: hogyan képzeljük hát el, hogy már a fejét rengeti Ármány s odadobni készül Etelenek?! Lehetőséges az a magyarázat, hogy mindez csak fantóm, lidércnyomás — az Etele lelkén. Erre engednek következtetni a következő sorok:

Akkor, mint nap előtt holló hamar elmén,
Röppent el egy árnyék Etele igaz lelkén:
Nem volna-e bátyját jobb hagyni halálra,
Mint hagyni türelmét örökös próbára.

Etele gyorsan határoz: Ármányra támad,

. . . . . iramodván a rettenetesnek;
Eltűnt az, a fegyver találta üresnek.

Ez utóbbi szavak is arra engednek következtetni, hogy csak látomásról van szó, talán egyedül csak Etele látomásáról, melyet belső megkísértetése vetített eléje. Ez esetben talán Shakespeare-reminiscentiával volna dolgunk, a mi nem is lehetne meglepő Shakespeare nagy tanulmányozójánál s fordítójánál. De erre a gondolatra csak a jelenet végén található megjegyzés enged következtetni. Már pedig többszörösen bebizonyult lélektani elv, hogy a társulások, a sorban *visszamenőleg* a legkevésbé, vagy épen nem érvényesülnek. Azért hiába ad alkalmat Arany is a jelenetnek a *végén* ilyen következtetésre, annak már nincs semmi befolyása az előző sorok értékének az érvényesítésére, módosítására, vagy színezésére. Az előző sorok hatásán ez utólag már itt sem változtathat. Hiszen ezen alapul az esztetikai sorrend Fechner-féle elvének a nagy fontossága.¹ A reális megérzékítés nagy mesterénél, Aranynál, az előzmények után meglepő ez a szintelenség, bizonytalanság. Ennek a részletnek, mint valami idegen elemnek, az emléke a sorokon továbbhaladva is zavarólag alkalmatlankodik. Ez az egyedüli gyöngye, esztetikailag kevésbé igazolható rész a *Buda Halálának* csodás jelenetei között.

Másutt azonban mindenütt sikerült a költőnek leküzdeni azokat a nehézségeket, a melyeket a modern kor műeposzírójának a helyzete magával hord. Egyebekben a csodás részek mindenütt hozzájárulnak, sőt egyenesen támogatják azt az ítéletet a mű egészéről, melyet a jogosult műkritika már rég megalkotott: »Arany az ó formába új szellemet öntött, oly módon, hogy a naiv stílus mellett a részletes jellemzést, a lélektani bonczolást alkal-

¹ Fechner: Vorschule d. Aesthetik. II. 234. 1.

mazta. A hang benne mintha évezredes volna; a költői eljárás, a szerző művészete új. Régi idők költői motivumait újkori megvilágításban látjuk. A mit azonban ilykép méltóságra nézve talán veszít, azt pótolja az előadás közvetlensége és hűsége«. ¹ Az egész mű azt az illúziót kelti bennünk, hogy »egykorú hegedős szerzeménye is lehetne«. ²

Ehhez a magunk részéről még csak azt kívánjuk hozzá adni, hogy ép ily mértékben sikerült a költőnek a csodás elemeket is műve szerves részévé tennie. Az Isten kardjának megkerülése határozott fordulatot ad az eseményeknek. Az eddig lappangó féltékenység tüzet a két testvér között ez lobbantja lángra és juttatja katastróphában végződő kitörésre. Ez képviseli a klasszikus tragoediák sorsfordulatát. Kell-e ennél többet mondanunk? Mindennek fontosságát még a szerkezeti csoportosítás is kiemeli, mert ezek az események — az álom és közvetlen következményei — a mű derekán helyezkednek el s az események ettől kezdve vesznek rohamosan lendületet. Ezeken fölül a költői valóságosság csodálatos erejével bilincselnek magukhoz: az epikus kor légkörébe ragadnak s annak naiv világszemléletét varázsolják lelkünkbe.

MITROVICS GYULA.

¹ Riedl: Arany János * 220—221. l.

² U. o. 223. l.

A MAGYAR ÓSI RITMUS.

Az az értekezés, melyet Gábor Ignác a *Königsbergi Töredékek* verséről innen-onnan tíz évvel ezelőtt a Kisfaludy-Társaság, majd a Nyőr útján bocsátott nyilvánosságra, valamint utóbb a magyar ősi ritmusról írt könyve¹, az igazat megvallva, épen nem ébresztett az irodalomban olyan figyelmet, a minőt a benne tárgyalt kérdés megérdemelt volna. Az EPhK-ben és a Nyőrben napvilágot látott két érdemes bírálat több tekintetben kifogásolta a szerző nézeteit; azonban egyik sem bocsátkozott a fölvetett problémák tüzetesebb bonczolgatásába.

Hogy most az ügy szőnyegre kerül, annak oka a RMKT. I. kötetének új kiadásában rejlik. A régi kiadás ellen fölmerült az a kifogás, hogy olyan emlékek is vannak benne, a melyeket nem lehet kötött alakúaknak tekinteni; az új collectio szerkesztője tehát abban a vélekedésben volt, hogy a beiktatott emlékek mindegyikéről meg kell állapítani, mely réven jutott régi verseink sorába. Az ősi ritmus kérdését s Gábor Ignác nézeteit — ez utóbbiakat már csak a *Königsbergi Töredékek* és a Lászlóhymnus miatt — sem lehetett többé mellőzni.

Ma a középkori magyar versek új gyűjteménye már a bírálók kezén forog; nagyon kívánatos azonban, hogy mielőtt a könyv sajtó alá kerül, az erre hivatottak több oldalról is hozzászóljanak azokhoz a ritmikai elvekhez, a melyeknek számbavételével a collectio össze van válogatva; óhajtandó, hogy a nyilvánosság eleve is megismerkedjék ezekkel a principiumokkal és velük együtt a Gábor-féle elméletet bírálatára méltassa.

A magyar ősi ritmus cz. könyv abból indul ki, hogy a magyar ritmika »a történeti szempontot, a leszármazás és fejlődés kérdését figyelmen kívül hagyva még mindig csak az újabb népi és műköltészetben található formákat osztályozza az ütemek szótagjainak száma szerint«. (7. l.) A RMKT.-ában »rendesen néhány taláalomra kikapott sor alapján jelentették ki a vers ritmusát és ha azt találták, hogy ez a ritmus az egész költeményre semmiképen rá nem illeszthető... az eltéréseket... a költő gyarló verstechnikájának vagy a másoló barát hibájának rovására írták«,

¹ A magyar ősi ritmus. Irta Gábor Ignác. Budapest, Lampel, 1908. 8. r. 267. l.

(9. l.) a helyett, hogy a helyes ritmust keresték volna. Végre: az emberek kutatás helyett tekintélyek után jártak. Különösen Négyesy verstanának pár állítása nehezedett az *ipse dixit* súlyával egy egész nemzedékre. Ilyen tétel, hogy a magyar ütem »lüktető«-vel kezdődik és ezeket a lüktetőket a szövegnek ama szótagjai szolgálattják, melyeken mondatbeli hangsúly van; *találkozunk azonban oly ütemekkel is, »melyekben a szólam nyomatékos szava nem az első helyen van« és »a logikai nyomatékot ily esetben elhallgattatja a versnyomaték«.* (21—22. l.)

Gábor Ignác sarkalatos hibát talál ebben a tételben. Ritmus-érzéke visszariad az ilyen verslejtéstől: *Haza mennék, | dē nem tudok . . . Ā ki tudja, | mērt nem mondja . . .* Aztán, ha a vers, mint Négyesy fényesen kifejtette, a maga nyomatékát a logikai hangsúlyból meríti, honnét veszi, úgymond, a nyomatékot, mely a súlytalan szót nyomatékosná teheti, a hangsúlyosat pedig elhallgattatja? »Hiszen a hangsúlyos ritmusnak alaptörvénye mindenütt a ritmikái és mondattani hangsúlyozás azonossága«. (25. l.) A hiba bizonyára az ütemnek és versornak összetévesztésében rejlik. »Négyesy . . . abból a tagadhatatlan tényből, hogy a magyarban az *ütem* lüktetővel kezdődik, azt következtette, hogy ennél fogva a *versornak is* lüktetővel kell kezdődnie. Pedig ez a következtetés csak akkor állana meg, ha be volna bizonyítva, hogy a magyar versben ütemelőző (*Auftakt*) nincsen.« (27. l.) Mihelyt ütemelőzőt teszünk föl, legott túl vagyunk az árkon. Nem szabad így ütemezni: *Hől a farkas | hől a medve, hanem a következőképen: Hol a || farkas, hol a | mēdve . . .* Ebben a sorfelosztásban u. i. a »Hol a « ütemelőző és mint ilyen »a ritmikus soron teljesen kívül áll«. (29. l.)

Gábor Ignác szerint az efféle ütemelőző hangsúlytalan szók jellemző elemei a magyar ritmusnak, az ősinek és a modernnek egyaránt, s néha arról is megismerhetők, hogy a verssorok rendes szótagszámát egy-egy syllabával megszerzik. Pl.

Azok nem gondolnak ez ily beszédekkel,
Kik || magokat | kelletik | hizelkedé | sekkel.
Ki || keresztfára | emeltetél,
 Két kezeden függesztetél.

Fontos tulajdonsága volt, különösen az ősi versnek, az *alliteratio* is, mely »az ütemek ictusának erősítésére, a lüktető erő fokozására szolgál«, s ép ezért mindig az ütem elején áll (»Alliteráció az ütem gyenge részében . . . képtelenség« 30. l.), úgyhogy »az előtte álló súlytalan szótag csakis ütemelőző lehet«. Pl.

Az || vízen álló | Velencére
 És || benne való | belcs olaszokra.
 Mikor || fésüli a | fejünk,
 Mikor || kenyért ad a | kézbe.

Való igaz, mondja Gábor, hogy a soroknak ez az ütemelőzős felosztása a ritmizálásban »némi sajátságos eltolódásokat okoz« és — például — a »Mikor || fészüli a | fejünk« nem illik belé többé az »ősi nyolczas ismeretes formájába«; de ez csupán »azt bizonyítja, hogy a magyar ritmikában az egész vonalon elkerülhetetlen az értékek átértékelése«. (32. l.)

Ezt a műveletet a szerző a germán, latin, szamojed, vogul és osztyák költészet ősi, vagy ősinek látszó ritmusának vizsgálatával kíséri meg. Az említett költészetekben mindenütt megtalálja az ütemelőzőt, az alliterációnak sajátságos, ütemkezdő fajtáját; de talál egyéb figyelemre méltó dolgokat is: jelesül, hogy az ütemben nincs meghatározva a hangsúlyos szótagot követő hangsúlytalan szótagok száma, sőt a tactus akárhányszor egyetlen hangsúlyos szótagból áll. Mindez pedig a magyar régiségben is előfordul s Gábor szerint különösen a *Königsbergi Töredékek* és a László-hymnus ennek az ősi versnek valósággal klasszikus példái:

Vylagnoc | kezdetuitul
ez || nem lev | wala,
hug || scuz | lean
fiot | sculhessen,
scuzsegne | lukere
fíztan | maradhassun. Stb.

Ez oz || Isten mynt | esmeriuc
quit || sceplev nem | illehet; (!)
mert ha || Isten ev | num volna,
bénne | bynut lelhetneyc.

Vagy:

Idevezlég | kegyelmes | szent László | kerály,
Magyar | országnak | édes | oltalma,
Szent | kerályok közt | drágalátus | gyöngy,
Csillagok | között | fénességes | csillag.

Íme Gábor Ignác szerint a magyar ősi ritmus főtulajdonosságai. Az alap, melyre az elmélet támaszkodik, mint látható, az a gondolat, hogy a magyar szabású verssor nem kezdődik okvetlenül hangsúlyos szóval, teljes ütemmel, hanem akárhányszor egy vagy több súlytalan syllabával, ütemelőzővel. Gábor azzal okolja meg ezt a tanítást, hogy a Négyesy-féle magyarázatban ellenmondás van, továbbá, hogy ő, akárhogy igyekszik is rajta, »mégsem képes így ritmizálni: Á ki tudja | mért nem mondja; . . . Höl a farkas, | hól a medve.« Azonban, úgy látszik, épen itt van a bökkenő. Gábor nem bírja ezeket a sorokat úgy ejteni; de viszont talán senki sincsen, a ki úgy ritmizálná őket, a hogy ő ritmizálja. Ha *A magyar ősi ritmus* cz. könyv nem téved, akkor ez a helyes ütemezés:

Hazamennék, de | nem tudok;
Elváltam én a | rózsámtól;
Mert a || leány, mint a | páva,
Úgy fekszik a | vetett ágyba;
De a || legény, mint a | kutya,
Úgy leskődik az | ablakba.
Rabok legyünk, vagy | szabadok.

Es akkor az sem lenne baj, ha valaki a nótát így alakítaná:

Mivelhogy a leány, mint a páva
 Úgy fekszik a vetett ágyba;
 Hanem a legény, mint a kutya
 Úgy leskelődik az ablakba.

Bátran mondhatná ugyanis, hogy ritmikailag a dalon egyáltalán nem esett változás.

Gábor Ignác aligha rossz helyen nem kereskedett, mikor ezt az elméletet megalkotta. Az az alak, melyben a tőle említett példák készültek, ma már rég megállapodott, kijegecedett ritmikai schema, szorosán megszabott szótagszámú ütemekkel; úgy él a lelkünkben, mint valami kész melodia, a melyhez szöveget alkotnak, mint kész kánon, melynek sajátosságaihoz az író alkalmazkodik. Valószínű, sőt szinte bizonyos, hogy nem egyszerre ugrott elő az emberek fejéből, hanem többé-kevésbé hosszú fejlődés eredménye; hogy az, a miből lett, nem volt ilyen szabályos, meghatározott — de nem hihető, hogy a mit embryójáról, átmeneti alakjairól esetleg el lehetett mondani, mindaz mai mivoltában is ráillik.

A ritmus kialakulásában kétségkívül nagy szerepe volt a beszéd hangsúlyának. A megszülető versus irrationalisban a beszéd hangsúlyos szótagjaiból lett a vers-ictus; de idővel változott a helyzet: meghatározott sorok, ritmikai formák alakultak ki és váltak divatosakká; és akkor a ritmus nem a beszédből pattan elő többé, hanem a versificator a kész formához igyekszik szabni beszédét, mint mondtuk, olyanformán, a hogyan kész melodiához készítenek szöveget.

Abban ma mindenki megegyez, hogy a magyar vers-tactus ictussal kezdődik. Az a nyolcz-szótagos sor, mely az irodalomban »ósi nyolczas« néven ismeretes, homályosan, vagy tudatosan, úgy él mindnyájunk lelkében, mint négy-négy szótagú dipodia, melynek első és ötödik szótagja nyomatékkal ejtendő. Költőink, versfaragóink, ha »ósi nyolczas«-t készítenek, ehhez a schemához igyekeznek alkalmazkodni és alkalmazkodnak több-kevesebb szerencsével. Egyszer sikerül a forma követelményei szerint idomítaniok mondókájukat, és akkor — egyebek között — a schema ictusára hangsúlyos szótag kerül; máskor nem tudnak megbirkózni a nehézségekkel, s akkor esetleg ἄτρονον jut az ütem élére: schema és szöveg összetűzközik. Ilyenkor a vers tökéletlen, azonban a schema épen nem módosul, a tactus nem válik egy-, két-, vagy három szótagossá, sem a következő ütem ἄτρονον-jait magába olvasztva 5, 6, 7 syllabássá; hanem valami olyas történik, mint mikor az énekben rövid szótagra hosszú kotta jut: a schema ictusának hatása alatt a súlytalan szótagot nyomatékkal ejtjük. A nép, a gyermekek rendszeren így, »énekelve« mondják a verseket, átengedve magukat teljesen a schema ritmusának:

Ἐς alattunk | ἔς felettünk
 Ἐς bennünk is | ἄ menny volt,
 Σὺν szívünkben szent | τὺν lángolt,

nem pedig :

És || állattunk és | fēlettünk
 És || bēnnünk is a | mēnny volt,
 Szívünkben | szēnt tűz lángolt.

Ezt nem lehet eltagadni, ez így van, és hiába vetjük ellene a *contradictio in adiecto* vádját; mi több, azt sem mondhatjuk, hogy a schemának efféle módosító ereje másutt merőben ismeretlen. A latinban — például — akárhányszor előfordul, hogy az arsisba jutott rövid szótag hosszúnak és hangsúlyosnak számít, vagy — megfordítva — a hosszú és hangsúlyos szótag a thesisben mint rövid és súlytalan szerepel.

Egyébiránt argumentumért fölösleges messze fáradni. Költészetünk, a nép- és a műköltés, garmadaszámra terem sorokat, melyeknek ritmikus beosztásához kétség nem fér, s ezekben a sorokban akárhány ütem találkozik, melyek értelmileg csupa hangsúlytalan szavakból állanak. Pl.

Árva vagyok, mint gerlicze,
 Mint a kinek | nincs senkije.

Dē a hol a | hū lány terem,
 Azt a tájat nem ismerem

Délután | p̄diglen
 Patyolat fejrbe.

Nincsen olyan búza,
 Nincsen olyan búza,
 Ākiben, | ākiben | konkoly nincs.

Ezek a tactusok, ha Gábor Ignácznak igaza van, merő lehetlenségek; a valóságban pedig világos bizonyítékai annak a körülménynek, hogy az atononok a magyar versben positiójuknál fogva, az ütem elején, nyomatékokat nyerhetnek. Más szóval: a magyar ritmikának ma, a kijegecedett, eleve meghatározott szótagszámú sorok és többé-kevésbé eleve meghatározott szótagszámú ütemek korában semmi szüksége az ütemelőzők kétes segítségére.

Ámde Gábor az alliterációra hivatkozik, mint olyan csalhatatlan tényezőre, melynek segélyével az »Auftakt« jelenléte a verssorokban világosan látható. Ha tudjuk, hogy a sorban hol kezdődik az ütem, akkor az ütemelőzőre lehetlenség rá nem ismerni. Már pedig az alliteratio »olyan világosan mutatja az ütem kezdetét, mintha csak ütemvonallal volna megjelölve«, mivelhogy »az előtte álló súlytalan szótag csakis ütemelőzőnek vehető«. (30. l.)

Gábor igen helyesen mutat rá, hogy a betűrím a vers ictusát élesíti; de nem bizonyos, hogy az alliteratio a thesisben »képtelenség«. A Thaly-közölte régi *Lakodalmi gajd*ban pl. ilyen sorok találkoznak:

Az bolhási | kis bolha | szunyug szép leányával ...
 Az vasvári | nagy géznek | gerébjét ellopta,
 Az rókának | rokkáját, | az szarkának | nagy sz .. ját,
 Pacsirta palástját.

Ez a példa világosan rávall, hogy az énekmondó minden állat nevéhez alliteratiót akart fűzni; tehát nem mondható, hogy

a betűrímek véletlenül kerültek a thesisekbe. — Azonban a népköltészetből még számos más szemelvény is meríthető. Pl.

Mongya virág | virágnak,
Várja végit | világnak,
Két vén fának | ledőlítit,
A meghóttak | felkóltit.

Úgy menyen, | meg nem áll,
Földön fekszik, | fel nem áll.

Büdös bogár | a bögős...
Farkas fujta | farkát...
A dongó a | darázsossal...

Nyírfa nyilalla,
Cserfa csattana,
Ezer madár | megindula,
Egynek szárnya | szakada.

Jere velem | kéncös Katám
Kéncös Kolozs- | várra...
A fejembe | fejér fátyol,
Fejérvári | Gyurka.

Ezeknek a soroknak ütembeosztása közismert, és nem lehet mondani, hogy bennök egyes alliterációk hibás lejtés következtében kerültek thesisbe, ha csak azt a hitet nem akarjuk ébreszteni, hogy a nép rosszul ütemezi a maga verseit; ámbár való, hogy a tactus gyengébb felébe szótt betűrímek hatásosság dolgában nem versenyezhetnek azokkal, a melyek a versek ictusára esnek. Ám az alliterációkra egyébként is bajosan építhetünk. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a verssorokban két vagy több szó akárhányszor pusztán a véletlen játékból kezdődik ugyanazzal a hanggal vagy hangcsoporttal. Pl.

Hervad már ligetünk, díszei hullanak.
A hegy boltozatán néma homály borong.
Nektár thyrusain nem mosolyog gerezd.
A szent emberiség sorsa kezébe kerül.

Nem állítható tehát, hogy a »betűrím« csalhatatlan jel, a melyről az ütem kezdetét pontosan meg lehet ismerni; ellenkezőleg, Gábor elméletével sokkal inkább egyeznék az a tétel, hogy az ictus, az ütem kezdete ismertető jele az alliteratio valódiságának.

Egyébiránt Gábor Ignác nem elégszik meg tanainak elméleti előadásával. A könyvben két fejezet (144—188. l.) foglalkozik azzal, hogy szerzőjének fölfedezéseit régi magyar verselők művein demonstrálja. Egymás után sorra kerülnek: *Volter és Grizeldis*, *Vitéz Francisco*, *Jónás próféta* (Batízi) *historiájának*, a *Kétféle hitről* szóló versezetnek, *József történetének* (Bánkai M.), Tinódi egyik-másik énekének, Ilosvai *Toldijának*, a *Szigeti veszedelemnek* kisebb-nagyobb részei, valamennyi az ütemelőzők, a tactusok és alliterációk szorgalmas megjelölésével. Csakhogy a próbát alig lehet kifogástalannak minősíteni. Ezek a munkák ugyanis egyes sorok kivételével mind ú. n. *ősi tizenkettősökben* vannak írva, olyan alakban, melynek schemáját nálunk a XVI. század elején már teljesen megállapodottnak kell tekinteni. Az első ismeretes magyar tizenkettősök közvetlenül a mohácsi vész előestéjén zendültek meg Apáti *Cantilenájában* és Geszthy L. énekében; azonban a forma mind a kettőben olyan zengzetes és a fejlett-

ségnek oly fokát mutatja, a minőre csak hosszabb gyakorlat után vergődhetett. Íme pár sor példa:

Félelmes szüőnek engem alajtátok
Régi jó barátim kik nekem valátok;
Gyakorta szép szóval hozzám járulátok,
Engem megcsalátok.

Isten, Szűz Mária háborutól védjen,
Hatvanban gyűljetek, hogy jó vége légyen,
Jó Lajos királyunk diadalmat végyen,
Minden tanácstokban ő jó véget tégyen.

Annak a nemzedéknek lelkében, a mely ilyen verseket írt, már úgy élt az ősi tizenkettős schemája, mint Gyöngyösiében, vagy Dugonics Andráséban; ez a nemzedék nem alkothatott olyan tizenkettősöket, a milyeneknek *A magyar ősi ritmus* cz. könyv az alliterációs és ütemelőzős elmélet szellemében régi jó poétáink ritmusait kipécézi:

Légyen ¹ | Isten | hozzád || oly | igen | kegyelmes ...
Onnan nagy | bódogon || engem | hozzád | hozzón ...
Abban | soha | semmi || haladék | ne légyen ...
Véle | egyetemben || sok | vitézek | mennek ...
Ez | ő | felségének || adott | adománya ...
Nosza keresztyén | nép || halgass | nagy dolgokra ...

A magyarság a XVI. század második évtizedében már mint négyütemű és rendszerint 12 syllabás sort ismeri a tizenkettőt, mint négyszer $\frac{4}{8}$ -os sort; holott a Gábor-féle ütemelőzős beosztás, ha jól értjük, hol 5, hol 6 tactust különböztet meg benne:

The image shows musical notation for the poem 'Légyen Isten hozzád...'. It consists of two lines of music. The first line has six groups of notes: 'Légyen' (quarter note), 'Isten' (quarter note), 'hozzád' (quarter note), 'oly' (quarter note), 'igen' (quarter note), and 'kegyelmes.' (quarter note). The second line has five groups of notes: 'Véle' (quarter note), 'egyetemben' (quarter note), 'sok' (quarter note), 'vitézek' (quarter note), and 'mennek.' (quarter note). Above each group of notes is a vertical line with a horizontal bar, indicating a tactus. The first line has six tactus marks, and the second line has five. The notes are connected by stems, and there are double bar lines between some groups.

Am egyéb hiba is van a kréta körül: Gábor, csakhogy az alliteratio ütem elejére jusson, akárhányszor elköveti azt a bal-lépést, hogy — mint az imént idézett két sorban — hangsúlyos szót ütemelőzővé degradál.

Egy szó mint száz: az a tétel, hogy az alliteratio a magyar szabású versben mindig ütem kezdetét jelöli és mint ilyen csalhatatlan kritériumnak tekinthető, szintén nehézségekbe ütközik. Föltehető azonban, hogy ez csupán a kifejezedeget formák körében van így, azokban a sorokban, melyek már meghatározott szótag-

¹ A vastag vonal előtti szó mindig ütemelőző.

számukkal is rávallanak, hogy túl vannak azon a ponton, melyen innen a verselésnek modernebb aerája kezdődik. Valószínű, hogy a régi magyar vers kevésbé volt kímért a mainál és jóval tágasabb korlátok között forgott. Ha tehát a modern magyar versekben nincs ütemelőző, még nem lehetetlen, hogy az ősi versnek tényezői közé tartozott.

Csakhogy más a lehetőség megengedése, és más a dolognak bizonyítása. Számba kell venni, hogy mi, magyarok, ez idő szerint azokat a vers-részeket, a melyeket Gábor Ignác ütemelőzőknek szán, Arany János szerint is azoknak az ütemeknek keretében ejtjük, a melyektől *A magyar ősi ritmus* el akarja őket szakítani; hogy — továbbá — dalaiban népünk az ütemelőzőtől csökönyösen tartózkodik. »Magyar dallamban — írja Arany János — felütés nincs.« »Az utolsó félszáz esztendőben«, olvassuk másutt (Fabó, A m. népd. zenei fejl., 578. l.), »a műzenének behatása alatt sok magyar zeneszerző próbálta meg a súlytalan felütést, igazabban csonka ütemet. És mi lett a vége? Az, hogy eme súlytalanak tervelt csonka ütem, mint kezdő ütem, az éneklés alkalmával kivétel nélkül súlyos kezdéssé lett.« A visszafelé való következtetés tehát egyáltalán nem biztató az új elméletet illetőleg.

Abban teljességgel igaza van Gábornak, hogy a magyar mondat értelmileg súlytalan szóval is kezdődhetik; ebből azonban az ütemelőző javára semmit kiokoskodni nem lehet. Végre is a vers nem próza, sőt ettől épen abban különbözik, hogy a beszédet többé-kevésbé »megköti«: részeit szabályos csoportokba rendeli és fölösleges elemeitől megszabadítja; abból tehát, hogy a folyó-beszédben lehetséges a súlytalan mondatkezdés, nem fejjik ki, hogy a versben az ütemelőző járja. Ezeknél a súlytalan apróságoknál, ha már az ősidők ingoványaira kívánczunk, minden valószínűség szerint többet nyomott a latban az a körülmény, hogy valamely nyelv az ejtésben *általában* emelkedő volt-e, vagy ereszkedő jellemű. Természetesnek látszik ugyanis, hogy emelkedő természetű nyelvekben a ritmusnak emelkedő, az ereszkedőkben ugyanannak ereszkedő fajtája fejlődött ki és vált uralkodóvá, a mint ezt a héberre nézve maga Gábor is elismeri. (53. l.) Ha pedig a nemzeti ritmus, a nemzeti ütem egyszer megállapodott és a sokaságnak vérévé vált, jóformán lehetetlen föltenni, hogy a versek szövegeiben viszont ne érezte volna a maga positio-alkotó és kiegyenlítő hatását.

A magyar nyelv és ritmus ereszkedő természetű, és kétségkívül már az ősrégiség ilyennek ismerte; föl kell tehát tenni, hogy a nemzeti ütem a maga positio-alkotó és kiegyenlítő hatását nem ma gyakorolja először. A magyarnak, mint mondani szokták, mindenkor rájárt a szája, hogy az ütemek elejét megnyomja; és megnyomta ott is, a hol a tactus elejére esetleg atonon került. Való igaz, ez a gondolat csupán okoskodás eredménye; azonban az ismeretes tényekkel kétségkívül egyezik és igazolását leli abban

a szabályban, hogy a hol az adatok megszűnnek, okoskodással kell segítenünk magunkon.

Talán tovább is lehetne fűzni a difficultások sorozatát az ütemelőzős elmélet ellen; fontosabb azonban, hogy ne maradjon érintetlen az a pont, mely Gábor Ignác tételeinek, mint látszik, maradandó részét alkotja. Részünkről hajlandók vagyunk hinni, hogy az a gondolat, hogy a régi magyar vers nem számolgatta az egyes ütemekbe jutó syllabákat, sem a verssorok szótagjait, a milyen egyszerű, épen oly termékeny és a modern magyar vers-idomokból is igazolható. Régi emlékeinkben teljességgel gyakori az a tünemény, hogy egyes verses műveknek sorai különböző szótagszámúak, és az ütemek szótagszám tekintetében szembeszökően eltérhetnek egymástól; viszont mai verssoraink között is vannak olyanok, a melyekben különféle szótagszámú ütemek váltakoznak (4 + 2; 4 + 3; 4 + 2 + 3 + 3 stb.) Különösen érdekesek e részben meglepő változatosságukkal az ú. n. »ősi tizenkettős«-ök, főképp Aranynál. Ezek a sorok, úgy látszik, félre nem érthető tanúi annak a körülménynek, hogy a tactusok és következőkép a sorok szótagszámának kötöttsége nem tartozik ritmusunk lényegéhez; és ha a példák nagy sokasága nem bizonyítaná is, azzal a körülménnyel kapcsolatban, hogy verselésünk idő folytával mind kötöttebbé vált: eléggé mutatnák, hogy régi verselőink a tactusok és sorok szótagszáma körül meglehetősen szabadságot élveztek. Mindazáltal, úgy véljük, ez a szabadság aligha lesz a régi magyar ritmusnak — az ereszkedő jellegen kívül — egyedüli fontos sajátysága. A nép, a gyermekek, a kik a verseknek általában kevésbé törődnek értelmével, mint ritmusával, ha verset mondanak, rendszerint erősebb ictussal és magasabb hanghordozással ejtik az első ütemet, mint a másodikat, és — a négyütemű sorokban — ismét erősebb ictussal és magasabb hangon a harmadikat, mint a negyediket.

																
<table border="0"> <tr> <td>Este van,</td> <td> </td> <td>este van, </td> </tr> <tr> <td>Kiki nyuga-</td> <td> </td> <td>lomba.</td> </tr> </table>	Este van,		este van,	Kiki nyuga-		lomba.	<table border="0"> <tr> <td>Áldott ez</td> <td> </td> <td>testbe,</td> </tr> <tr> <td>Tereztett ez</td> <td> </td> <td>lélekbe.</td> </tr> </table>	Áldott ez		testbe,	Tereztett ez		lélekbe.			
Este van,		este van,														
Kiki nyuga-		lomba.														
Áldott ez		testbe,														
Tereztett ez		lélekbe.														
<table border="0"> <tr> <td>Hétfő,</td> <td> </td> <td>hetibe,</td> </tr> <tr> <td>Kedd,</td> <td> </td> <td>kedvibe,</td> </tr> <tr> <td>Szerda,</td> <td> </td> <td>szerelemibe.</td> </tr> </table>	Hétfő,		hetibe,	Kedd,		kedvibe,	Szerda,		szerelemibe.	<table border="0"> <tr> <td>Ej, haj,</td> <td> </td> <td>magyar ember</td> </tr> <tr> <td>Összeüti</td> <td> </td> <td>bokáját.</td> </tr> </table>	Ej, haj,		magyar ember	Összeüti		bokáját.
Hétfő,		hetibe,														
Kedd,		kedvibe,														
Szerda,		szerelemibe.														
Ej, haj,		magyar ember														
Összeüti		bokáját.														
<table border="0"> <tr> <td>Mink is</td> <td> </td> <td>élmegyünk</td> </tr> <tr> <td>Az fekete</td> <td> </td> <td>föld színére,</td> </tr> </table>	Mink is		élmegyünk	Az fekete		föld színére,	<table border="0"> <tr> <td>Hegyen hó,</td> <td> </td> <td>gödörbe tó,</td> </tr> <tr> <td>Harminczkettőbe</td> <td> </td> <td>egy sincs jó.</td> </tr> </table>	Hegyen hó,		gödörbe tó,	Harminczkettőbe		egy sincs jó.			
Mink is		élmegyünk														
Az fekete		föld színére,														
Hegyen hó,		gödörbe tó,														
Harminczkettőbe		egy sincs jó.														

Abból a körülményből, hogy ez a sajátos hangoztatás nem szórványos jelenség, a ránk maradt verses emlékekre pedig

sikerrel alkalmazható, talán nem merészség arra következtetni, hogy ez a kettősség szintén hozzátartozott a régi magyar ritmus sajátságaihoz. Íme egy-két példa:

1. Hábróságben valáknak kegyössége, éléknek öreksége, kórságben valáknak egéssége, szűkségben valáknak bévsége, éhezőknek elégsége. Önön tanítványának áruhatja, nemzeti népnek vádolatja, Jeruzsálem városának tisztos foga- [datja ... Bódogasszonynek szeméhel látatja. 2. Világnak kezdetvitül fogván : rahtónk ez nem lött vala : hogy szűz leány : fiat szülhessen : szűzségnek tüköre : tisztán marad- [hasson : és nekünk hirünk benne ne lehessen. Tudjuk látjuk őt szűz lénynek ki ölében tart csodáltos fiat : fűriszti mossa : eteti imleti : úgy hogy anya szülöttét : de ki legyen néki atyja azott nem tudhatjuk.	Ez az isten mint őt esmérjük : kit szeplő nem illethet : mert ha isten ő nem volna ő benne bínőt lelhetnéink. 3. Üdvöz légy idvösséges ostya, Istennek tiszta anyjának fia, mert tégödet hitben látlak, tisztán és teljességgel hiszlek ... Én Istenöm téged dicsérik, lelkömmel én felmagasztallak, Szentháromság dicsértessék és ez ige miá áldoztassék. 4. Néhai való jó Mátyás király ! sok országokat te bírál, nagy dicséretet akkoron vallál, ellenségidnek ellene állál ... Kerálok kezett lől te hatalmas, és nagy igyeknek diadalmas, néped kezett nagy bizodalmas, légy úristennél immár nyugodal- [mas.

Hogy ez a versfaj valóban élt, a Nádor C. hangjegyein kívül talán bizonyítani lehet Csáti Demeter krónikás énekével, melyről nem alaptalanul vélik, hogy egyes részeiben középkori versezetnek maradványait tartalmazza. Ebben az énekben a régies rendek kétütemű nyolczasok társaságában fordulnak elő, joggal feltehető tehát, hogy, mint az utóbbiak, szintén két egyenlő félre szakadtak. Arany János szerint ilyen korai keletű töredékek a következők:

Felvedet attad fejér lovan, és fivedet aranyas féken, Duna vizit aranyas nyergen ...	Az Cseken ōk csekének, Az Tetemben el-feltetének. Erden sokat ōk értének, Százhalomnál megszállának.

Igen magasztalja Gábor Ignác a László-hymnust, mint az ősi magyar ritmusnak kiváló termékét. Az ének csakugyan jól van verselve, szabása is magyar; de viszont alakja sokkal tökéletesebb, hogysen *ősinek* lehetne mondani. Az ősi magyar versekben kétségkívül nagyban virágzott az alliteratio — ez más népeknél sem volt különben; ám a László-énekben a magyar ritmus — esetleg a középkor kedvelt »sapphói« sorainak hatása alatt — már meglehetősen útát tett a kimért tactusok felé, elannyira, hogy

közte és a modern verselés termékei között e részben tetemesebb különbség alig mutatkozik. Igazolja az összevetés:

Testedben | tiszta, || lelkedben | fényes,
Szivedben | bátor, || miként | vad oroszlán,
Azért | neveztek || bátor | Lászlónak,
Mikoron | méglen || ifjúdad | volnál.

Katát | kérették || hat ló | hintóba,
Ingöm is | igön || szántó | taligába ;
Haj a | víg kedvem, || víg aka- | ratom
Még sem hagy | ingöm || bánatba | esnöm.

Csorda | pásztorok || midőn Betle- | heme
Csordát | őriztek || éjjel a me- | zőbe.

Mikor magyar | király || zászlóját | látá,
Jó lovának | száját || futni | bocsátá.

Adjon az | Uristen || ennek a | gazdának
Egy hold | földön || száz kereszt | búzát.

Ej, huj, | magyar ember || összeüti | bokáját,
Által | karolja || kedves | babáját.

Csillag esik, | föld reng, || jött éve | csodáknak
Ihol én, | ihol én || pörölye | világnak.

Gábor azonban egyébként is különös fontosságot tulajdonít a László-hymnus négyütemes sorának. Szerinte — és ebben valószínűleg eltalálta a valót — ebből a sor-típusból fejlődött időfolytával az ú. n.: »ősi tizenkettős«. Mi több, azt hiszi, hogy a négyütemes éppenséggel *maga az ősi magyar verssor* s egyúttal az »ősi nyolczas«-nak is szülőanyja. Ez utóbbinak keletkezését pedig azzal magyarázza, hogy a négyütemes sornak páratlan számú, erősebb ictusai mellett a páros számúak gyengébb lüktetői egyes nyelvelemek — névutó, igekötő — hangsúlyának elkopása folytán elvesztették önállóságukat, és két-két tactus egygyé alakult; pl. ebből: »Măgzat | belül«, lett: »Măgzatból«, ebből: »Měgě | lělhesse« lett: »Měglelhesse«.

Világos sor, a négyütemest az a körülmény avatná par excellence »nemzetivé«, hogy a legrégebbi schema, mely a magyar ritmus keretén belül kifejlődött és egyúttal minden más magyar sornak, még az »ősi nyolczas«-nak is szülője. Ez az elsőség és anyaság azonban meglehetősen kétséges és esetleg hasonló joggal ruházható a szerény, mellőzött dipodiára. Való igaz, a *megé* időfolytával *meg*-re rövidült, és a *belől* a soványabb *-ből* alakban futja élete pályáját; de a *lelhesse* valószínűleg a *meg* után sem súlytalanabb, mint a *megé* után volt, a minthogy a *belől* sem igen dicsekedett nagyobb súlylyal a mondatban, mint kopottabb *-ből* alakja; és akkor — példának okáért — ez a két tetrapodia:

Názáret | városát || megé- | lelhesse —
Dicső | Áron || ág belől | áradatja

a változás után bátran megmaradhatott tetrapodiának: a Gábor-féle elmélet értelmében így:

Názáret | városát || meg | lelhesse —
Dicső | Áron || ágból | áradatja — ;

szerintünk pedig, a kik a schema kiegyenlítő erejében hiszünk, a következő alakban:

Názáret | városát || meglel- | hesse —
Dicső | Áron || ágból ára- | datja.

Mert véleményünk szerint ép itt a dolog bibéje: ha volt egy kész négyütemű schemánk, maga ez a schema hogyan változhatott át kétüteművé? Vajjon feltehető-e, hogy mivel egyik-másik kész verszetnek egyik-másik ütemében a kezdő hangsúlyos szó súlytalanná lett és összezsugorodott, az emberek a helyett, hogy az illető tactusok szövegét megtoldották, vagy a schema hatása alatt a súlytalan kezdő szótagot nyomatékkal ejtették volna, mint manapság: egyszerre megfélelkeztek a kész schemáról, a négy ütemből kettőt csináltak, a tíz-egynéhány szótagos sort — miért? miért nem? — 8 szótagúra, a syllabák számával mit sem törődő tactusokat 4—4 syllabásokra nyesegették. Nem, ez nagyon sok és minden bizonynyal több, mint a mennyit egypár szónak változásával meg lehet magyarázni.

Azt mondja Gábor Ignác, hogy némely kétütemes sorban maig megtetszik a régi négyütemes sor eltűnt ictusainak halvány nyoma azokban a gyenge lüktetésekből, a melyek az ütemek közepe táján érezhetők. Pl. *Érdélységbe | lētelepedének.* (212. l.) Talán hozzátehetné volna, hogy igen sok régi tetrapodiát dipodikusán is lehet ejteni, de viszont megfordítva is. Pl.

Néhai | való || jó Mátyás | király . . . ¹
Nagy dí | cséretet || akkoron | vallál,
Ellensé | gidnek || ellene | állál . . .
Királyok | között || lél te | hatalmas . . .
Néped | között || nagy bizo- | dalmas,
Légy Úr- | istennél || immár nyugo- | dalmas !

Feldedet | adtad || fehér | lovan . . .
Közös | lónak || túros a | háta.
Tanulj | tinó, || ökör lesz | belőled.
Ökrön | dederunt, || számaron | tulerunt.

A tételt tehát esetleg akkép is lehet formulálni, hogy idő folytával a hosszabb dipodiák keretében történt bizonyos differenciálódás és ennek a folyamatnak eredménye a tetrapodia, a négyütemű sor. Ez a feltevés azt is megmagyarázná, hogy a tetra-

¹ Érdekes, hogy a Mátyás-dal legtöbb sorának metszete az 5-ik szótag után van. Ugyanez a sajátság a László-hymnusban, de sok más régi verszetben is tapasztalható.

podiában az első és második dipodia miért válik szét egymástól élesebben, mint az első tactus a másodiktól, vagy a harmadik a negyediktől. A processusnak okát pedig talán meg lehetne találni abban a körülményben, hogy az ilyen hosszabb dipodiák kiejtése nagyon is gyors, kényelmetlen, és ez a körülmény ösztönül szolgált a tactusok szétbontására.

Abban azonban, úgy látszik, csakugyan igaza van Gábor Ignácznak, hogy az »ősi nyolczas« nem primitív alak; mivelhogy ez ellen a hit ellen maga a formának kimért szabatosága eléggé kardoskodik. Viszont bizonyos, hogy e fölöttébb kedvelt sortípusnak nálunk való kialakulása vagy meghonosulása merőben ismeretlen. Szilády abban a véleményben van, hogy verselőink a deák hymnusok hatása alatt alkották meg; magában véve nem is volna benne lehetetlenség, hogy az első magyar nyolczas dipodiák ama hymnusok mintájára készültek — ámde a körülményekből az ellenkezőre is lehet következtetni. Fontos ugyanis, hogy középkori magyar hymnus-fordításaink között aránylag igen kevés a nyolczas dipodia, amaz énekekben pedig, melyekről tudva van, hogy a nép ajkán éltek, jóformán ismeretlen. A közkézen forgó adatok tehát nem igen bizonykodnak a mellett, hogy a magyar nép ezt a formát, melyben manapság dalainak jelentékeny része szól, az egyházi költészettől kölcsönözte. Másfelől egészen bizonyos, hogy a nyolczas dipodia nemcsak a nyugati nemzeteknél, hanem az oszmánok és a többi törökség népdalaiban szintén otthonos és így a magyarban, ha ugyan nem őseredeti fejlemény, esetleg török érintkezések révén keletkezett.

Szó a mi szó, mindez pusztán tapogatózás és vajmi keveset nyom a latban; nem is azért van itt elmondva, mintha reája bárki megesküdnék, hanem, hogy éreztesse azokat a réseket, a melyeknek betöltéséről Gábor könyve megfeledezett.

Érdekes, hogy *A magyar ősi ritmus* még a háromütemű sorok keletkezését is egészen sajátos módon fejtegeti, holott ezek az alakok egytől-egyig éltek az egyházi költők deák verseiben¹, s egy részük, jelesen a 4+4+3 típusú sor, a török népdalok hatásával is magyarázható. Legalább nem kell feledni, hogy ez a sor csak az oszmán érintkezések nyomán és idejében bukkanik fel irodalmunkban.

¹ Pl.: Gaude virgo | virginum | gloria,
Matrum decus | et mater | jubila! (XI. száz.)

Exultandi | et laetandi | tempus est,
Pascha nostrum | immolatus | agnus est,
Exultemus | et laetemur | hodie,
Dies iste | dies est lae- | titiae. (1345-ből.)

Mater Dei | salus rei | indefessa,
Nos regendo | nos tuendo | nunquam cessa! (XIV. sz.)

Mindent összefoglalva: *A magyar ősi ritmus* állításaiba nem igen tudunk belenyugodni; az a tétele azonban, hogy ősi verselésünk nem olvasta a tactusok és sorok szótagszámát, egyike azoknak a tanításoknak, melyekkel bajos ellenkezni. A műnek néhány, itt nem említett tévedését, a milyen az, hogy a László-éneknek szövegei közül a magyar az eredeti és a latin a fordítás, a középkori magyar verses emlékek új kiadásában alkalmunk lesz még helyreigazítani; erről a tételről azonban azt hiszszük, hogy értékesíteni lehet emlékeink magyarázatában. Nagy, szélesebb rétegre kiterjedő reformokról s »átértékelések«-ről, természetesen, alig lehet álmodozni. Középkori magyar verseink között, ha nem csalódunk, csak elvétve találkozik képviselője annak a primitív állapotnak, melyben a magyar ritmust az alliterációkon és a beszédnek ama belső tagolásán kívül, melyről Arany János emlékezett, a tactusok és sorok szótagszámának szabadsága jellemezte. A régi szabad sor- és tactus-alkotásnak hagyománya már csaknem kivétel nélkül újabb elemek társaságában fordul elő: a *Gyulafejérvári Glossákban*, a *Königsbergi Töredékek* újabban fölfedezett részében, a Mátyás-dalban, sőt helyenként az *Ave salutis hostia* fordításában is megjelenik a végrím, a László-hymnusban pedig a sorok és dipodiák egyforma szótagszámára való törekvés. Mi több, a *Supra agnő*ről sem épen lehetetlenség feltenni, hogy eredetileg rímesnek készült:

Supra agnő, szökj fel Kabla,
Hazajött férjed, tombj Kata...

Tiszta »ősi ritmus«-nak maradna mindössze a *Königsbergi Töredékek* korábban felfedezett része és talán néhány versiculus. Ám ebből a rövid sorozatból is a legfontosabbnak és legterjedelmesebbnek forrása még mindig nem került napfényre, hogy a fordítás versét meghatározná, illetőleg a kutatást esetleg útbaigazíthatná. Viszont rá kell mutatni, hogy az acták még nincsenek lezárva, és akárhány szöveg kerülhet elő, a mely az anyagot szaporíthatja. Az a vers, a melyben a tactusok és sorok szótagszáma még nincsen meghatározva, meg lehetőszen közel állhatott a prózához, és a prózának látszó textusok között akadhatnak olyanok, a melyek részben vagy egészen ama régi ritmus szabályai szerint vannak megalkotva. Különösen egyes imádságok, melyek a nép száján forogtak és abban a kitüntetésben részesültek, hogy a tömeg ájtatosságok alkalmával kórusban recitálta őket, a százados használat közben bátran ritmikusakká gömbölyödhettek. A *Pater noster*, az *Ave Maria* jórészt már a deák eredetiben, azonban a Peer C. fordításában is ritmikus folyású; a Gömör C. 150—152. l. olvasható *Atya Istennek hatalma* kezdetű »igen zep Imadfag« és a nyomban rákövetkező *Anima Christi* szöveg hasonlóképen. Szent Ágoston imádságának egy ritmikus részére, a mint ugyancsak a Gömör C. 153—156. l. találjuk, már az IK. V. kötetében (274. l.) történt hivatkozás. Mi több,

valamikor talán a közmondásokat, a szállóigéket szintén fel fogjuk használni »ősi« verstani documentumoknak; bizonyos ugyanis, hogy ezekben a röpke szólamokban sok az olyan érdekes di-, vagy tetrapodia, a melynek a következők:

Kutya hazugságnak | eb a hitele.
 Nehéz a koncot | eb szájából kivonni.
 Fáradt lónak | farka is nehéz.
 Heverő ökör után | nem vetnek holdat.
 Éhes disznó | makkal álmodik.
 Ebnek mondják, | eb a farkának,
 farka feleli: | eb menjen.¹
 Farkasnak mondják: | Pater noster,
 azt feleli: | bárányláb.
 Süveges asszony | ebszokás.
 Ebet | szőréről,
 madarat | tolláról,
 embert | barátjáról.

Talán valamennyinél érdekesebbek azonban Bornemisza Péter bájos imádságai. Ezek közül az elsőnek dereka, mint már Greguss Ágost észrevette, minden bizonynyal verses alkotás; a többiek jórésze viszont előadásának belső tagolásával, parallelizmusaiival, állandó jelzőivel, vissza-visszatérő szólamaival és betűrimeivel szinte erőszakolja, hogy többet keressünk benne pusztá és merő prózájánál.

Vajjon megállják-e a sarat ezek a gondolatok, bizonytalan. Gábor Ignác munkájáról még nem hangzott el a legilletékesebbek ítélete; a mit az olvasó viszont ebben a vázlatban talál, nem annyira bírálat, mint inkább kérdések, kételyek és nehézségek sorozata, melyek a hozzáértőknek döntésére várnak. Nem igazságok megállapításai, hanem figyelmeztetések, hogy a kiknek tudniok adatott, ne késlekedjenek, hanem gyűjtsanak világosságot a homályban és járuljanak hozzá középkori magyar verseink új gyűjteményének tökéletesbítéséhez.

HORVÁTH CYRILL.

¹ De így is: Kutya | hazugságnak || eb a | hitele.
 Nehéz a | koncot || eb szájából | kivonni.
 Fáradt | lónak || farka is | nehéz.
 Heverő | ökör után || nem vetnek | holdat...
 Ebnek | mondják, || eb a | farkának,
 farka | feleli: || eb | menjen.

ZRINYI MIKLÓS ÉS A SZIGETI VESZEDELEM A HORVÁT KÖLTÉSZETBEN.

(Első közlemény.)

A kép, a melyet tudományos irodalmunk Sziget ostromáról, hős védőjéről, a dédapa dicső halálát megéneklő dédunoka eposzáról nyújt, még nem teljes; hiányzik többek között annak kimutatása is, hogyan alakult az esemény képe, illetőleg emléke a szomszédos népek lelkében. Felmerül a kérdés, hogy ezek is oly szemmel és oly érzéssel tekintettek-e ezen ostromra és hősére, mint a magyarság, avagy más fogalmat is alkottak-e maguknak Zrinyiről, mint a mi nemzetünk?

Ezen szomszédos népek közül elsősorban figyelemre méltó a horvátság. Közélről érdekelte az esemény, hiszen a védelemben elvérzett csapat nagyrészt ezen nép fiaiból került ki; azután a legtöbb *Zrinyiászt* ezen nép költészete mutatja fel; végül pedig a Zrinyiről alkotott fogalom egy népnél sem változott annyira, mint a horvátnál.

Míg a magyar népköltészet nem tartott fenn oly éneket vagy mondát, mely Sziget ostromáról szól, s annak megítélésére, hogy mily mértékben ragadta meg nemzetünk lelkét ezen vár ostroma és eleste, adataink nincsenek, addig régebben és újabban feljegyzett horvát népköltési alkotások gazdagon tanúskodnak arról, hogy az esemény kezdettől fogva napjainkig élénken foglalkoztatja a horvát nép lelkét; míg a magyar irodalom csak egy *Zrinyiászt* mutat fel — Kónyi őrmester »hadi román«-ját vagy Csergics Simon átdolgozását¹ nem tekinthetjük új *Zrinyiásznak* — s ez csak száz évvel az esemény után keletkezik s másfél századig méltatásra alig talál, addig a horvát irodalomban korán akad az eseménynek oly feldolgozója, ki hatással van a magyar epikusra; ennek művét öcscse, Zrinyi Péter átdolgozza horvátra; a horvát átdolgozást sűrűn olvassák s hatása alatt újabb *Zrinyiások* keletkeznek, egy hosszú lánczosor, a melynek utolsó szeme csak napjainkban tűnik fel; míg eposzunk és költőink, kik az eseményt és hőseit említik, úgyszólván csakis azt látják benne, a mit a történetíró: a világhódító törekvést és ennek első súlyos akadályát

¹ Rexa Dezső: Zrinyi egy ismeretlen átdolgozása. IK. XXII. 385. 1.

egyfelől, a kereszténységért, királyért és hazáért való nemes önfeláldozást, egy magyar Leonidas dicső halálát másfelől, ki nem véve a hőst a XVI. század második felének milieujéből: addig a horvátság először magyar hőst dicsőít Zrinyiben, ki magyar vitézekkel tartóztatja fel a Bécs felé törekvő pogány hadat; majd horvát hőssé teszi a dicső védőt, a ki körül horvát vitézek csoportosulnak, s lelküket a antireformatio eszméi hevítik; idővel, az illyrismus korában, a horvát költészet Zrinyije illyrré lesz, ki a délszláv népek egyesülésében rejlő erőt hirdeti és egy önálló, Magyarországtól független »Illyriá«-ról sző ábrándokat s csak azért siet illyr csapatjával a magyarországi Sziget védelmére, hogy távol tartsa a törököt Horvátországtól; napjainkban pedig, mikor már a horvát költőtől is elvárják olvasói, hogy mégis valamennyire tisztelje a történetet, Zrinyi csillaga elhomályosul: elfordulnak tőle, az annyira ostromlott »horvát-magyar szövetség« lelkés hívétől, mert szerintük téves úton kereste hazája s nemzete boldogulását, faja érdekeinek csak ártott és öntudatlanul a horvát ügy árulójává lett.¹

I. Zrinyi Miklós és a szigeti ostrom a horvát népköltészetben.

Zrinyi Miklós gróf az *Ádriai-tenger syrenája* cz. eposzának előszavában említi: »Zrinyi Miklós kezének tulajdonítottam Szulimán halálát: horvát és olasz krónikábul tanultam; a törökök maguk is így beszélték és vallják.«

Mit értett itt a költő a *horvát krónikán*? Ha a *krónikán* pusztán prózában írt történeti elbeszélést kellene értenünk, akkor csupán egy ily horvát elbeszélés jöhetne tekintetbe, t. i. az, mely alapul szolgált Budina krónikájának.² Budina ugyanis állítólag egy megmenekült szigeti vitéz elbeszélése alapján horvátul írta le az eseményt és csak később fordította le az elbeszélést latin nyelvre. Erre azonban aligha gondolt a költő: ez a horvát elbeszélés ugyanis nyomtatásban nem jelent meg, a kézirat pedig

¹ Ha végig akarunk tekinteni a horvát *Zrinyiasz*okon és azon kisebb alkotásokon, melyek a szigeti eseménnyel és hősével foglalkoznak, nem kell töretlen úton járnunk; a horvát tudományos irodalomban egybeállította ezen alkotásokat Šrepol Milivoj »Sigetski junak u povjesti hrvatskog pjesništva« (A szigeti hős a horvát költészet történetében) című művében (Rad jugoslavenske akademije 148. k. 1902. 81—173. l.). Az itt felkarolt anyagot gondosan átvizsgálva, meggyőződtem arról, hogy némi kiegészítést követel, továbbá arról, hogy az író figyelmét nem kötötte le sok oly jelenség, mely a magyar olvasót közelebről érdekelheti; ezért igyekeztem épen ezt kiemelni s főleg azt bemutatni, hogyan fogta fel a horvát költészet Zrinyit. — Šrepol Milivoj ezen értekezését ismertette Margalits Ede dr. (Karnarutić éneke és a magyar Zrinyiasz, Századok, XXXVII. 1903. 537—544. l.)

² Schwandtner L. *Scriptores rerum hungaricarum, Tyrnaviae, MDCCLXV.* III. 118. s. köv. lk.

aligha jutott el hozzá, hanem a latinra való fordítás után bizonyára elkallódott; tartalmát Zrinyi csakis Budina fordítása útján ismerhette; ez esetben pedig nem hivatkozhatnék reá, hiszen ebben nincsen említés arról, hogy Szulimánt Zrinyi ölte meg. — Valószínűbb, hogy Zrinyi a *krónika* szón itt históriás éneket értett, mint a hogy XVI. és XVII. századbéli költők történeti énekeiket sűrűn nevezik krónikáknak, és Tinódi Sebestyén is *Chronica* címen adta ki históriás énekeit. Hogy pedig Sziget ostromáról és védőjéről korán keletkeztek és terjedtek horvát históriás énekek, és hogy ilyenek még a költő korában is hallhatók voltak, arra vall Gundulić Iván (1588—1638.) raguzai költőnek utalása ily énekekre.¹ Sajnos azonban, hogy oly ének, a minőt Gundulić nyilatkozata sejtet, korabeli feljegyzésben nem maradt reánk, s azokban a vitézi énekekben, melyeket későbbi feljegyzésekből ismerünk, azt a motívumot, melyre epikusunk hivatkozik, már nem találjuk.

Ezen énekeket egybeállítva, láthatjuk, hogy mennél későbbi feljegyzésben maradt reánk az alkotás, annál gazdagabb a költött eleme, annál merészebb benne az eltérés a történeti valóságtól.

A Hörmann Koszta közölte ének,² melyet a gyűjtő Prozorban mohamedán vallású délszláv énekestől hallott, néhány történeti alapotmótvumhoz gazdagon fűz a képzeletből vett romantikus elemeket és az eseményt — a mohamedán délszláv vitézi énekek megszokott módjára — a regényes eposz terjengősségével beszéli el: Szulejman szultán 12 évi készülődés után egybehívja 1 millió 500 ezer főnyi seregét, hogy ezt 500 ágyúval Sziget alá vezesse. Odaérve, felküldi szolgáját, Idrizt, a várba a bánhoz, a ki köré 7 generális, 20 kapitány és 30 tiszt csoportosult vitézeivel. Az Idrizzel küldött levélben felszólítja a szultán a bánt, hogy azon esetre, ha a vár birtokában nyugodtan meg akar maradni, adja előbb át neki, máskülönben elveszíti teljesen. A bán megmutatja a levelet főembereinek és Daković tanácsára visszautasítja az ajánlatot. A szultán csodálkozik a »magyar bán« oktalan válaszában és haragjában ostromot rendel el. Mikor látja, hogy 12 ezer embere a sikertelen küzdelemben elesett, bánkódik; a várbeliek azonban folyton új gondot okoznak neki: Čuprilić észreveszi, hogy megmérgezték a forrásokat; a bán pedig egyre leveleket küld a táborba és felszólítja a vitézeket, hogy öljk meg Szulejmánt. A szultán gyanúja főleg a magyar születésű pecsétőrrre irányul, kit a többi meggyanusítottakkal együtt kivégeztet. Čuprilić ajánlatára éhséggel akarja megtörni az ellentállást. A sikertelen ostrom 12-ik évében felszólítja a bán a szultánt, hogy maga vagy helyettese szálljon ki vele párviadalra: ha a szultán győz, legyen jutalma Szigetvár, ha azonban a bán a győztes, kapja jutalmul

¹ »Osman« IV. r. 165. s köv. sk.

² »Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini.« I. Sarajevo 1888. 9. é.

Stambult. Ármány, asszonyi cselszövés, vetélkedő vezérek viszálva folytán meghíúsul a szép terv; végül összeütközik a keresztény és a török sereg, a bán elveszti a csatát és Maltesa városába menekül.

Kevés a történeti elem a Petranović-féle énekben,¹ mely szerint »Zrinović« elhagyja az ostromlott várat és menekül; a török üldözi, Jajczánál elfogja és megöli. Ahhoz, hogy a nép ily fogalmat alkotott volna magának Zrinyiről, s hogy ily ének alapmotívumai visszanyúlnának néhány száz éves múltba, jogosult kétség fér; hiszen ezen hősi ének azoknak sorába tartozik, melyeket Petranović Divljanić Illéstől hallott, kiről maga a gyűjtő mondja,² hogy »olvas és ír«, sok könyvet ismer s bármely olvasott vagy elbeszélés útján megismert eseményt rögtön ügyes versekbe foglal. A mit ezen ének elmond, azt kritikailag nem fogadhatjuk el néphagyománynak.

Bogišić a XVII. században és a XVIII. század első felében Raguzában feljegyzett vitézi énekek sorában kettőt közöl, melyek a szigeti eseményről szólnak; ezek közül az egyik³ töredék, Matthei György (1675—1728) feljegyzésében maradt reánk s a »bugaršticák«-nak (a hogy a régi hosszúsoros vitézi énekeket nevezik) hangját ügyesen utánzó műéneknek látszik; a töredék 24 sorából csak azt halljuk, hogy a szultán hadat gyűjt, a melyet Magyarországba akar vezetni Sziget alá, hogy a várat elfoglalja a némettől.

A mily csekély értékűek a szigeti ostromról szóló ezen énekek, oly becses a Bogišić közölte másik ének.⁴ Egyszerű compositiója, az időrend szigorú megtartása, az esemény külső mozzanatainak hű elbeszélése s a száraz előadás, melyet csak a befejezésben, az utolsó kirohanás rajzában vált fel némi lendületesség, arra vallanak, hogy az énekeknek reánk maradt formája régi, s keletkezése nagyon közel eshetik a történeti esemény idejéhez. Megtudjuk belőle, hogy a szultán Zrinyi Miklós ellene indul: egybeszólítja Konstantinápolyba hadait, osztályozza seregét, kijelöli a vezéreket és indul kétszáz-ezer vitézével Sziget alá; odaérkezve, követeket küld a várba, hogy szólítsák fel Zrinyit a vár átadására; jutalmul oly sorsot ígér neki, minőt »Erdély kis bánjának« juttatott osztályrészül (t. i. hogy Horvátország fejedelmévé teszi, mint a hogy János

¹ Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине; српске пјесме старијег времена III. у Биограду 1870. 51. é.

² U. ott bevezetés XIII, 1.

³ Народне пјесме из старијих највише приморских записа, Биоград 1878. 37. é.

⁴ U. ott 36. é. Első közlője, Kukuljević Iván (Niz bisera jugoslavjanskoga, Zagreb 1863.) horvát patriotismusból sokat változtatott a költeményen. Margalits Ede dr. (id. értekezés, Századok XXVII. 537. l.) és Hajnal Márton, mikor a szigeti eseményeknek a magyar Zrinyiászt megelőző feldolgozásairól szólnak (»Karnarutić és a Zrinyiász«, EPhK. XXIX. 1905.), ezen hamisított közlésre támaszkodnak. Az ének régi kéziratát a zágrábi Délszláv Akadémiában őrzik.

Zsigmondot Erdély fejedelmévé tette); Zrinyi azonban visszautasítja az ajánlatot s kijelenti, hogy a magyar királynak adott szavát meg nem szegi s nem dönti veszélybe két fiát, a kiket hűségre zálogául hagyott a király udvarában. Ezen üzenetre megindítja a szultán az ostromot: a várat övező mocsarat telehányatja homokkal, kövekkel, gyapjúval, gerendákkal; azután rontja a vár falait és tűzzel pusztíttatja a vitézek hajlékait. Mikor Zrinyi már látja, hogy a vár tarthatatlan, maga köré gyűjti megmaradt vitézeit és felszólítja őket az utolsó kirohanásra, a dicső halálra:

Alig hogy a magyar hősök jó Szigetből kirohantak,
Magyar bán vitézi,
A török had órjás árja vad özönnel ömlött rájuk.
Tízszer annyi ott a török, egy magyarra tíz török ront,
Verje meg az Isten!
Egyenlőtlen ez a tusa: sólymok vívnek galambokkal:
Hull pogánya, hull magyarja a sok török szablya alatt,
Jó magyar vitézek!
Török hadnak sűrű során magyar hősök általtörnek,
Török hadnak újabb árja ömlik rájuk vad özönnel,
Jó magyar vitézek!
Húszszor annyi már a török, egy magyarra húsz török ront;
Egyenlőtlen ez a tusa: sólymok vívnek galambokkal,
Hősi magyar sólymok!
Hősi harcot vívnek mostan törökkel a magyar urak,
Legvitézebb köztük mégis maga bánjuk, Zrinyi Miklós,
Maga dicső bánjuk:
Jó kardjától hull pogánya, sokat leüt gyors lováról,
Sok menekül gyors lovával — lova viszi a Dunába,
Verje meg az Isten!
De csillagja lehanyatlik Zrinyi Miklós dicső bálnak:
Puskagolyó eltalálja s befuródik hős karjába
Zrinyi Miklós bálnak,
Hadakozó hősi karja hull a véres föld porába. (73—96. sor.)

Ily históriás népi éneket érthetett Zrinyi Miklós a költő a »horvát krónikán«, sőt nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy ezen éneknek egy gazdagabb változatát ismerte. Feltűnő ugyanis, hogy énekünk bevezetésében Szulimán szultán előtérbe lép, intézkedik, ezután az elbeszélés az első ostromról csakhamar az utolsó kirohanásra ugrik, s ebben Szulimánról említés sem történik. A feljegyző litteratus, a történetet jól ismerő férfiú lehetett, ki talán nem barátkozott meg a hallott éneknek azon, a történeti valósággal egybe nem hangzó motivumával, hogy Zrinyi Miklós megöli a szultánt is, a mint Zrinyi Péter — épen a történeti igazságra való tekintetből — sem vette át bátyja művének átdolgozásakor Szulimán halálának a magyar eposzban talált alakítását; és talán ennek tulajdonítható az, hogy az ének feljegyzésében Szulimán minden szerepének egyszerre — szerves befejezés nélkül — vége szakad. Az ének befejezésének hű fordítása szolgáljon annak illusztrálására, mely szellem uralkodott a Zrinyiről keletkezett régi horvát népi énekekben, hogyan fogta fel a szigeti hőst a horvát nép az esemény

idejében. Zrinyit állandóan és következetesen *magyar bánnak*, vitézeit pedig *magyaroknak* nevezi,¹ vagyis a magyarsághoz való tartozás büszkesége, a magyar dicsőség cultusa hatja át, mint sok más alkotást, melyek a török ellen vívott küzdelemről szólnak — főleg a Hunyadi János rigómezei csatájáról keletkezett cycclus reánk maradt tagjait.²

Ezen és más régi horvát népénekek magyarázatánál horvát munkákban³ sűrűn találkozunk azzal a kísérlettel, hogy az »Ugrin«, »Ugričić«, »ugarski« szónak a »mađar« szótól eltérő jelentést tulajdonítsanak, azt hangoztatva, hogy ama szók »a magyar szent koronához tartozó«, ezen szó pedig a »a magyar nyelvű«, a »magyar fajhoz tartozó« fogalmaknak felelnek meg. Ily magyarázat anachronisticus, hiszen ez a distinctio csak az illyrismus korában válik szokásossá.⁴ Ily magyarázatot kár erőltetni, hiszen a korviszonyokat ismerve, egészen természetesnek fogjuk találni, hogy a török ellen viselt küzdelmek fénykorában, mikor horvát nemzeti öntudat még nem ébred és antagonismus a magyarsággal szemben nem jelentkezik, mikor a horvátországi nemesség még teljesen egynek érzi magát a magyarországgal, mikor Horvátország ügyeit magyar urak intézik, s mikor más, egykoron önálló délszláv törzsek is a magyarság karjába vetik magukat — horvát népköltészet vitézi énekeiben a magyar dicsőség cultusa jelentkezzék. A ki ama mohammedán vallású boszniai délszlávok között jár, kik a Lika-Krbavából Boszniába vándorolt horvátok ivadékai, tapasztalhatja, hogy ezek még most is nemcsak a magyarokat, hanem — ha csak nem a nyelvről van szó — a horvátokat is »ungjurok«-nak nevezik s Horvátországot is beleértik az »Ungjurija« fogalmába,⁵ sőt egy legújabbban feljegyzett horvát vitézi ének⁶ még a szerb Obilić Milošt is, a ki Lázár rigómezei csatájában megöli I. Murat szultánt, magyar hősnek mondja, általánosítva s a török ellen küzdő minden vitézre alkalmazva ezt a jelzőt. Ez az általánosítás különben a töröknél is szokásos volt. A Hörmann-féle idézett ének pedig nem is »ban ugarski«-nak hanem, »ban mađarski«-nak nevezi Sziget védőjét.

¹ A főhős keresztnévét nem horvát alakjában (Nikola) említi, hanem magyar alakjában (cízime pl. *Ban Miklós u Sigetu gradu*), a mint Zrinyi Miklós maga is még horvát szövegezésű leveleiben is nevét következetesen »Miklows Zrinzkj«-nek írta. (L. Mesić M. »Život Nikole Zrijnskoga, sigetskoga junaka« 1866. előszó.) A régi feljegyzés ily kitételeit: »Ti moj Ugrinine!« a hogy Szulimán Zrinyit szólítja (29. és 32. sor), »kralju ugarskomu« (50. sor), »Ugričiće« (63., 64., 68., 71., 73., 76., 81., 84. sor), »Ugri banovi« (74., 80., 83., 86. sor), »on ugarski bane« (62. sor) Kukuljević az első kiadásban következetesen — merő horvát patriotismusból — másokkal helyettesítette.

² L. Ehtographia XXIII. (1912. évf.) 6 és köv. ll.

³ Így pl. Šrepl Milivoj id. értekezésében is.

⁴ L. Mažuranić Iván: »Hrvati Magjarom,« illetőleg ennek fordítását: »A horvátok a magyaroknak.« Zágráb, 1848. 17—19. l.

⁵ Hrvatske narodne pjesme, skupila i izdala Matica Hrvatska. I. 3. előszó.

⁶ U. ott I. 1. 58. sz. é.

Ugy látszik, ezen éneken alapul Kačić Miošić András (1702—1760) verses feldolgozása is.¹ Kačić ugyanis a nép körében hallott azon történeti énekeket, melyek történeti valót képzeletből vett motívumokkal ékesítenek vagy történeti hősről költött eseményt mondanak el, ki akarta szoritani a nép emlékéből és ezen célból a történeti eseményeket a valósághoz híven a nép vitézi énekeinek hangján énekelte meg. Így átdolgozta és krónikákból ismert adatokkal bővítette a Sziget ostromáról szóló éneket is, mely akkor még a nép énekeinek ajkán élt. Hogy valóban ezt az éneket, illetőleg ennek közeli változatát hallhatta, arra főleg két körülmény vall: a) a vitézi énekben megkapóan jelentkező mozzanat, hogy egy szigeti hős megküzd tíz, illetőleg húsz törökkel, Kačić feldolgozásában is jelentkezik:

Mindenikük tíz törökkel vívott,
Zrinyi maga szembeszállott húszszal.

b) feldolgozása érezteti a vitézi ének szellemét, a magyar dicsőség cultusát: horvát bánnak nevezi ugyan Zrinyit, hiszen történeti ismerete készíti erre, de vitézeit következetesen magyaroknak mondja:

Tudnotok kell, hogy magyarok vagytok . . .
Vágják őket a magyar vitézek . . .
De a magyar töröknek nem hódol . . .
Maradt néki még hatszáz vitéze,
Magyar dalja, igaz hősök dísze . . .

holott az ő koráig ezen tárgyat már több műköltő dolgozta fel, és ezen *Zrinyiászok*ban már megváltozott Zrinyi Miklósnak és a szigeti hősöknek képe.

II. Az antireformáció a horvát Zrinyiászokban.

Az a szellem, mely a szigeti ostromról szóló horvát népköltészeti alkotásokat áthatja: a horvátságának büszkesége arra, hogy a magyarsághoz tartozik, a magyar dicsőség lelkes cultusa, Sziget eleste idején már hanyatlóban van; a népköltési alkotásokban még jelentkezik, mert a régi népi vitézi énekekben ez volt a megszokott szellem s ezen szellemben, ezen megszokott hangon beszéltek a nép énekesei még Sziget ostromáról is, noha a magyar dicsőség napja már Mohácsnál leáldozott, s az egykoron annyit emlegetett Budában már nem a »budimski kralj« és a »zemlje gospodar« (»ország ura«) — a hogy a délszláv népköltészet Mátyást szereti nevezni — hanem a török az úr, s a magyarságot a politikai és vallási meghasonlás a végveszélybe sodorta.

A török, mintha csak a »divide et impera« elvét követte volna, a nagyalföldi török hódoltság és az ő protectoratusa alatt álló külön erdélyi fejedelemség megalkotása után a Habsburgok országához tartozó Horvátország elszakításával és ugyancsak török

¹ Razgovor ugodni naroda slovinskoga; zágrábi Hartmann-féle kiadás (188—191. l.)

protectoratus alatt való elkülönítésével is akarta gyengíteni az uralkodó család hatalmát; a horvátság pedig, a mely országunk nyugati harmadához s a Habsburgok alá tartozott, csakhamar érezte, hogy rajta már nem a magyar az úr, hanem a német; jellemző, hogy a Bogišić közölte töredék, mely műköltő alkotásának, a népköltészet elbeszélő módját utánzó műnek látszik, már nem emleget magyar dicsőséget, hanem azt hangoztatja, hogy a szultán a némettől akarja elvenni Sziget várát. Az a vitézség, azok az erények, melyeket nemzetünk az elnyomatásban, a szenvedésekben tanusított, kelthetnek ugyan tiszteletet más népek vagy nemzetek körében, de az a magnetikus erő, melylyel diadalmas nemzet hatalmas királya és győztes hadvezérei kisebb nemzetiségeket és ortalmat váró nemzeteket magukhoz vonzanak, már nincs meg az életért-halálért küzdőnek hősiességében.

A magyarságnak a horvátságra gyakorolt egykori magnetikus erejét gyöngítette a vallási szakadás is. Mikor nálunk a reformáció már hódító útját járja, a XVI. század második negyedében, Horvátországban még nem mutatkoznak nyomai; de a század második felében már ott is akadnak hívei, még pedig többnyire csak oly férfiak körében, kik Magyarországgal, a déli örökös tartományok lakosságával sűrűbb érintkezésben állottak vagy Németországban jártak. Ezeket Ungnad János, a királyi hadak hős kapitánya, veszi pártfogásába, majd rendkívül élénk tevékenységet fejt ki, hogy a hitújítást horvát nyelvű könyvek útján terjessze: Urachban és Tübingenben latin, glagolit és cyrill betűkkel nyomtatott horvát munkákat bocsát ki, melyeknek példányszáma 25 ezerre tehető; gondoskodik arról, hogy szlovén prédikátorok horvát nyelven hirdessék a népek az új tant, és keres férfiakat, kik az egész *Szentírást* horvát nyelvre fordítsák. 1564-ben bekövetkezett halálával kis szünet áll be ezen mozgalomban, mely akkor élénkül újra, mikor Erdődy Péter bánban, majd Zrinyi Györgyben, a szigeti hős fiában, a Muraköz urában, talál hatalmas pártfogókat. Ez utóbbi 1570-ben Nedelyistyén horvát könyvsajtót alapít, a melyet később áttesz Varasdra. Erdődy Péter és Zrinyi György példáját követi néhány előkelő horvát család, mint pl. a Jankovićok, a Patačicok, Stančicok, Matkovicok stb.,¹ de mások ismét s főleg a tenger mellék előkelői, kik sokkal erősebben állanak az olasz kultúra hatása alatt, mintsem hogy ezen mozgalom hívei lehessenek, annál szívósabb ellentállást tanúsítanak és annál tántoríthatatlanabban ragaszkodnak a katholicizmushoz. A horvát népet pedig — noha a protestáns urak jobbágyai parancs következtében az új hit táborába tartoztak — korántsem tudta az új tan oly erővel megragadni, mint pl. a németségnek vagy a magyarságnak nagy részét. Ennek oka részben a nép faji jellegében keresendő, hiszen a délszlávság kevésbé hajlik a józan rationalismusra, mint a magyarság, más-

¹ Smičiklas T. »Povjest Hrvata« II. 108. s. köv. II. — Šurmin D. »Povjest književnosti« 126. s. köv. lk.

részt meg azon körülményben, hogy azon tényező, mely a németségnél és magyarságnál a reformáció gyors terjedésének egyik fontos oka, t. i. az, hogy a nemzeti nyelv lett az istentisztelet nyelve, a horvátságnál nem szerepel, hiszen ott a nép még nagyon sok vidéken nemzeti nyelven mondott misét hallhatott a »glagolás« pap ajkáról.

Ily körülmények között, mikor már a Zrinyiek és Erdődyek is visszatérnek a katolikus vallásra, az antireformáció könnyebben diadalmaskodhatik Horvátországban, mint Magyarországon, s ott teljes a diadala. És most kifejlődik Horvátországban a törekvés, melynek a katholicizmushoz szívósan ragaszkodó vagy az egyház kebelébe visszatért magyar főurak lesznek leghevesebb szószólói: t. i. az a törekvés, hogy a horvát bán kormányzata alá tartozó területet a reformációtól teljesen mentessé tegyék. Ezen törekvésekből kifolyólag kezdik a »regnum Croatiae«-t mint külön országot emlegetni, mely inkább elszakad az anyaországtól, mintsem hogy ezen szűkebb hazában is a vallás szabad gyakorlatának jogot biztosítsanak; most a horvátság már büszke kezd lenni horvát voltára, mert tisztán katolikus, szemben az új tanhoz szító és vallászabadságért küzdő magyarsággal. Horvátország különállásának első heves harczosa a türelmetlensége miatt meg nem választott nádorjelölt: Erdődy Tamás bán (1584—1615.), a ki hangoztatta, hogy »Regnum regno non praescribit leges«, és fenyegetőzött, hogy kardélre hányja vagy a Száva, Dráva és Kupa vizébe fojtja az eretnekeket, kik Horvátország területére lépnek; sőt hirdette, hogy inkább elszakítja Horvátországot Magyarországtól, mintsem hogy az eretnekek ott is szabadon gyakorolhassák tévelygéseiket.¹

A diadalmas antireformáció máglyára vitte a nedelyistyei s a varasdi sajtóból kikerült hitújítási munkákat és az urachi, illetőleg tübingai sajtó termékeiből behozott példányokat úgy, hogy Bučar Ferencz, a reformáció és antireformáció könyvészetének szorgos ismertetője, már csak külföldi könyvtárakban talált az említett külföldi sajtókból kikerült horvát hitújítási műveket, a nedelyistyei, illetőleg varasdiból kikerülteket pedig egyáltalában nem ismerhetett.²

Ily körülmények közt büszke lesz a horvát épen horvát és katolikus voltára s nem fogja keresni dicsőségét abban, hogy egy politikailag szétszakított, elgyengített és vallásban sem egységes nemzethez, a magyarsághoz tartozik. Horvát büszkeség, ragaszkodás a katholicizmushoz és ellenszenv a reformáció iránt jelentkezik ezen kor horvát irodalmában is és fűződik a szigeti hőshöz is, pedig róla nem mutathatjuk ki, hogy lelkes katolikus és a hitújítást ellenző férfú lett volna, sőt fia a horvátországi reformáció egyik legbuzgóbb előmozdítója. Ezen horvát büszkeséggel és lelkes katolikus érzéssel azonban még nem jelentkezik az anyaországtól való elszakadásra irányuló törekvés vagy ellenszenv a magyarság iránt.

DR. SZEGEDY REZSŐ

¹ Smičiklas i. m. II. 110. l.

² »Povjest protestantizma u Hrvatskoj,« előszó.

RÁDAY PÁL VIRÁGÉNEKEI.

Arany János Rádayról szólván, már 1864-ben fölvetette a kérdést, nem írt-e fiatalabb korában világi énekeket? »Oly kérdés — folytatja — melyre többé nincs mód megfelelni; de ha tekintjük versbeli gyakorlottságát, melylyel egyszerre föllép „istenes énekeiben“, hajlandók vagyunk fölteni, hogy ifjúsága nem folyt le figyelemre méltó kísérletek nélkül a világiakban.«¹ A gyanítást Négyesy László sem tartja lehetetlennek,² de határozott választ ő sem adhatott, mivel Ráday ifjúkori világi költészetének nemcsak nyoma nem maradt, de még hírére sem tudta az irodalomtörténet. A Ráday-levéltár felkutatása erre a pontra is fényt derített s igazolta Arany feltevését. A Ráday-iratok között öt verse került felszínre; kettő még Kajali Klára megismerése előtt kelt, az egyik Sas Klárához, a másik B. Borbálához szól, a többi három Kajali Klárához. Az I. nagyon megromlott folio alakú papíron, elhalványult, sietős írással, hihetőleg fogalmazvány; a II. két folio levélre terjed (Ráday tisztázata); az utolsó hármad levélben küldötte feleségéhez.³

Az I. költemény versfőiből a Sas Klára név olvasható ki. Valószínűleg azon Losonczon székelt nógrádi Sass családnak lehetett a gyermeke, a melyről Nagy Iván is megemlékezik.⁴ Ez véleményünk szerint Ráday legkorábbi virágéneke. — A II. vers kétes B. betűje rejtheti a Bay, Barczay és Bene nevet. Mindhárom család elég közeli rokona a Rádayaknak, s mindháromban szerepel a Borbála név. Véleményünk szerint Bene Borbáláról, Ádám és Egry Éva leányáról, Prónay Pálnéről van szó. Bene Ádám tehetős birtokos volt Nógrádban, »leányai kapósak, férjeik családait szép vagyonnal gazdagították«.⁵ Prónay Pál különben később is jó viszonyban volt Ráday Pállal; több hozzá írt levelét őrzi a Ráday-könyvtár levéltára.⁶

E két költemény post quem-jét könnyű megállapítanunk. Tudjuk, hogy Ráday 1697-ben Forgách Simon gróf kanizsai vice-

¹ Először a Koszorú-ban (I. k. I.; 1. Összes munkái V. k. 258. l.).

² Ráday verseinek Olcsó könyvtári kiadásában, 71. l.

³ Mind az ötöt lásd az Adattárban 307—311 l.

⁴ I. m. XIV. kötet. Pest. 1864. 79. l.

⁵ Nagy Iván: Magyarország Családai. I. kötet. Pest. 1858. 291. l.

⁶ 1726 jan. 12; 1728 okt. 14; 1729 ápr. 2.

generális és címzetes főstrázsamester¹ udvarába került, résztvett hadjárataiban, forgolódott a grófnál megjelenő fényes társaságban, sőt 1699-ben József császár lakodalmi ünnepségén is jelen volt Bécsben.² (Ezekre czéloz a II. költemény első versszakában: »Taborokba 's Udvarokban gyakran forgottam . . .«) — Ugyanezen esztendőben nógrádi jegyzőnek választották Kajali Pál helyébe,³ s a nógrádi rendek már ekkor őt küldötték követnek a pozsonyi országgyűlésre.⁴ Ebben az időben ismerkedhetett meg előbb Sass Klárával, utóbb Bene Borbálával; de mindkét hirtelen kelt fellobbanás mulónak bizonyult s el is hunyt azon fejlődni kezdő érzelem nyomán, melyet költőnk Kajali Pál növendék leánya, a kis Klára iránt érzett.

A Sas Klárához írt vers nemcsak azért emelendő ki, mert egyetlen adatunk arra, hogy volt idő, mikor a sima és szenvedélytelen Rádayt is elhagyta nyugalma, s már-már följé kerekedtek a dolgok, hanem mert a Bene Borbálához írt verssel együtt eltemetett epizódokat vet fel hősi fiatalságából. Ez a fiatalság sem volt vihar nélküli, mint a legtöbb ifjúé, s bizony Ráday Pálnak is keresztül kellett gázolnia, botorkálnia a szív örvényein, míg eljuthatott feleségéig, a kinél kielégülést, megtisztulást, és egész élete küzdelmeiért örömet s vigasztalást talált.

Megismerkedésük kérdését eddig nem nagyon lehetett bolygatni, hiszen az irattári anyag nem volt ismeretes; egybekelésük azonban annál többször foglalkoztatta irodalomtörténetíróinkat. Ráday Pál *Önéletírásába* ezt jegyezte be: »Anno 1703 . . . Ezen esztendőben jegyzettem el magamnak házastársul felyül említett Kajali Pál úrnak Fáy Borbála asszonytól született leányát Klárát, kivel is azonnal megesküdtem«; utóbb: »Anno 1705. 13. 14. 15. 16. Januarii tartottam lakadalmi solennitást felülirt kedves jegyesemmel Gács várában.« — Ez a kettős értesítés máig homályos maradt. Kazinczy a leány fiatalságára utal, s 1703-ban még az *eljegyzést is* korainak tartja.⁵ (Kajali Klára 1690-ben

¹ Bártfai Szabó László: A Hunt—Pazman nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom. 1910. 509. l.

² Vö. *Önéletírásával*. — Részleteket szolgáltatnak a halotti oratorok is, főleg Kármán András és Sárkány Dávid.

³ Kazinczy szerint Kajali meghalt (A' Rádayak, Felső Magyarországi Minerva, 1827. II. 126 l.), de ez tévedés, és Négyesy Nagy Iván alapján ki is igazítja. (I. m. 20 l.) Kajali Nógrádban egyszerűen helyet adott Rádaynak, s csak a honti jegyzőséget tartotta meg, (yö. Bocskay Zsigmond levelével Szentbenedekről Fülekre, 1702 márcz. 15, a melyben Kajali Pált honti jegyzőnek czimezi. Rkvt. lt.), a hol 1705-ben alispánná lett; (Vö. M. Vm. és V. 348. l.) Rákóczi alatt végre senator. Meghalt 1710 ápr. 12-én Murányban. (Vö. Darvas Ferencz Ráday Pálhoz írt levelével, 1710 ápr. 27-én, illetőleg Kajali utolsó leveleivel leányához Murányból. — Rkvt. lt.)

⁴ Vö. Füleki András levelével Ráday Pálnak Sárospatakról Pozsonyba, 1702 máj. 4-én (Rkvt. lt.): »Nograd Vármegyének . . . moftani Pofonyi Diaetan Ordinarius Legatufának.«

⁵ F. Magyarországi Minerva, 1827. II. k. 126. és 128. lk.

született.¹⁾ Négyesy László, a halotti beszédek tudósítása alapján, megtörténtnek véli az 1703-i esküvőt, az egybekelést és lakodalmi ünnepségeket azonban a leány fiatalsága miatt 1705-re teszi, úgy a hogy maga Ráday megírta. Utóbb Ferenczi Sári Apor Péter Metamorphosisának egyik helyével *valószínűbbé* teszi Ráday Pál 1703. évi *esküvőjét*.²

A dolog végérvényesen valóban úgy áll. Rádaynak, mikor első ízben tartózkodott a Kajali háznál (1695³⁾, a kis Klára egyáltalán fel sem tűnhetett; épen oly kevéssé 1699-ben, midőn visszakerül Nógrádba nótáriusnak.⁴ Ekkor még Sas Klára és Bene Borbála hozzák hevesebb rezgésbe szívet, s ihletik versekre fantáziáját. De nem sokáig. 1702-ben már szépséges hajadonná serdült a gyenge virágszál, s a lovagok ugyancsak kezdtek koptatni a Kajali porta küszöbét, mert mi tagadás benne, a rózsá aranyfán virult, a mi szépségét legalább is megkésztette.⁵ Ráday Pál sokszor átrándult Losoncraól Fülekre, a leány is hajlott hozzá, s költőnk 1702 végén már megkérte a még csak 12 esztendő gyermekeket. Kajali és felesége nem elleneztek a dolgot, mert a Ráday név Nógrádban fennen ragyogott, s a birtokai sem voltak megvetendőek. »A' feleséggel edgymás közt befelgetvén« — írja az örömapa, Pál megbizottjának⁶ — »megh nyugtattuk elménket azon... hogy azon ízent intentio annak idejében fecundaltaffek... csak valami kevés patientiával legyen megh eö kglme, hogy hirtelen publicumra ne mennyen, mivel a' ízegeny Leanyis megh igen fiatal alapottal lévén nem praecipitalhattuk a dolgot.« Hősünknek ez épen elég volt: örülhetett, hogy a leány szíve mellett a szülők jóindulatát is megnyerte.⁷ — 1703 tavaszán,⁸ még a gácsi bezárkózás előtt, meg is történt az eljegyzés, pontosabban szólva az esküvő; természetesen, mint tudjuk, csak az egyházi szer-

¹ Vö. a felette mondott halotti beszédekkel (A' Gyors Es Serény Afzsonyi Állatnak. — Emlékezete... Kolosváratt 1747.), főleg Kármán Andráséval, továbbá a Ráday Pál felett mondottakkal (Párjához igaz és tökéletes Szívnek gyógyulhatatlan Sebe... 1735.).

² I. m. 5. l. Téved mikor Sárkányt az ellenkező táborban sorolja fel. Ez a prédikátor pár sorral az idézett rész alatt a fiatalokat »uj házásoknak« »úr«-nak, illetőleg »úrasszony«-nak nevezi! Sőt előbb is így ír: »midőn XXVI-dik Esztendejét számlálá Eletének (R. kezdette), Hymenaeus a' tiszta Házassági életre kötelezte, MDCCIII-ban kezét fogott. —« stb.

³ Vö. *Önéletírásával*.

⁴ L. u. o.

⁵ Hogy Ráday Pál megkérte már 1702 decz. 18 előtt Klárát, s hogy ugyanekkor vetélytársa is volt, arra nézve érdekes adatokat szolgáltat Kajali Pál levele Csemniczky Gáspárhoz Fülekről 1702 decz. 18-án. (Rkvt. It.)

⁶ Id. levél.

⁷ Lásd Kajali id. levele hátsó oldalára írt fogalmazványát Kajali Pálhoz, 1702. decz. 17-én Losoncraól.

⁸ Mindenesetre augusztus 12 előtt, mert ekkor kelt versében már *Társ*-nak nevezi Klárát és a cím K. H. betűjét is, a többi egyidejű levél alapján, így oldom fel: *Kedves Hitvesemnek*. (III. szerelmes vers.)

tartások; az egybekelést — abban az időben gyakran előfordult — csak később tartották meg.² Rádayt a felkeléshez való csatlakozás kiragadja szerelmese karjából, s innen kezdve versei (a IV. és V. virágének), de főleg levelei telvék szerelemmel, sóvárgással, hogy mátkáját mielőbb teljesen magáénak mondhassa. Könyörög, legyen Klára a szülőknél jó »proicator«, hogy a várakozásnak véget vessenek. Ezidőben tett lengyelországi útjában³ minden gondolata édes gyönyörűségéé, ki, ha látná, mily keservesen esik neki a távollét, sirva szánna szomorúságát.⁴ A selmeczi ülés ugyan közelebb hozta egymáshoz a mindnagyobb érzéssel gerjedezőket, de mi haszna, ha a férjnek még annyi ideje sincs, hogy egyetlen pusztá csókkal köszöntse leány-feleségét.⁵ A levelekben mindenütt »szerelmes hitves«, »Madame« címzések, tehát az esküvő kétségtelenül megvolt. — 1705 januárja végre egymásnak adta a mátkapárt.⁶ Ezutáni el-elválásuk Rádaynak (minthogy olykor hónapokig tisztségeiben kellett járnia) még fájdalmasabban esett; minduntalan eszébe van szíve szépséges Klárája,⁷ s a menyecske otthon sírdogál nagy árvaságán, míg egy-egy várva-várt viszontlátás meg nem vigasztalja. — A mit fiatal házas korában kívánt: hogy

Egymás s szerelmében élheffünk kedveffen
Eletünk örömmel mindenkor telheffen
Csoportos' nagy áldást Isten ránk terjeffen . . .

elérte; az örömben, boldogságban, s csoportos áldásban azonban szerelmi lantja végleg elhallgatott.

Ráday említett öt szerelmes versével a mű-virágénekek szerzői közé lép, kiknek sorát Balassa Bálint nyitja meg a XVI. század második felében. Hatása alatt áll az egész XVII. század szerelmi lírája, sőt érzi még a kuruczkor költészete is. Dalait az egész országban énekelték, olvasták, a miről követőinek nagy száma, illetőleg a népi jellegű gyűjtemények darabjai tanuskodnak.⁸ — Akadtak azonban olyan tisztelői, főleg Nógrád, Heves és a szomszédos vármegyékben, a hol élt, s a hol szerelmei közszájon

¹ Vö. Weichhart Gabriella: Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon 1600—1630. cz. értekezésével. 1911. 10. és köv. lk.; továbbá: Kováts Gyula: A házasságkötés Magyarországon. 1883. 188. és köv. lk.; Radvánszky Béla br.: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. sz.-ban. I. k. 353. l.

² A gácsi menekülés alatt, kb. aug. végén.

³ Ráday Pál levele Kajali Klárának 1704. febr. 27-én Ilyvórol. (Rkvt. It.)

⁴ U. a. u. annak Munkácsról, 1704 aug. 4-én (u. o.). Ép ilyen epedők az Ipolyságnál levő táborból 1704 szept. 26-án, Vihnyérol 1704 okt. 9-én írottak. (U. o.)

⁵ U. a. u. a. Selmecz, 1704 okt. 31. (u. o.)

⁶ A gratulációk között van: Debreczeni Ember Páltól (Ráday Pálnak, 1705 jan. 15-én) egy vers és Forgách Ilonától egy levél Kajali Klárához (1705 márcz. 5.) a Rkvt. It.-ban.

⁷ Feleségéhez írt levele 1705 febr. 24-éről, Verebélyről. (Rkvt. It.)

⁸ Vö. a Vásárhelyi daloskönyvvel (R. M. K. XV.) Thaly kiadványaival, a Századok és az IK. egy-két adalékával.

forogtak, a kik nemcsak egyes verseit, hanem virágénekeinek egész sorozatát őrizték meg. — Reánk ugyan csak a becses Radvánszky-codex maradt, de tudomásunk van például arról, hogy Ráday Gedeon birtokában is volt egy Balassa szerelmes verseivel tele füzet.¹ Valószínű, hogy ez családi örökségként még Ráday Andrástól maradt az utódokra, a ki Madách Gáspárral közeli rokonságban és irodalmi összeköttetésben állott.² Madách, mint tudjuk, Rimaynak volt tanítványa, s így költőnk e révén egyenesen meríthetett a Balassa, sőt a Rimay hagyomány forrásából.

A harmadik lírikus, a kinek a verseivel kapcsolatba lehetne hozni Ráday világi énekeit, Radvánszky János.³ Ráday Pál vele való összeköttetése még az előbbieknél is közvetlenebb. Minden bizonynyal mint nógrádi jegyző ismerkedett meg Radvánszkyval, a ki a Hont vármegyei Almáson szeretett leginkább tartózkodni s gyakran résztvett a két megye közös székhelyén, Füleken, tartott gyűléseken.⁴ — Közelebbi viszonyba Rákóczi udvarában juthattak s jutottak is, hol az egyik mint titkár, majd kancellár, a másik mint hadvezér, utóbb közigazdasági tanácselnök gyakorta huzamosabban tartózkodik, s ilyenkor a két rokon poéta-lélek a hadi és politikai actualitások mellett bizonyára költői átéléseit is közölte egymással. — Hihető tehát, hogy Rádaynk Balassa, Rimay, Radvánszky szerelmes verseit ismerte. Közelebbi hatásuk azonban módszeres úton époly kevésbé mutatható ki, mint a nép- és kurucz-költők hagyománya.

A XVI. és XVII. századbeli szerelmes versek, hősnők szerint, nagy vonással két jellegzetes csoportba oszthatók: a) olyan, rendesen rangon aluli, kegyesekhez írt versek, a kiktől kielégítést, érzéki szerelmet vár a költő; b) ideálokhoz, rangbéliekhez, úrnőkhöz írt dalok, a kiknél a dalnok tiszta szerelmet keres, s egész lelkükért, kizárólagos bírásukért eped. Rádayra ez a felosztás nem találó: csak a tiszta szerelmet dalolta. A Sas Klárához írt vers hangja ugyan szenvedélyes, s ha sejtelmünk nem csal, a sorok között dráma lappang, mégis a költő holtig való nagy hűségét, örök fogadását stb. annyiszor emlegeti, hogy eredetileg igaz vonzalmában, tiszta szándékában, s állandó önfeláldozó részvételben nem kételkedhetünk. Ez a költemény, érzésvilágát illetőleg, a leghatározottabban kirí Ráday összes dalai közül (az isteneseket is idevéve); a magva tragikus: egy megcsalt leány, az élmény egészen egyéni, s a lázas igyekezet, hogy az aggodalmaskodó s félig elhagyott kegyest még önátkozódásokkal is megnyugtassa, ad valami Rádaynál egészen idegen színt e költeménynek: a szenvedély és izgalom színét. Hogy mi lett Sas

¹ Dézsi Lajos értesítése (IK. XIV. k. 5 l., i. cz.).

² Radvánszky Béla i. cz. az IK. XI. k. 130. l. és IK. XIV. 132. l.

³ Költészetét méltatta Radvánszky Béla br.: Radvánszky János versei cz. értékezésében. (IK. XIV.)

⁴ U. o. 137. l.

Klára sorsa, nem tudhatjuk. — Számolnunk kell azonban azzal a lehetőséggel is, hogy e vers Rádayhoz csak másolatban került, s nem ő írta.

A Bene Borbálához írt vers technikailag Ráday legművészebb költeménye. Elsősorban azért érdemel figyelmet, mert Ráday egyéniségéhez több adalékot szolgáltat. Látszik, hogy Ráday még a szerelem dolgában is józan és megfontolt; nem lehetetlen, hogy Sas Klára esete is befolyásolta. Higgadtan latolgatja választottja nemzetségét, vallását s mikor reménybeli jegyesének udvarol, nem a lelkek harmonikus összecsendülése, a közös szerelem a főmotivuma, hanem megfelelő koruk, a pontos nemzetségvizsgálat, s a megfontolt számvetés. Olyan ez a vers, mintha nem is az érdekelt fél, hanem a szülők énekelnék:

Ha időnket, esztendőnket egyben számlállyuk
 Famiánk s' nemzetünket jól megh vizsgállyuk
 Ha sorsunkat megh gondollyuk
 Jól edgyeznek mind úgy lattyuk
 Azért itten, semmi nincsen, hogy azt meg bannyuk.

Ne higgyük azért, hogy hőünket egyáltalán nem érintette meg a szerelem. Az ő szíve, esze, kedve is a maga módján, ott nyugodott kedvese alakjánál, sőt álmában is meglátogatta őt a bájos kép, hogy — és ez Rádayra ismét oly jellemző! — »tisztasággal s vidámsággal véle jádzodjék.« Latolgotó ész, helyes ítélet, szenvedélytelen szeretet, tiszta és vidám szív, ez Ráday Pál, s ha a költemény utolsó soraiból a vallásosságot, a gondviselésbe vetett bizalmat is ide vesszük:

Akar mint lesz, akar hogy lesz, csak meg nyugodjunk —
 Aldást egymásnak kivannyunk
 Az időtül többet varjúnk
 A mit Iften, rendel itten, abban maradgyunk...

akkor költőnk előttünk áll a maga teljességében. A Bene Borbálához írt szerelmes vers, eltérőleg Ráday egyéb költeményeitől, a korabeli népszerű renaissance-hagyomány hatását, sőt némi barokk vonást is mutat Cupido, Pyramus, Thisbe emlegetésével, a forma játszóságával és a zenei-csengésű középrímek sűrű alkalmazásával. A versből, a fáradalmakért járó jutalom emlegetésénél, némi gyenge troubadour-hang is kihallszik. (»De meg'his van...«) A költemény értékesebb helyei még: a költő életéből vett egyéni vonatkozások emlegetése (»Taborokba s Udvarokban...«, stb.), a kegyes néhány kitetsző lelki tulajdona, (»javallasbul hallom vagy szelíd«, »Kemenkedgyel, veszekedgyel, attul nem tartok«) és a feltűnő emberismeret, a melylyel a kapós leányt, a hizelkedő kérők ravaszkodásától óva inti. (»Lesznek olyyak...«) Mindez a költemény közvetlenségéről beszél. Hogy a poéma úgy a mint van, bár részleteiben sok az értékes elem, nem tartozik a sikerültebb és szebb magyar virágénekek közé, azt nem nehéz

kimondani, csak a *Vásárhelyi daloskönyv* gyönyörűen zengő, fordulatokban, merész költői kifejezésekben és hasonlatokban dúskáló dalaira kell gondolnunk. Ráday alapján nyugodt természet. Az a szenvedély, mely lehányja magáról az ész uralmát, hogy a maga erőszakosságában, perzselő hevében, ellenállhatatlan erejében jelentkezze, az a mindenén átgázoló szerelmi hév, mely tud búbájosan esengen, diadalmasan táguló kebelrel örülni s könnyeiben olvadozni, az ő kebelén nem győzedelmeskedett, nem dülhatott, nem édesíthetett, nem kesereghetett. Ő ha szerelmes is, alig-alig érez valamit; Cupidót emlegeti, de a nyíl nincs a szívében. Inkább elmélkedik a szerelemről s kegyesének jó tanácsokat osztogat, a helyett, hogy merész karral magához ölelné és a szíve dobogásával mondaná el azt, a mit érez. Ilyenek dalai is. — Borbála kezét bizonyára egy, a Rádayénál lobogóbb szív nyerte el.

A feleségéhez írt dalok éppen ilyen választékos, de halvány *billet doux*-k. Csak az elsőnek van különösebb értéke. A költemény valójában két részre oszlik. Az elsőben higgadt, körültekintő, mint a Bene Borbála dalában, a hetedik versszaktól kezdve azonban felcsillan a szerelem, mely a látszólag fodortalan felszín alatt él, s a vágy néhány kibélyegzettebb, alig érezhetőn érzékiesen is aláfestett képet, hevesebb érzelmet vet fel, a mikor költőnk szerelmes szép felesége teljes bírásáért hevül. Ez Ráday virágének költészetének gyöngye:

Én sem felejtelek, szívembe írtalak
A' mint megh esküttem soha el sem hadlak
Hogy kebelemben jőj, mostis aligh várlak
Szerencsés sok jókkal azért szívből áldlak.

Adgya Isten vigan veled edgyütt lakjam,
Gyengeség h visselő orczádot csokollyam,
Vidamító szódat bánatimban hallyam,
Sok neved napjait örömmel számlállyam.

Annál érdekesebb ez a köszöntő vers, mert a feleség iránti szerelmet énekli meg a költő, a mi sokáig elég ritka jelenség a magyar irodalomban.

Nagy általánosságban Balassa, Zrinyi, Rímay, Barakonyi, Petrőczy Kata és a legtöbb XVI—XVII. század jobbjára névtelen virágének író megelőzi Rádayt érzelemben, hangban, színben és kifejezés-módban; e tekintetben legfeljebb Radvánszky János, Esterházy Pál és néhány jelentéktelenebb költő marad mögötte. A versek jelentősége ezért pusztán irodalomtörténeti: érdekes adalékok a költő jelleméhez, költői kedélyéhez, de szerepük a magyar líra fejlődésében nincs; Ráday az Amadekra és a megújuló magyar lírára akkor sem hat, ha verseit ismerik, hiszen az olyan par excellence lírikus kedély, mint a milyen Amade László volt, semmi esetre sem iskolázott volna nála.

ADATTÁR.

RÁDAY PÁL VIRÁGÉNEKEI.

I. Sas Klárához.

1. Szerecz szívem de titkoffan [s nem] mered jelenteni,
Mint szívem titkos [fzando]kat nem tudod ezre venni,
Noha en te hozzád igen is hív vagyok,
az is Maradok
meg sem változok,
[valame]dig meg nem halok,
2. Azt meg vallom én az olta többire kesergettem
az miolta keresédet ók nélkül meg vettem,
de ennek okaj voltak én irigyim,
roflzakaroim,
Csalard barátim,
titkos nagy fok ellenségim,
3. Sebes szívédnek orvoffa tsak én vagyok egyedül
Hozzád való nagy hüségem foha bennem meg nem hül
De te azt gondolod, hogy [én] nem kedvellek,
vagj el felejtlek,
meg keserítlek,
mint az előtt új megvetlek,
4. Kerlek azert ne kételkedj te az én Hűségemben,
Verjen meg engem az Íten ha Maraz fzeigyemben,
Mer fzanakozva nézem nagy kínodat,
bufulafidat
Bajos gondaidat
ertem történt, fok karadat,
5. Lutod (így!) mostan hogj magamat néked le kötelezem,
Holtig te fzolgalatodra, hittel lepetsételem
Azért kéresemet te is meg ne vedd,
Meg fe nevéfféd,
inkáb kedvelyed,
fzemélyemet is fzerefféd,
6. Atkozott volt az az óra melyben én kéréfédet,
Meg fzegtem mint az olta látom Nagj gjötrelmedet,
Mely miatt én if, nem kif kínokat,
igen fok gondokat,
Szenyvedtem kínokat
noha titkoltam azokat,

7. Remellem hogj nem fokára, veled ízemben ízáthatok
 akk[or hízf]em kínaímtúl, én is meg ízabadulhatok,
 Tsak kér[lek] ne kételkegj ajánlásomban,
 S Hites ízádekomban
 atkozodásimban,
 Hittel tett fogadafimban
8. Ajánlom már [ez]ek után magamot Gráziádban
 Vigasztaly meg [en]gem ne kéff ba[to]rijj is válafzodban
 Addig is az mig [te] veled befzüllek,
 vagj ízemben léfzek,
 vigafztalást vífzek,
 ha tüled jó válafzt véfzek.

II. Bene Borbálához.

P. R. D. E. G. V. D. B. B. S. D. P.¹

1. Taborokban s' Udvarokban gyakran forgottam
 Nemes vérrel — s' Tisztességgel Sokat próbáltam
 Noha mastúlis hallottam
 De el hinnem nem tudhattam
 Cupidonak s' Hatalmanak fejem megh hajcsam.
2. Csudalkoztam s' Alnélkodtam, dolgan Sokaknak
 Nagy Szerelmén s' Lött Sérelmén Szép Pyramusnak
 Midón Thysbe Szandékának
 Kedveskednék Matkajanak
 Verit oncsa — s — magat roncsa s — adgya halálnak.
3. Eszben véfzi, a' ki érzi — s — magan tanulhat
 Cupidonak s' nyilainak ereje el hatt
 A kit tóriben hodíthat
 Ellene nehezen álhat
 Csak egy tanczal, mint nagy lancelal öszve kapcsolhat
4. A Poétak, nem jól írták, Cupidot vaknak
 Mert egy látás, Szempillantás, Szívet hoditnak
 Egy tekintet tart rabjanak
 Hogy Szívedben lött nyilának
 Lassad mérgit, kínzó férgit s — hoduly karjának.
5. Igaz dolog, mert ugy forog kinek mi tetsik
 Abban Szíve, esze kedve egyedül nyugfzik
 Sött almábanis ugy tetsik
 Hogy kebelében nyugofzik
 Tisztasaggal — s — vídamsaggal véle jazdodik
6. Csak meg vallom — s — nem karolloom Szívemnek vóltát
 Termetedhez nemzetedhez lött indulattyát
 Sött hitednek ha vallasát
 Meg tekintem igasságát
 Neked fzívem, neked kedvem meg adgya magát
7. Ezt jól erted s — fuledben ved, s — magad el ne hid
 Noha mastul, javallasbul hallom vagy Szelíd,
 Azért Edes Szemed felnyisd
 Rosz tanaczra dolgod ne bizd
 A mit mondtam javallottam hirül ki Se ird.

¹ Paulus Raday de Eadem Generosae Virgini Dominae Barbarae B (...) salutem dicit plurimam. — Az eredetiben a következő versek strófhái nincsenek számozva.

8. Ha időnket, elztendönket egyben fzlamlálljuk
 Familiánk s — namzetünket jól megh vizgallyuk
 Ha Sorsunkat megh gondollyuk
 Jól edgyeznek mind ugy lattjuk
 Azért itten, Semmi nincsen, hogy azt meg bannyuk
9. Sokan Sokat, jot — s — gonofzat, mind el Szenvednek
 Szeretetért — s — bocsületért kedvet keresnek
 De hogy végre üresülnek
 Sok gondoktul menekednek
 Nyert praedával, vidamfaggal örvendeztetnek.
10. Mezöt földet, hegyet s' völgyet énis el jartam
 Faradcsagot munkat dolgot nem Sajnálottam
 Hogy fzemelyedet lathattam
 Mezve földre ki Sétaltam
 Azért bérem, remenfégem csak read biztam.
11. De méghis van, mondom nyilván hozzád nagy juffom
 Vérem ára, draga Sarcza, lött portazasom
 Mert hogy hazadhoz jutasom
 Lött első bé tapodasom
 Mindgyárt buzdult, verem indúlt s — jo jelnek tartom.
12. Szerencsés jel azt bar hid el vérem omlása
 Keresetem el nem veztem, akar ki laffa
 Tudom Szíved lagyulása
 Lefz véremnek Sajnálása
 Azert meg ally, Szívedben fzally, kedvem orvoffa
13. Kemenkedgyel, vezzekedgyel, attul nem tartok
 Finyaskodgyal s — el fordullyal nem busulhatok
 Mert rajtam nem fog az atok
 Kigyesseget benned latok
 Bar itt vexally, mafutt meg ally fzívedben hatok.
14. Azért meg vald, fzivem ne csald gyanu pöröddel
 Tudom fzeretz; Sőt meg Sem vetz, lefzefz jó kedvel
 Meg emlited nevem reggel
 Vidamitod magad ezzel
 Mondván legyen, az en kincsem jó egeffeggel.
15. Lesznek olyyak, a' kik annak, ellene mondnak
 Hízelkedve mást meg vetve Sokat hazudnak
 Süveg vetve nyajaskodnak
 Gyakran meghis latogatnak
 De jól meg lasd, hogy meg ne band, tórit azok(na)k
16. Am te lassad, ugy vizgallyad, hogy jól fordullyon
 Akaratod indulatod, csak ahoz allyon
 A kin fzíved meg nyugodgyon
 Mind azaltal jo tanaczal fzíved hajollyon
17. Tudom azok, kik igazok, Szemben fzollonak
 Egyben illünk mi felülünk ugy gondolkozniak
 Borbalanak¹ jot kívánnak
 Ved be tanaczát azoknak
 A mit mond Pál, fízava meg ál, ne hidgy masoknak

¹ Későbbben Ráday Pál kijavította ezt a sort:

Ezen Háznak jot kívánnak . . .

18. Semmi immár, gatlast nem vár, mindent el hadgyúnk
 Akar mint lefz, akar hogy lefz, csak meg nyugodgyunk
 Aldást egymásnak kivannyúnk
 Az idótül többet várjúnk
 A mit lften, rendet itten, abban maradgyunk.

Ig fz mppa.

III. N. K. C. K. H. || Szeretettel irám. || Filek. || ¹

1. Jó napot ! || Édessem, Társ Kajalý Clára.
 Tellyes életemnek legh kincseffeb ára
 Ki iránt Szívemnek nincsis Semmi kára.
 Üdvezlek, hogy friffen fel virradtál mára.
2. Clara neved napja vig'ságos' Szívemnek
 Zendülő nyóvésed kedvet hoz kedvemnek
 Mert ezzel közelget napja örómómnek
 Hogy lakása legyen veled Szerelmemnek.
3. Clara jelent tisztát a' Deáki nyelvben,
 Előfzöris ezért valál nálam kedvben
 Mert gyakran migh edgyer terméffzet a' nivben
 Kit énis keres'tem talált Személyedben.
4. Tiszta Familiad, tiszta nevelésed
 Tiszta, mint ismérem magad viszelésed
 Tiszta mosolygás'od, beszeded 's' nézésed
 El hittem, húséged hozzám is ugy tészed
5. El hittem vagy hozzám igaz Szeretettel
 Gondolatid között jó emlékezettel
 Ezt nagyon titkolod Szemérmeféggel
 De fekve 's' fel kelve csak nem felejtetz el.
6. Én Sem felejtelek, Szívemben írtalak
 A' mint megh esküttem Soha el fem hadlak
 Hogy keblemben jój, mostis aligh várlak
 Szerencsés Sok jókkal azért szivbül áldlak.
7. Adgya Isten vigan veled edgyútt lakjam,
 Gyengeség'h vi'szelő orczádat csokollyam,
 Vidamító Szódat bánatimban hallyam,
 Sok neved napjait örómme Számlállyam.
8. Elly Sokaigh azért, Szívem Szép virágh Szál
 Kirül gondolatom Sohais el nem ál
 Ez kívánságomis nálad kedvet talál
 Élly ! kívánnya Szivbül Tárfod || Ráday Pál || mp

¹ A- verset levélként küldötte el Ráday. — A cím a külteten van (értelme ez : Nemzetes Kajali Klára Kedves Hitvesemnek). Kelt Losonczon, 1703 aug. 12-én.

IV. Nemzetes Kajaly Clara || Szívemnek s'Hitvefemnek || iram Szeretettel ||¹

1. Isten minden részét az Uy Elztendőnek
Tegye Szerencseffé kedves Szemelyednek.
Szerencsémre áldgyon 's' engedgye kedvemnek
Hogy véle közlese legyen Szerelmednek
2. Kívánom viraszon többekre' nagy friffen
Egy más Szerelmében élheffünk kedveffen
Eletünk örömmel mindenkor telheffen
Csoportos' nagy áldást Isten ránk terjeffen.
3. Igaz Szerelmemet tőled nem tagadom
Kívánt Szemelyednek magamot megh adom
Szerelmedet hozzám énis tapasztalom
Folyását éltednek azért rám valalom.
4. Az Orfzágon kívül edgy utra indulok
Isten jóvóltából onnan megh fordalok
Tőled azért Szívem most Szívbul bucsuzok
Tiéd leszek Edes holtig 's' tied vagyok.

V. Az én Edes Szívemnek || Nemzetes Kajaly Clara || Kedves Hitvesemnek iram || Szeretettel.²

1. Sok veszedelmek közt az igaz forgottam
Szemelyed latását gyakran Sohajtottam,
De jo Ittenemben a' miképpen bíztam
Hazámban boldogul viszontag jutottam.
2. Köszöntlek azért Szíveffen Edesfem
Hogy kötelességem ezzel le tehessem
Adgya Isten Színed vigan Szemlelheffem
Vidam Közöntesed örömmel veheffem.

Közli: GORZÓ GELLÉRT.

PETRŐCZY KATA SZIDÓNIA VERSEI.³

(Második közlemény.)

X.

Más. Haloti Notára kit szoktak trambitálni.

1. Oh én bóldogtalan ó keserves sorsom [24. l.]
Kinek holtig búba lészen maradásom
Mint tenger habjain olyan én forgásom
Szerencse kerekén no sok változásom.

¹ Levél alakban Tokajból, 1704. jan. 9-én. Előli: »Edes Szívem! — a végén: »Andriskat közöntöm, hogy az Levél írást Sürgeffe'« (T. i. Klára öcscsét kéri, biztassa néjét az írásra.) »Ráday Pál de mp.«

² Levél dátum nélkül. Előli: »Edes Szívem! || Ajanlom igaz Szívemet«, végül: »Az ki vagyok igaz Hitvesed RR. mp.«

³ Első közleményünkben a következő jegyzetek kimaradtak: A 202. lap 3. számú vsz. 3. sorához: *Csak mind* (*Kik csak* helyett), Toldynál: *Kik mind*. — A 203. lap 2. sz. vsz. 6. sorához: *kinnjaj* (*kisnja* helyett); a 3. vsz. első sorához: *minden* (*mijnden* helyett); ugyane vsz. 5. sorához: *Minthogy* (*SMinthogy* helyett). — A 205. l. 10. vsz. 5. sorához: Thaly igazításával: *üdvességnek utlyán*. — A 206. l. 10. sz. vsz. 3. sora így igazítandó: *Foszvény markod kit jót böven merget agyon*. Toldynál: Szegény markod kis jót böven ...

2. Mert jai Titiuskint, rágattatik szívem
 [20. 1.] Változó szerentsém miat bágyad lelkem
 Földhöz veretetet már minden jó kedvem
 Mert az porba hever virágzó életem.
3. Naprul napra az bü nevekedik rajtam
 Véletlen esetem mért jai ezt nem vártam
 Boldogulás heljet im mire jutottam
 Gonosz szerentsének tárgyul adatattam.¹
4. Mostaha kezei ime mely sulyosok
 Czélyokká töttenek az sok változások
 Áradnak bánatim mint bő viz folyások
 Mint Tengerbe czöp viz en fajdalmom oly sok.
5. Oh mérges nyilyai² jai mint sebesítnek
 Oh sok változási végre megemésztenek
 Vége életemnek mert jai csak ök léznek
 Erömet fogyatván maid az sirban tesznek.

[2-ik v. 2—4. sorát, 3-ból az 1. 3. 4. sort, a 4-ikből az 1. 2. 4. sort
 kiadta Thaly, *Tan.* 182. lap.]

[Toldy jegyzete: Hézag. — Thaly m.: Itt egy levél ki van szakadva.]

XI.*

- a) Azért, hogy szívembe igaz hűségembe [25. 1.]
 Gáncsot nem lelt hálája
- b) Ne büntesse Isten hiti szerint kérem
 De csak megismértesse
 Véle³ hogy mie volt s hozzá mely igaz volt
 Szivem 's megemlegesse.
- [21. 1.] Vétkei siratván könyveket hullatván
 Istenét megkövesse
- c) Csak Istenre bízom kibe holtig bizom
 Már minden bánatimot
 Neve az vers főbe az kihez mindenbe
 Hű voltom s ezzel szómat
 Végezvén óhajtom 's szivessen várom
 Bóldog kimulásomat.**

[A b) vsz. 1—4 sorát és a c) vszakot kiadta Thaly, *Tan.* 184. 1.]

XII.

Más. Fakagy meg bár szemem hullókönyv: Notájára.

- 1 Oh kedves violám hogy kezgyem el szómat⁴
 Hozzád én édesem méltó panaszimat
 Miképen terjesszem elődbe kinomat
 Hogy meg ne bánctalak 's ércsed fájdalmitat

* Ez a vers csonka. Eleje hiányzik.

** Thaly a páratlan számú sorokat itt is két részre osztja s a második rész első szavát nagy betűvel kezdi. A végére e sorokat jegyezte oda tintával:
 »A versfők vége: NCZ nyilván Pekry Lőrincz, a költő férje; kár, hogy a becses vers kiszakadt.« Ugyane lap felső szélére kék czeruzával ezeket írta:
 »Tán készakarva tépte ki maga Pekry, vagy valamelyik leánya, neje, illetőleg anyja holta után.«

¹ adattam — ² Ő mérges nyilai — ³ Vele — ⁴ számát; Toldy igazításával: szómat?

2. Benned csak egyedől nyugodot meg szívem [26. 1.]
Nálad nélkül soha nem volt semmi kedvem
Hogy változtál így meg mért gyűlölsz így engem
Mért¹ nem jut eszedbe az én nagy hűségem.
3. Miólta szívemet tudod néked attam
Az igaz hűségbe soha nem hibáztam
Csak gondolattal is, 's ellened nem jártam
De mégis meguntál jai mire jutottam.
- [22. 1.] 4. Nem félsz-e Istentől sokszori hitedért
Meljet hogy meg szegtél mások szerelméjért²
Bizonyos hogy utálsz most egy személyeért
Hítvesed halálát óhajtod kedvéjért.
5. Micsoda okokból méltób szerelmedre
Kincse vagy személyye hatod-é³ szivedre
Nemzete 's erkölce kötelez-e, erre
Hogy így én⁴ személyem jutott gyűlölségre.
6. Semmibe különnek nem tartom magamnál
Sőt az én hűségem bötsösebb⁵ aranynál
Meljet tudom nem lelsz édes szívem annál
Mert bizony kedvesebb más ottan náladnál.
7. Tudom hogy éretted 's az te szerelmedért
Meg nem veti bizony nem cserili másért
.....*
Hid el ha nem szóllok is szívembe leszen [27. 1.]
Az igaz ítült én bíróul teszem.
8. Valljon mért haragut az havazás közbe
Gondolod nem tudom hogy akor szívedbe
Szomorú hír jutot mikor egy szegletbe
Csókoltad mit mondál nintsen mentség ebbe⁶
9. Mert immár saidítván hogy hozzá hajlottál
Mindenkor vigyáztam akár holot voltál
Tudtam bizony tudtam akár mit mondottál...
Nehezen szenvedtem hogy úgy meg utáltál.
- [23. 1.] 10. Egyet sem szólottam csak sok sóhaitással
Fogyattam életem titkos könyvhullással
Nem akartam őtet megbántani azzal
Mert úgy tetszet hogy volt hozzám barátságál.
11. Az szégyen is engem tartóztatott hid el
Mert⁷ voltam te hozzád édessem hűséggel
Hogy nem kellek immár hű szeretetemmel
E volt a⁸ hálája megfizettél ezzel.
12. Minden szavaimat én édes Violám
Visza magyarázod nem is nézhez reám
Ok nélkül gyűlölsz így egyetlen egy Rosám
Mélto-e miatta hogy haragugyal rám.
13. Mikor panaszképen mondottad előttem [28. 1.]
Hogy neheztel reád nem tudod mért; véltem
Ott halok meg mingjárt de még is eltúrtem
Mért nyomod a lábát csak nem azt feleltem.
14. Az kályhás kemence eleget halhatot
Ot mulattál véle 's tartottál tanácsot
Gondoltad én látván czalod ez bolondot
Vajki gyakran sok szód az lelkemig hatot.

* Ide a másoló e jegyzetet írta: »Itt egy levél ki van szakítva.«
A Toldy-féle másolat készítője ezt nem jelzi.

¹ Meri — ² sérelméjért — ³ hatott-e — ⁴ így — ⁵ köcsösebb —
⁶ mentségbe — ⁷ Mért — ⁸ volt-e.

15. Oh ki lehet válljon ilyen boldogtalan
Mint én oly megvetet igen gyámoltalan.
Várom halálomat reám mind untalan
Mint hogy már szót attál ő is várja talám.
- [24. l.] 16. Itillje meg minden az én kinaimat
Nem orvosolhatni az én fajdalmimat
Könyvezve óhajtom ily meg unásimat
Holtomig siratom megvetet vóltomat.
17. Elég nagy gyötrellem az szomorú szívnek
Álhatatlanságát ha szenvedí egynek
Hát hogy bírhatnám el terhét e kettőnek
Ki számlálhatná meg sebeit szívemnek.
18. De talám ő mégis igaz lészen hozzám
Nem hiszi el szódat meg nem hajol talám
Mert egy kemény szavát egyszer hozzád hallám [29. l.]
Jó barátságomért nem ás vermet alám.
19. Talán nem úgy mint te előttem jádzottál
És hogy nem gyanakszom azért gondolkottál
De töb volt tréfánál az czók 's az mit sugtál
Azért vigyáztam rád olykor mit mondottál.
20. Hol szíved hol lelked volt hallottom¹ neve
Igirted hittel is hogy vagy igaz hive
Ha meghalok holtom után ha lesz kedve
Óvé lész és várod halálom ne késne.
21. Csak magamba tartom hóltig gyötrelmimet
Versekkel enyhítem keserűségemet
Kinek terjeszthetném elejbe sebemet
Nints csak sírván nézem írot verseimet.
- [25. l.] 22. De méltán Istentől félhetnél édessem
Mert esküvéseidet megszegted sok ízben
Biszony megtekinti még az én inségem
Mert előtte² nyilván van az én hűségem.
23. Nem is panaszódom ezeket senkinek
Csak néki egyedül mert tudom mindennek.
Ő legjobb orvosa úgy én bus szívemnek
Lesz oltalmazója elhagyot igyemnek.
24. Ő lesz hálálója hú szeretetemnek [30. l.]
Noha okom 's módom lött volna de ennek
Kötele nem szakat el és hűségemnek
Ő lesz fizetője 's paiza éltemnek.
25. Nem ezt érdemlettem volna tőled szívem
Ha büntül nem féltél azért semmiképen
Ne vótt volna erre akár csak a szégyen...
Kínom enyhítője már az Isten légyen.

[Kiadta Thaly, *Tan.* 184—187. l.]

XIII.

Vers.

Igaz Isten ne hagy, tűrésre erőt agy
Nyujczad segedelmedet
Enyhécz szívem kinyat gyógyicsad fájdalmát
Ne vond meg kegyelmedet.
Ved hozzád lelkeket szánd meg gyötrelmimet
Hadd álgyom sz. nevedet.

[Kiadta Thaly, *Tan.* 187. l.]

¹ halotom — ² előttem.

XIV.

[26. 1.] Más. Nótája. Áldot vagy Miheccke.

1. Oh én boldogtalan jai mire jutottam
Sok könnyhullatásim miát elbágyattam
Számlálván sok búmot épen ellankattam
Az szomoruságnak rabul adatattam.¹
2. Nem szárad meg szemem a könnyhullatástul [31. 1.]
Szívem bennem elholt a sok sohajtástúl
Eröm el szakadot a fohászkodástul
Már bucsumot vettem minden vigaságtul.
3. Ki miat bús szívem dobog és bennem vér
Mint halálra váltba megváltozott az vér
Sok kínaim miat meg indul az sok ér
Végzetetlen sok gond én bús szívemhez fér.
4. Sok felé fordítom szomorú elmémet
Hogy vigasztalhatnám elbágyat szívemet
Tálálnék oly irat meljel sebeimet
Kötözném enjhetvén az én gyötrelmimmet.
5. Vetem szemeimet kerti virágokra
Tavasza zöldellő árnyékos ágakra
Szép folyó vizekre csorgó patakokra
De az is nem használ minden fordul búra.²
6. Ez világi pompát könyves szemmel nézem
Tündöklő szép voltát noha én szemlélem,
[27. 1.] De semmi örömem nintsen abba nékem
Semmi vigasztalást nem lelhet bús szívem.
7. Ha kezembe veszem szokot musikámot
Reménlem enyhítem azzal az én búmot,
És vigasztalásomra kezdvén notámot [32. 1.]
Indítya a heljet könnyhullatásimot.
8. Az miből másoknak lehet vigassága,
Abbul nő szívemnek nagy szomorúsága
Sohonnon nem lehet annak orvossága,
Mert már el burítot az bánat soksága.
9. Oh jai mely keserves szomorú szívemnek
Hogj nintsen szánója keserves igyemnek
Kiki vígan élvén az maga kedvének
Kedvez, szaporítván kinját sebeimnek.
10. Ha szánnak is néha kevesé barátim
Hamar elfeiteitik hogy az én kinnjaim
Meg nem csendesülnek ki miát fájdalmim
Inkáb nevedeknek 's áradnak könyveim.
11. Szokatlant megszokni iai mi³ nehéz nékem
Óránkint gyötrődik e miát bús lelkem
Sem éjjel sem nappal nintsen könyvségem
Sőt kegyetlenkedvén nőtön nő inségem.
12. Oh vajha az Isten meg halgatná szómot
Ne késnék de hozná el boldog órámot,
[28. 1.] Bizsöny vígan várom én kimulásomot,
Mert tudom elveszem tőle örök jómot.

[A 4. 5. 6. 7. 8. vszakait kiadta Thaly, *Tan.* 188. 1.]¹ adattam — ² búmra — ³ ki.

XV.

Más. Ugyanazon Notája.

[33. 1.]

1. Én sok sohatásim valljon mikor szüntök,
Szívemnek fájdalmi mért nem csendesültök
Boldogtalan idők hogy nem könyörültök
Rajtam 's bánatimnak mért hogy így örültök.
2. Az sok fohászzkodás fonjasztya szívemet
Könyvezve kinlódván szomorú életemet
Siratom és gyötröm óránként lelkemet
Mert már elveztettem jó remétségemet.
3. Sem éjjel sem nappal nintsen könyvebségem
Jai szegény fejemnek im mint nő inségem
Mert ujultan ujul reméntelenségem
És nem leszen tudom itten segétségem.
4. Fájdalommal érzem hogy ujul óránként
Az reméntelenség 's bus szívem újtab kint
Érez mert fájdalma növekedik ¹ megint
S követ mint az Arnjék szokta a szép napfint
5. Szomorú szívemet bánat folyheiből
Ki menti meg valljon az ő kötelébül
Nem vehet pihenést keserűségébül
- [29. 1.] Jai nem szabadulhat ez bú tömliczébül
6. Lészen-e még haszna sok sohatásimnak, [34. 1.]
Avagy megszanója könyhullatásimnak
Lelek e még irat szörnyű fájdalmimnak.
Lesz e jó vége valaha sok búmnak.
7. Ez bánat homállja valljon el oszlik-e
Szívemet epeztő sok keserűsége
Remétség szikrája valljon bennem él-e
És homályba burult napom fel virrad-e.
8. De már semmiképen néntsen remétségem
Jó napokat ² érvén hogy keserűségem
Immáron megszünnyék valaha 's inségem
Mulljék el s lehessen kedves csendeségem.
9. Jai ³ immáron nékem kit az sok szilvész ér
Jai szegény fejemnek kihez sok bú gond fér
Rebbegő bús nyelvem semmit szólni nem mér
Hogy szomorú szívem már örömet nem ér.
10. Hanem ha az nagy Úr reám tekint meg szán
Világi kínomat ott fen orvosolván
Felviszi lelkemet Mennybe vigasztalván
Hiszem hogy el nem hagy mert jó Istenem van.

[Az utolsó vsz. két első sorát kiadta Thaly, *Tan.* 188. l., az előző vershez illesztve.]

XVI.

Vers. Vers.

- [30. 1.] Álhatatlanságba állandó szerentse [35. 1.]
Keseredet szívek rettentő bilincze
Kinek elmulandó java 's minden kincze
Mint vizi buborik ⁴ akár ki tőkincze.

¹ *nevekedik* — ² *napokat.* — ³ *Fáj* — ⁴ *buborékja.*

XVII.

Más. Melljet szerzet midőn maga közel való vire miát szenvedet
elviselhetetlen súlyos keresztet.

1. Véreből származot Jai halálos mérgem
Vérem miát ujul oránkint Inségem,
Vérem oka hogy fogy az én egészségem
Mert miátta megunt¹ ki volt reménségem.
2. Átkozot orába fogant fitalanság
Szomorúságomra születet gonosság
Vérével fertezést kívánó ocsmányság
Vére veszedelmén tomboló gyilkosság.
3. Oka kinaimnak sőt halálomnak is
Miátta nőt rajtam ez fájdalmas kilis
Oránkint mérget nyel szomorú lelkem is
Mert sérti szívemet ez öldöklő tövis.
4. Bizony megkönyvezne ki sebeit látna
Méltó gyötrelmimet mint én úgy tudhatna
Tenger gondolatimot által láthatná [36. 1.]
Sok sohajtásimot ha megszámlálhatná.
5. Reménten éltem kétségel határos
- [31. 1.] Mind költöm mind fektemnek ez * már siralmas
Mirigyeg * sebektől szívem oly fájdalmas
Meggyogyulhatatlan nyavaljám halálos.
6. Akár ülök járok kinyaim nem szűnnek
Akár mit mivelljek azok nem kimilnek
Bánatim tüzei szívembe nem hülnek
Szüntelen ostromló gondolatim nőnek.
7. Szív vesztő mirigyim oránkint ujulnak
Sok siralmas okok ujab lángot fúnak
Szomorú szívemre szépen * földig nyomnak
Öröm sem reménség bennem nem ujulnak.
8. Nints már orvossága sebesült szívemnek
Mert nints csendessége haború elmémnek
Nints vigasztalója szomorú éltemnek
Csak az halál vethet véget gyötrelmemnek.

[Első versszakát kiadta Thaly, *Tan.* 189. 1.]

XVIII.

Más. Notája : Sokan szólnak most.*

1. Bágyadt szívem csendesegeyel 's enyhiced budat
És türessel orvosolljad te fájdalmidat
Mert lám senki meg nem szánja sok kinaidat [37. 1.]
Jai nincz az ki elfordicsa te banatidat.
2. Valljon könyvez é valaki könyhullásidon
Kinek esik meg az szíve sok siralmidon
Szánakodik é valaki sohaitásidon
- [32. 1.] Hogy meg szánván segítséget te néked agyon

* Így kezdődő verset találunk a Vit. Én. II. 130. és 135. lapjain, tov.
Vásárhelyi dalosk. 25. 1. Komáromi énekeskönyv. EPhK. 1899: 211.

¹ ment unt (Toldy is kijavította megüntra) — * fektem nekem —
* Mirigy és — * s épen.

3. Nintsen senki oly barátod ki vigasztalljon
Avagy az te kereztedbe szívessen szánnjon
És megszánván álhatatosson meg maragyon
Az szánakodásba 's néked tanaczozt agyon.
4. Kiki maga kedvén járván csak azt ohajtya
És az maga szive sebit kiki jaigattya
Noha szörnyű sebeidet minden jól láttya
Ha szán is de azokat nem orvosolhattya.
5. Mért gyötröd tehát magadot túrjed békivel
Az mivel te kéntelen vagy ved fel jó szível
Mert nem orvosolhatni ezt czupán csak ezzel
Bizzad az Istenre budat te sebeiddel.
6. Békességes türés vaj ki jó és hasznos ir
Bút elűző seb gyógyító minden jóval bír
Boldog a kinek szivibe ez a vendég fér
Mert a vállán lévő terhel az nagy könnyen bír.
7. Nem csak magadot emészted engem is rontasz [38. 1.]
Sok nyughatatlansággoddal engem fogyasztasz
Mind éjjel és nappal íme miként fárasztasz
Sok zokogássiddal épen már elbágyasztasz.
8. Keresnék elég módot vigasztalásodra
Ha lelhetnék czendessegét valaha jómra
De heába nem czendeseszül és siralmomra
[33. 1.] Fordul minden szép mulatság és ujjab búra.¹
9. Nem vigasztalna meg az Orfeus lantya is
A szép Nimfák fris nótája nem kellő az is
Szép virágok és zöld ágak közt ha sétál is ²
Nem vidámulsz de sohajtasz könyvezve még is.
10. Bús embernél legkedveseb az szép zöld erdő
Az sem adhat vigasztalást az is nem kellő
Folyó vizek szép források nyári szép szellő
Minden világi sok szépség budat nevelő.
11. Sokszor szakasztod álmodat dobogásodal
Nem lelek semmi nyugovást ³ busulásoddal
Neveled én nyavalyámot sohajtásiddal
Látom holtig emésztődöl ily szörnyű búval.
12. Valljon ez tűrhetetlenség lesz-e orvosod
Eképpen csak emésztődven ujjul fájdalmod.
Bánatidat jai neveled és nem orvoslod [39. 1.]
Írigyidnek örömökre léssen bánatod.
13. Fedezd azért amint lehet te fájdalmidat
Ne vigágyanak írigyid 's te siralmidat
Ne nevéssék meg tapsolván sok kinaidot
De boszúságokra vigagy titkold el budat.
14. Vajki sokszor méreg fekszik a jó méz alatt
Sokszor az jó étékbe van keserű falat
Szomorú gyászt is gyakran fed be az szép skárlát
[34. 1.] Nem árt a búba mutatni vidám áll orczát.
15. Mézet tettes ha mérget nyelsz semmit ne busulj
Isten légyen reménséged 's az által ujulj
O megsegét és el nem hagy csak hozzá forduly
Bánatidat bízd ő reá ne fély sőt örüly
16. Mert más senki e világon nem vigasztalhat
Sebedet sem gyógyithatya ő orvosolhat
Ne busuly hát bizzál benne mert ő megáldhat
Örömmel 's ez zápor után jó üdőt adhat.

¹ búmra — ² sétál is — ³ nyugovást.

17. Feleits el hát szivem búdat ő benne remély
 Az sok ostromló szelektől semmit is ne fély
 Csak őtet híven szolgáljad és csak neki ély
 Vigasztalást segítséget csak ő tele kéry
18. Az' mikor néki tetszik megsegét tégedet [40. 1.]
 Noha még elsőbe várja meg térésedet
 Hidgyed eljön mért¹ meg szánnya sok kerezted,²
 Térj hozzája 's benne veszed reménségedet.

[Az 1. 2-ik vsz. 1—3 sorát, a 3-ik vsz. 1. sorát, 10—15. 17. vszakait kiadta Thaly, *Tan.* 190. 1.]

XIX.

Vers.

1. Oh ki kirkedhetnék jó szerentséjével
 Annak álhatatos kedveskedésével
 Hogy ha mosolyog is gazdagit kinczivel
 Kevis idő mulva tetézi méreggel.
2. Oh ki boldog ember kinek nints szívébe
 Gyogyulhatatlan seb 's csendes elméjébe
 Nem fél és nem retteg jó szerentséjébe
 S változástul nem tart vígad életébe.
- [35. 1.] 3. Oh ki boldog ember ki nem adós másnak
 Ura 's nem szolgálja az ő javainak
 'S nemis tékozolja Isten áldásinak
 Jó példa adója az ő szomszédinak.

[A 2-ik vszakát kiadta Thaly, *Tan.* 191. 1.]

XX.

Más. Notája: Az musak szállási avagy ahoz hasonló.*

1. Jai szivem gyötrelmi sebeim fájdalmi
 Valljon de mikor szúntök
 Sűrő könyvhullasim gyakor sóhajtásim [41. 1.]
 Naponkint im mint nőnek.
 Bánatim sebembe el bágjat szivembe
 Ujab nyilakkal lönek.
2. Látom hogy már soha nem vidul mert moha
 Mint rut köd bús szivemet
 Szomorúságimnak méltó siralmimnak
 Elburítá elmémet
 Fölyhöt szaporítok sohatásimmal oh
 Fogyatom életemet.
- [36. 1.] 3. Szánnjatok kősziklák erdők kies puszták
 Bánkogyatok én rajtam
 Szánnjatok meg kérlek mert jai buba élek
 És im mire jutottam.
 Mezők szép virági vizek fris folyási³
 Könyvezetek én rajtam.
4. Erdei sok vadak repüllő madarak
 Sok jai szómot halljátok.
 Te is csendes Echó hallod hogy gyakron oh
 Jön ki számon 's tугyátok.
 Okát bánatimnak gyakor panaszimnak
 Miért⁴ hogy meg nem szántok.

* Lásd *Rimainál*, 1704-iki kiadás 246. lap.

¹ mert — ² keresztedet — ³ forrasi — ⁴ Mért.

5. Oh könyörületlen kemény és kegyetlen
Tigrisek és sárkányok
Méltó siralmimon szörnyű fájdalmimon [42. 1.]
Néktek is oroszlányok
Essék meg szívetek áragyon könyvetek
Mérges Vipera kígyók
6. Tengernek habjai Czet és más halai
Ércsétek ¹ meg jai szómot.
Kérlek meg szánjatok bár csak sohajcsatok
S enyhítsétek kinomot
Azzal mert már nékem nintsen reménségem
Hogy elfelejczem búmot
- [37. 1.] 7. Ha Orfeust régen halgattátok híven
Hogy keserget lantjával
Sőt még ² Proserpina Poklok királynéja
Meggzánta 's bánatyával
Lágyította szívet Euridicéjét
Megnyerte nótájával
8. Méltán engemet is szánhattok meit én is
Kesergek jai szüntelen.
Mind éjeli és nappal bús óráim jaijal
Múlnak 's abban véletlen
Mint mély örvényébe Tenger mélységébe
Merültem reméntelen.
9. Kedveskedő Musák ékes szavu Nimphák *
.....

[Az 1. vsz. 3—6 sorát, 3. 4. 7. 8. vszakokat kiadta Thaly, *Tan.*
191—192. 1.]

XXI.**

- a) Oh élet mért mégy el azoktul [43. 1.]
Az kik üressék ilyen kintul
'S nehezen válnak ez világtul
Nem emésztődven ily sok bútul.
- b) Mért gyötresz így kérlek engemet
'S várakozással bús szívemet
Mért nyuitják az párkák éltemet
Hogy felejtethném gyötrelmimet.
- [38. 1.] c) Óh világ mely szörnyű vagy nékem
Így gondolkodván nő inségem
Oh ha léssen végbuczu vétém
Tőled 's vígan elköltözésem.
- d) Oh szörnyű késedelmes halál,
Ki kezébe ³ megnyugvásom ál
Ohajtva várlak 's fájdalommal
Várlak mért ⁴ késel jöj el halál.

* Thaly a páratlan számú sorokat itt is kettévágja s a kezdőbetűt nagy betűvel írja. A Thaly másolója ide e szavakat írta: »Itt egy levél ki van szakítva.« Toldy maga is megjegyzi: »Hézag.«

** Eleje hiányzik.

¹ Érezétek — ² meg — ³ kezében — ⁴ mért.

- e) Ne késsel óh halál már kérlek
 Ha rút vagy is tőled nem félek
 Hílak téged mert búba élek
 Mert tudom te nálad nyugvást lelek.¹

[Az első négy vszakot kiadta Thaly, *Tan.* 192. 1.]

XXII.

Más az bolond szerelemben élőkéről mely nehezen válnak egymástul, meljet
 Társán maga kínja nevelésére tapasztalván szerzet volt.

1. Az szomorú szívet ki vigasztalhatya [44. 1.]
 Minden el enyészhet napiát nem láthatya,
 Róla gondolkodván szívessen ohaitya
 Elmúlt szeme elől könyvezve sohaitya.
2. Bánatnak feljőni ottan el burityák
 Sötét ködeivel bé homályosítják
 Még csak sugárit is látnia nem hagyják
 Ezerféle kínra gondolati vonnyák.
- [39. 1.] 3. Kéntelen halgatni noha szól szívébe
 Az kín és óránként fogyatya éltébe
 Magába temeti és bús elméjébe
 Fetreng mint félig holt az ő gyötrelmibe.
4. Az mit szíve szeret attul eltávozván
 Él nem élvén élte nélkül él meghalván
 Esztendőknék véli óráit számlálván
 Egy nap sokszor meghal él halva kinlódván.
5. Noha nintsen szíve annak kinyát érzi
 Másnak adván rabúl gondolattal nézi
 Fájdalmas sebeit 's kételkedve hiszi
 Fél remél egyczersmind hogy kedvessen veszi.
6. Okát bánatinak kinyai közt álgya
 Hogy álljen sokáig szívessen kívánja
 Éljen éljen frissen bú nélkül és hallja [45. 1.]
 Meg az ő szavait 's végtére megszánja.
7. Elég² hálája lesz szomorúságinak
 Ha szánja a fájdalomát és hiteld ad annak
 Hogy egyedül övé nem hajt feiet másnak
 Oh mely nagy jutalom gyakor halálának.

[Kiadta Thaly, *Tan.* 193—4. lap.]

XXIII.

Más. Ének.

- [40. 1.] 1. Gondolatim árja bús Fejemre áradot
 Mindenféle búnak szívem tárgyul adatot
 Öröm és reménség kivől magán hagyatot
 Sok gyötrelmim közöt épen már el bágyadot.
2. Nem elég é nappal az sok bánat hogy gyötör
 De álmomba is ront sértvén mint egy éles tör
 Szüntelen ostromol s mindenfelől reám tör
 És úgy meg környékezet mint madarat a tör.
3. Egy óráig nyugtom oh vajha még lehetne
 Kevesset pihenvén szívem kedvén élhetne
 Az tövisses kertből sík mezőre mehetne
 Sok siralmi után örömet hogy érhetne.

¹ lélek — ² Még.

4. Ohajtom de nintsen már semmi reménségem
Mert sok gyötrelmimből csak az halál mentségem
Csak ő nyugasztal meg ő lehet segítségem
Másoknak keserű de nekem nyereségem.¹

XXIV.

Vers.

Sok ezer gondolatjai² óránként fáraszt,
Keserves könyveket szemeimből áraszt
Szívemet emészti erőtlenség 's bágyaszt
Időmnek job korán kiméletlen aggaszt. [46. 1.]

XXV.

Más. Szemfényvesztő versekre való Repplica.

1. Valamint Sismunda kedves Quisdardusát
Szerette igazán, sohol annak mássát
Nem lelte úgy én is szeretlek de lássad
Mert engem nem kívánsz hanem más látását.
2. Keserves halálnál esik nehezebben
Tőled távul létem szívemet szüntelen
Győtri de szívedet tudom bizony ebben
Nem bántya miattam hogy úgy szeres engem.
3. Az melynek szemeit úgy kívánod látni
Hiszem az jó Istent meg fogod utálni
Ha illjen hívedet miatta megunni
Nem szántad hát más is mit tud remélni.
4. Tudom e versed is nem én reám esik
Igy az bolondokat szép szóval hitetik
Hiszem szabadságot el nem rekeztetik³
Egymás szerelmébe szabad élnünk holtig.
5. Szerentse elmédet mint függőbe tartya [47. 1.]
Addig még az Isten életemet nyujtja
Akkor is kit szerez te néked ne⁴ agya
Es nem néked birik mért kapdosz hát raita.
6. Árvaságra ügyed ugy tudom nem jutot
Hogy özvegye lehes szívessen kívánod
[42. 1.] Igaz hitvesednek hogy halálát várod
Isten tугya kinek mennyi időt adot.
7. És hogy részesülni kívánsz szerelmembe,
Bizony másra czilyoz szoddal e versedbe
Mert te azt jól tudot hogy az én szívembe
Ben voltál és voltam hozzád nagy hűségbe.
8. Én várlak szívessen én édes Violám
Nem az kit ohaitasz noha nem érted rám
Hogy feljön czillagod nem bánom fénylék bár
De még könyves szemmel emlékezel rólam.
9. Az Isten szándékát kívánom meg álgya
Mindennek néked is mint szíved kíványa
Tudom életembe azt ő meg nem agya
Kész vagyok meghalni ha Isten akarja.

¹ reménségem — ² gondolat faj — ³ rekösztellék — ⁴ nem.

10. Vigasztald azután az kit szíved kíván
Édessem de tudom megemlékezel rám,
És sokszor megsíratasz 's könyvezel ohajtván
S mondot¹ oh Ur Isten hű társom hol van.
11. Ha másak személye néked nem kellene [48. 1.]
Úgy hiszem hogy szíved fottig híven élne
Mégmásulhatatlan hűségel szeretne
De nem lehet mert már mondottál ellene.

[Kiadta Thaly, *Tan.* 194—5. 1.]

XXVI.

[43. 1.]

Más. Apáczs Notára.

1. Mi lehet világba már annál nagyob kín
Mint az szívnek gyötrelme
Ki magával nem bír csak ohajt könyvezvén
Ujul sebe sérelme.
Usz sűrő könyvein mint Tenger habjain
Jaj nintsen segedelme.
2. Minden felől iri nyillja bánatinak
Oh mint jaigatya sebé
Nintsen reménséghe szomorúságinak
Érhesse immár végét
Mert reá todulnak szüntelen harczolnak
S nem várja könyepségét.
3. Szerencsétlenségnek boldogtalan czéllja
Az bús háborodot sziv
Az ki sok sebeit jaigatva számlállja
Mert nem állandó 's hív
Kinczével kinállja hogy veszélj talállja
Szüntelen ellen vív. [49. 1.]
4. Ha tettet is néha kinnjait tagagya
De el nem titkolhatya
Ajaka mosolyog de még is más tugya
Szívibe fül² bánatya
- [44. 1.] Magát halni hagyta mint virág ha ragya
Veri és elhulattya.
5. Oh én boldogtalan nékem is ez sorsom
Jai jai sebem fájdalmi
Bánatim sokságát jelentik ritmusim
Jai jai szívem kinnyai.
Világba nints másom igy kinlódó társom
Jai jai szívem gyötrelmi
6. És hogy meg nem szánja senki panaszimot
Jaj fáí³ szomorú szívem.
Csak néked Ur Isten szörnyű fáidalmimot
Jelenti meg bús fejem
Mostan panaszimot rövid ritmusimot
Könyves szemmel végezem.*

[A 3. 4. 5. (első sora) 6. (3—6 sora) vszakait kiadta Thaly, *Tan.* 196. lap.]

* Thaly e vers minden ötödik sorát kettévágja s a második részt nagy betűvel kezdi.

¹ mondot — ² fül — ³ faj.

XXVII.

Más Ének. Egy Török Notára.*

1. Bánat tengerébe merült [50. 1.]
 Szomorúságba torkig dőlt¹
 Új sebek miat elrémült
 Szívem mert bánatya újult.
2. Kétségé fordult reménje
 Homályba burult napfénje
 Mint az tengernek fővenje
 Oly sok 's mélj búja örvénje.
- [45. 1.] 3. Bágyasztya a sok sohajtás
 Kibül árad könnyhullatás
 Meljet követvén jaigatás
 Sebemnek igen fájdalmas.
4. Mint sebes szelek zugási
 Tenger vize áradási
 Olljak mint vizek foljási
 Bánatimnak ujlási.
5. Szüntelen egymást követik
 Egy nem mulván más adatik
 Mint sebes nyállal lőtetik
 Bús szívemet sebesítik.
6. Jai nékem szeginy fejemnek [51. 1.]
 Nints segétoje igyemnek
 Sem szánoja inségemnek
 Igy kell mulni életemnek.
7. Sok zokogással oráim
 Folytak jai megunt napjaim
 Buval teljes esztendeim
 Mulnak 's ujlak sebeim.
8. Az idők mulásával is
 Könyebségem akár hol is
 Nints 's ront veszt sok bum jai mégis
 El fogott reménségem is.
- [46. 1.] 9. Békességes türés kell hát
 Meljel vigasztallya magát
 Bús szívem szomorúságát,
 Bízza Istenre fájdalját.
10. Véget vetek verseimnek
 Mert nints benne bús szívemnek
 Vigasztalása lelkeimnek
 Sőt áradása könyvemnek.
- [A 4. 6. 9. 10. versszakokat kiadta Thaly, *Tan.* 196. 1.]

XXVIII.

Más. Kemény János Erdélyi Fejedelem Notájára.

1. Mulnak esztendeim [52. 1.]
 Keserves napjaim
 Esztendőknek tetsző búval tölt óráim
 És ujlak gyógyulhatatlan sebeim.
2. Fájdalmi szívemnek
 Halálos sebemnek
 Szüntelenül növén szomorú életemnek
 Kinnját szaporítják bús árva fejemnek.

* Balassié. Lásd a Szilády-kiadás 64. lapján.

¹ dőle.

3. Sok gondolatokkal
Keserves jai szókkal
Töltöm én időmet mulatván azokkal
Epesztvén szívemet sok sohajtásokkal.
- [47. 1.] 4. Éltemet fogyatom
És végét ohaitom
Mindennap meghalván még sem jön halálom
Boldogtalan sorsal élek holtig látom.
5. Kin sok gondolatim
Emésztő kínjaim
Felleg szaporító gyakor sóhajtásim
Nékem éjiel nappal mulató társaim.
6. Még séntsen szánója
Nem hogy orvoslója
Volna sebeimnek hű ápolgatója [53. 1.]
'S halálos nyavaljámnak meggyogyítója.
7. De ezt szerentsémnek
Az ki oka ennek
Tulajdoníthatom mivel gyötrelmimnek
Őrül és elvonnja irát sebeimnek.
8. Álhatatlan maga
'S¹ álhatatos dolga
Kinzásomba fáradhatatlan mivolta
'S csak ebben állandó nekem ártalmomra.
9. Az szeléd elméket
Ő szelédsegeket
Magne kövé teszi 's aczélja szíveket
Kegjetlenségre hátya természeteket.
- [48. 1.] 10. Mi hasznom hát nékem
hogj gyötrődik éltem
Panaszolnom tovább mert szomorú szívem
Nem remélhet gyógyulást halálos sebem.
11. Azért csak sohajtok
Magamba 's halgatok
Nem panaszlom noha sok kinokat látok
Mint az gyertya világ óránkint csak fogjok.²
12. Talám holtom után [54. 1.]
Egjet sohait 's meg szán
Én soñ gyötrelmimet azzal meg hálálván
El senjvet szívemnek ezt jutalmul adván.
13. Valaha ki³ tujja
Mert kinomot látya
Késő szánakodással jutalmaztatya
Mondván immár elmúlt szegénjnek bánatja.
- [Kiadta Thaly, az *Adalékokban*, II. k. 194. 1.]

XXIX.

[49. 1.] **Más. Nótája:** »Az musák szálási.«

1. Az ki vízbehaló lelkét ki ajánló
hához kap 's míg életet
Remél tusakodván haboktúl hántatván
Azoktul vár **mentséget**
Végső pihenésig⁴ élete végéig
Vár még is segítséget.

¹ És — ² fogyok — ³ Valaki — ⁴ pihenésig.

2. Sőt az Tengeren is rut szilveszekben is
 Sokat reménség táplál
 Gályájok ha bomlik kö sziklákön romlik
 Veszti sok hab ostrommal
 Reménségek nem hül gálya darabra ül
 Sok, és kívánt partra száll.
3. De én reméntelen 's igen szerencsétlen [55. 1.]
 Holtig ily buba élek
 Ki lesz szabadítóm 's bumba vígasztalóm
 És jai honnan reménlek
 Hogy ki kezét nyujcza szívem vídámicza
 Ki árnyéktúl is félek.
4. Világnak szépsége kincze 's ékessége
 Lehet-e vígasztalom
 Úri Méltóságba nyugodalmát ábba
 Szívemnek nem találok
 [50. 1.] Mert minden vígasság tréfaszó multság
 Én előttem csak álom.
5. Kihez folyamogyam fejem kire hagyam
 Nints ki lenne oltalmom.
 Melyik attyafiság vagy igaz barátság
 Lehetne még gyámolom
 Semmi atyámfia ki pártomot fogja
 Néntsen senki orvoslóm.
6. Az is ki régenten vídámítot engem
 Nem lehet vígasztalóm
 Mert elrekesztetet tőlem megvetetet
 Ot nem lehet oltalom
 Megholt reménségghem nőtön nő Inségem [56. 1.]
 Ront szívbéli fáydalom.
7. Sohol vígasztalást sohol megnyugovást
 Nem lell elbágyad ¹ szívem
 Holtomig így élek búrul búra kellek ²
 Hul oránkint sok könyvem.
 Könyeb volna egyszer nem egy nap ezerszer
 Mulnék szomorú éltém.
8. Mindenfelé kapok mint kít hánnak habok
 'S búval terhelt elmémet,³
 Sok felé fordítom hol lenne orvosom
 Ki szomorú éltemet
 [51. -1.] Szánva segítené buba enyhétené
 Sok kint látó szívemet.
9. Valami ég alat vagjon még sem adhat
 Nékem már csendességet
 Akárhova mennjek akármit szemléllek
 Szerez keserúséget
 Mint szüntelen lángal Ethna úgy szívem ál
 Buba 's szenved inséget.
10. Egy álhatatlan szív ki hozám nem lesz hív [57. 1.]
 Oka sok gyötrelmimnek
 Kik addig nem szűnnek még nem megemésztnek
 Nints száma sebeimnek
 Mert szívem olyannak rabja ki prédának
 Atta bú vizszélyének.⁴

¹ el bágyalt — ² keljek — ³ elmimet — ⁴ Thaly igazításával veszélyé-
 nek; Toldynál: vizszeljenek.

11. Keményeb mágnésnál vadab a Tigrisnál
Látván könyhullásimot
Oránkint neveli és csak meg neveti
Iszonjú fájdalmimot
Mintha nem illetné sőt nemis értené
Keserves Panaszimot.
12. Hogy lehetne immár szívembe esvén kár
Még is jót reménlenem
Ez elsenjvet szível szomorú elmével
Valaha vígan élnem.
- [52. l.] Nints semmi haszna már ám meddig¹ élyyek bár
Holtig így kel gyötrődñöm.
13. Azért immár nékem megunt bús életem
Szörnyű halál gyanánt van.
Más nem orvosolhat más nem vigasztalhat
Czak az halál de hol van. [58. l.]
Hol kisik hogy nem jó örömöm mert tsak ő
Vigasztal meg nyugotván.*

[A 3. 4. 7. (1—2 s. 5—6 sor,) 10. (1—2 s.) 11. 12. (1—4 s.,) 13. (1—2 sora) versszakait kiadta Thaly, *Tan.* 198. l.]
[Thaly-m.: Vers.]**

HARSÁNYI ISTVÁN ÉS GULYÁS JÓZSEF.

PROTESTÁNS ISKOLAI DRÁMA A XVII. SZÁZADBÓL.

A protestáns iskolai drámát 1550-től, az első vitatkozó dráma megjelenésétől, nyomon kísérhetjük a XIX. század elejéig, de majd két évszázadig, a XVI. század végétől 1770-ig, pusztán hireink vannak róla; iskolai drámaszöveg nem maradt reánk. Annál nagyobb a jelentősége a nagyenyedi diákoktól 1698-ban eljátszott iskolai drámának, a mely egy ív híján a maga egészében ránk maradt.

A nagyenyedi ref. kollégium iskolai színjátékairól ennél korábbi időből is vannak adataink. Az első adat 1676 márczius 24., a mikor Tóthfalusitól valami *kis actust* játszottak,² a másik pedig a legelőszőr Ferenczi Zoltántól közölt³ Cserey-féle följegyzés, a mely szerint 1693. május 2-án *Árpád és hat kapitánya cz.* darabot adták elő. Az itt közölt 1698. évi *Cyrus-kitétele* följogosít bennünket annak megállapítására, hogy 1. a nagyenyedi kollégiumban a színjátéknak 1698-ban már hagyományos múltja volt, 2. hogy mind a három darabot magyarul játszották, és 3. téves volt eddigi kutatóinknak az az állítása, hogy a protestáns iskolákban a XVII. század folyamán az iskolai színjátékok nyelve latinná vált.

A *Cyrus kitételét* tartalmazó színdarab jelenleg a XVII. századból ismert kis alakú, 8-ad részre összehajtogatott három ívnyi kézirat, még pedig szerzőnek saját kezéirásában. Teljes címe ezt pontosan meg is

* A páratlan sorokat Thaly kettévágja s nagy betűvel kezdi a második részt.

** A másoló szerint: »Az egész, összesen 18 sor, ki van huzva.«

¹ a meddig.

² Bernáth L. A protestáns iskoladrámákról, 1902. 72. és 45. l.

³ *Erdélyi Múzeum* 1892. 179. és Kolozsvári színház tört. 19.

mondja: »készítette *Miskólczi Zsigmond* és előadták 1698 január 24-én az erdélyi Enyeden, a mikor a poézisnek tanítója s egyszersmind Széki gróf Teleki Sándor nevelője voltam.« A kézirat egy unitárius özvegy papné iromány- és könyvholmiai közől Háromszék vármegyének Páke községében került napvilágra, a hol ma is lakik egy nemes Miskolczi-familia.

A kézirat eredetileg négy ilyen kis 8-ad rétű ívből állott; a gonosz véletlen azonban úgy akarta, hogy a második ív — könyörületből másolási munkára kiadva — a másoló kezén elsikkadjon. A veszteséget azonban nincs mit nagyon sajnálkoznunk, mert hiszen a Cyrus historiája unosuntalan mindenütt szereplő színdarab és prologusa különben is elmondja a hiányzó rész tartalmát. Legjobban azonban az a körülmény vigasztalhat bennünket az egy ívnyi veszteségben, hogy a kézirat az első felében csonkult meg és nem a másodikban.¹ Mert a míg magában a megcsonkult fődarabban kothurnuson szavaló iskolás rhetorikai gyakorlatot látunk, addig a fődarabhoz csatlakozó *négy közjátékban* maga az eleven XVII. századbeli erdélyi köznapi élet alakjai jelennek meg előttünk: dévajkodó diákok, cigányok, katonák, jóízű, zamatos népi beszédükkel, a melyből irodalomtörténet, nyelvészet és néprajz is szedegethet egyet és mást.

A fődarabot a szokásos *prologus* nyitja meg, a melynek előadó diákja üdvözli az egybegyűlt nézőket. Utána a szót a *Perioca* veszi át s elmondja a Cyrus-darabnak rövidre fogott tartalmát. Ez után maga a darab következik, a melyből azonban a kézirat megcsonkulása miatt hiányzik az első felvonás utolsó pár sora, az egész második felvonás és a harmadik actusnak az eleje. A kézirat végén levő czimből és a szereplő diákok névsorából pontosan megállapítható, hogy a Cyrus kitétele három actusból állott, az első kettő 2—2 scenával, a harmadik egygyel. E szerint Astyages, a médusok királya, két álom hatása alatt leányát, Mandanét, közrendű emberhez adja, hogy születendő unokája — az álomfejtők jóslata szerint — el ne vegye országát. Az elvesztésre szánt gyermeket azonban a király bizalmasa, Harpagus, megszánta és fölnevelését egy pásztorra bízta. A kis fiúból Cyrus lett. Ezt Astyages megtudva, Harpagus-szal bosszúból a saját fiát megéteti. A felbőszült Harpagus erre behozza a nagy hadsereggel bíró Cyrust és elvéteti vele Astyages országát. A fődarabot a kéziratban közvetlenül követi a négy intermedium. Ezek elsője a cigányoknak Jupiterhez való panaszáról szól a hideg ellen, a melynek folyamán dühös ellenségüket, a telet, Jupiter jóvoltából megölik. A második közjáték a mester és katona némajátékon alapuló félreértéseivel mulattatta a nagyenyedi közönséget; a harmadik, legkevésbé sikerült darab, a részeges apáról és két fiáról szól; a negyedik, a legjobban sikerült intermedium a képtelenségek országába vezet. Ennek leginkább a folklore veszi hasznát. Nyelve mind a négynek zamatos, népies, itt-ott archaismusokkal.

Az öt darab nyelve kötött formájú: a szokásos Zrinyi-szak, itt-ott, kivált a közjátékokban, kevés prózával keverten. A negyedik közjáték

¹ A kézirat jelenlegi csonkult állapotában a M. Nemzeti Múzeum kéziratárájában található.

alakja végig próza. A kéziratot betűhíven adjuk. Változtatást csakis ott tettünk, a hol két, sőt három szó is egybe volt írva; pontozása megmaradt az eredeti szerint. Érdekes, hogy a darabot eljátszó diákok túlnyomó részének Háromszék vármegyei községekre utaló családi nevük van, és hogy egy százsz fiú is játszott velük.

Miskolczi Zsigmondról semmit se tudunk azon kívül, a mit maga említ a *Cyrus* címében; P. Szathmáry Károly, a nagyenyedi collegium monographusa, még csak nevét sem említi a tanárok között. Ezen az iskolai drámáján kívül egy ívnyi verses kézírata is reánk maradt.

Ezzel protestáns részről a XVI—XVII. századbéli iskolai drámák száma immár húszra emelkedett, szemben a katolikusoknak négy hasonló emlékével.

Comoedia

in qua, Cyri infantis ab Avo Astyage expositio, et ob id sumpta de Astyage vindicta, rudi Minerva delineatur.

Elaborata per Sigismundum Miskólczi,

et celebrata A. 1698. 24 Januarij Enyedini Transylvaniae, cum essem Sacrae Poeseos Praeceptor, et simul Comitibus Alexandri Telesi de Szék, Ephorus.

Nomina Actorum.

Prologus: Step. Bagotai

Perioca: Fran. Bagotai.

Actus 1. Scena 1.

Rex : Joh. Kercsedi
 Cons. 1.: Nic. Bodoki
 Cons. 2.: Sam. Sz. Királyi
 Cons. 3.: Fran. Bonyhai
 Cons. 4.: Joh. Zágoni
 Cons. 5.: Mic. Agyagfalvi
 Cons. 6.: Dan. Sz. Királyi
 Magus 1.: Sim. Brassai
 Magus 2.: Joh. Benedicti

Actus 1. Scena 2.

Iidem actores, qui in scena prima
 Nuntius : Ste. Szönyi
 Bubulcus : Ste. Apáczai

Actus 2. Scena 1.

Cyrus : Nic. Nábrádi
 Persa 1. : Lad. Csáki
 Legatus : And. Dálnoki

Actus 2. Scena 2.

Persa 2.: Georg. Safferverti (?)¹
 Persa 3.: Ste. Vásárhelyi
 Persa 4.: Fran. Biharczfalvi
 Persa 5.: (*) Vásárhelyi
 Persa 6.: Ste. Bagotai

Actus 3. Scena 1.

Fecialis : Joh. Martonfalvi
 Conclusio : (*) Vásárhelyi

Intermedia

Ciganus 1.: Joh. Bardoczi
 Ciganus 2.: Andr. Kovásznai
 Ciganus 3.: Gerson Csernátoni
 Ciganus 4.: Sam. Markosfalvi
 Ciganus 5.: (*) Angyalosi
 Jupiter : Mart. Albisi
 Mercurius : St. Szönyi
 Hyems : Andr. Técsi

Intermedium 2-dum

Magister: Petr. Vásárhelyi
 Miles : Georg. Biró

Intermedium 3-tium

Ebrietas : Mar. Csernátoni
 Filius 1. : Petr. Kovásznai
 Filius 2. : Fr. Galambodi

Intermedium 4-tum

Occidentalis: Andr. Técsi
 Orientalis : Mich. Krizbai

¹ A papir lesajtott szélére került név nem olvasható ki tisztán.

² A keresztnevek helye üres.

Prologus

- Ez helyben egjben gjült érdemes személyek
 Kik játékunk nézni mostan fel gyültetek
 Ez földön sokáig terjedgjen éltetek
 Az Musák serege ezt kívánnya néktek.
- 5 Miólta Saturnus az eget el hatta
 S. Jupiter az széket magának foglalta
 Ez alsó világot igen meg zavarta
 S. az régi dolgokat mind meg változtatta.
- Mert régen az ember a maga sorsával
 10 Jól meg elégedett kevés javaival
 A kincsért, aranyért nem vont ujjat mással
 Sem az uralkodást nem kereste kardal
- De ma külömben van immár az állapot
 Mert sok ezer ember kíván uraságot
 15 Végben viszen azért minden gonosságot
 Csak hogj szerezhessen magának országot
- Sőt olyan fészket vert némely emberekbe
 Az uralkodásnak meg veszett szerelme
 Sok nem nézi mit mond természet törvénye
 20 Az uralkodásba csak telhessék kedve
- Ez a rossz kívánság immár sok vért ontott
 Hol edgjütt hol másutt sok halmot rakatott
 Midön edgj Nemzetet éppen el pusztított
 Onnét más nemzetre mint tűz harapozott.
- 25 E miatt sok ember Szerelmes barátyját
 El árulta másnak kedves Attyafiát
 Ez fente meg Mársnak két élü Szablyáját
 Ez törte le sok nagj Urak palotáját.
- Ez vitt edgj országot a másik országra
 30 Edgj hatalmas Királyt más Imperátorra
 Ez hozott zür zavart nagj birodalmakra
 S. nem nyugodt némelynek mig el jött határa.
- Ez miá sok Fiak édes Szüléjeket
 Sok Szülék meg ölték édes Gyermeküket
 35 A Vér a Vér ellen gyüjtött seregeket
 E miatt; ég, föld, tűz, s. viz meg elegjedett.
- Mire valók ezek? hogj ha azt kérditek
 Ki utánnam bé jó attul meg értitek
 Játékunk Summáját az meg mondgja néktek
 40 Azért szavaira rá figyelmezzetek.

PERIOCA

Astyages Király a nagj Médiába
 Attya hólta után midön országot
 Minden dólgaiban vagjon vigassága
 Mert nints senkitől is semmiben bántása.

- 45 Vala a Királynak Hajadon Leánya
Mándáné a neve szintén ember korba
Errül gondolkodik a Király gyakorta
Hogj kinek edgj Lyányát Feleségül adgya.
- Erről lát a Király egjkor ilyen álmot:
50 Hogj Lyánya méhéből olly bö viz fakadott
Az nagy Asiára a mely ki áradott
S. Király lakó helye mely miatt meg ázott.
- Astyágés mindgjárt bölcseket hivattya
Az álmot Summásón nékiek meg mondgya
55 Az Bölcsek azt mondgyák: Leányodnak Fia
Lészen, országodat a ki el foglallya.
- Meg ijed a Király hogj ezeket hallya
Nem adom Mandánét Médusnak azt mondgya
Sem Urnak, országom hogj ne szállyon másra
60 Persa Cambysesnek azért elocállya.
- Más izben a Király ismét azt álmodgya
Leánya méhéből hogj edgj nagj szőlőfa
Nőt ki, melynek messze ki terjedt az ága
s. az egész Asiát árnyéka bé fogta.
- 65 Erre is az Bölcsek ismét azt felelik
Mándánétul az mely Fiu születtetik
Astyages helyett Királyá tétetik
s. az nagj Asiában maga uralkodik
- Féltvén azért ettül a Királyi Széket
70 Persiában mindgjárt bocsát követeket
Mándánét hivattya, s. gondol ilyen vétket
Születvén meg ölyye mindgjárt az gjermeket
- Mándáné hogj Fiát ez Világra szüli
Mindgjárást a Király tölle el véteti
75 Leg hübb emberének Harpágusnak küldi
Hogj mindgjárt meg ölyye és ne hadgja élni
- Irtózik Harpágus mivelni ez munkát
Hanem bé hivattya a Király Pásztorát
Mondván: el ne mulasd Király hagjományát
80 Vidd el ez gyermeket és szegd meg az nyakát.
- Pásztor az Gyermeket mindgyárást el viszi
Demivel ártatlan ötet meg nem öli
Halva lett gyermekét helyében ki teszi
s. maga Fia helyett Cyrust fel neveli.
- 85 Egy -idő jártában a Király meg hallya
Hogj meg nem hólt hanem él még Unokája
Harpágust mindgjárást magához hivattya
Meg kérdi felölle, s. amaz sem tagadgya.
- Harpáguson ezért bosszuját állani
90 Akarván, edgj Fiát magához viteti
Meg öletvén, testét konyhán meg főzeti
És Fia husával Harpágust vendégli.

Ezt minek utánna Hárpágus meg tudgja
 Hogj meg ölettetett edgjetlen edgj Fia
 95 Es hogj gyermekének ő lett koporsója
 Gondolkodik miként bosszuját álhassa.

Azért levelével Cyrust tudósittya
 Hogj miképen ötet csecsemő korába
 100 Astyágés Király meg ölni akarta
 De ő keze által lett szabadulása

Effelett erőssen levelében inti
 Hogj ne késsék semmit sereget gyűjteni
 Ez nagj bosszuságot Attyán meg tromfolni
 Ó sem mulattya el segitségül lenni.

105 Igj meg értvén Cyrus Attya gonosságát
 Haraggal bé telik, fel köti Szablyáját
 Trombitákat futat, fel ülteti hadát
 Rá mégyen Attyára s. el vészi országát.

Ez lészen Summája gyenge játékunknak,
 110 Edgj kívánsága van azért a Musáknak :
 Hadgjon békét kiki a szomoruságnak
 Addig, mig vége lessz az Comédiának.

SCENA PRIMA. ACTUS PRIMUS.

Rex Astyages ingressus, suos sic affatur :

Ez nagj birodalmat miként igazgassam
 Az éjjel mikoron arrul gondolkodtam
 115 Gondolkodásimban igen meg fáradtam
 Azért én magamat álomra bocsáttam.

Aluvásom közbe csuda álmot láték
 Melyről noha elmém sokat gondolkodék
 De hogj arrul semmi értelmet nem lelék
 120 Azért belső részem mind meg háborodék.

Harpagus Consiliarius Primus ad Regem :

Király örökké ély, s. lakjál országodba
 Ne légjen változás uralkodásodba
 Országod terjedgjen számtalan napokra
 Minden ellenségid tartsd birodalmodba.

125 Miért háborodott még a Király szive
 Azon, hogj álmának nem mehet végére
 Vadnak sok bölcseid, hivasd bé elődbe
 S. meg mondgják álmodnak mi légjen értelme.

Rex :

Igen jól találád fel orvosságomat
 130 Mellyel meg enyhittsem ez nagj bánatomat
 Mindgjárt hijjátok bé én bölts. Mágusimat
 Hadd beszéllyem elő nékiek álmomat.

Magi ad Regem ingressi, dicunt:

- Élly sok esztendőkig Médusok Királlya
 Uralkodásodnak terjedgjen határa
 135 Im hol jelen vagjunk parancsolatodra
 Várván Felségednek mi az akarattya.

Rex ad Magos:

- Sok gondaim után midön el aludtam
 Ez éjjel, ágyamban csuda álmot láttam
 Az melynek értelmét fel nem találhattam
 140 Azt akarom hogj most tölletek meg tudgjam

Magi ad Regem:

- Az Felséges Király mondgja meg az álmot
 És osztán várja el az magjarázatot.

Rex ad Magos:

- Almomban Leányom olyan bö vizet szült
 Ki miatt városom ugjan meg nedvesült
 145 De végre az árja annyira meg bővült
 Miatta Asia hogj szintén el merült.
 Ez az álom: melynek ha magjarázattját
 Nékem meg mondjátok vészitek jutalmát.

Magi ad Regem:

- Király ez álomban Felséged gonosszát
 150 Láttjuk, s. következő nagj Szomoruságát
 De mivel kívánod az magjarázattját
 El nem titkolhattjuk annak igasságát

- Az álom Felséges Király azt jelenti
 Leányod Mándané edgj Fiat fog szülni
 155 A ki Felségedtül a Széket el vészi
 S. egész Asiának az fog Ura lenni.

- Hécuba Priámus Király Felesége
 Meg látta álmában mi lessz jövendőbe
 Ugy tetzett mintha ő edgj üszögöt¹ szülné
 160 Europa s. Asia mely-miatt meg égne.

- Bé is tölt ez álom; mert az a Gyermeke
 Hecubának, akkor kit viselt méhébe
 Európát s. Asiát fel fegjverkeztette
 s. amaz roppant Tróját tüzzel meg égette.

- 165 Félő ez álom is kit a Király látott
 Bé telik, s. sokakra hoz szomoruságot
 Az Királynak penig szerez nagj bánatot
 Szükség azért errül tarcsatok tanácsot.

¹ Üszök — üszköl.

Rex ad Consiliarios :

- Hallyátok már Urak mit jelent az álom
 170 Mely-miatt van nékem nagy szomorúságom
 No medgjünk? s. mit tégjünk? én bizony nem tudom
 Mert meg fogjatkozott régi bölts tanácsom.

Consiliarius 1-mus Harpagus:

- Nem illik az Király hogj magát el hadgya
 Illy-hamar, lám sok bölts vagjon birtokodba
 175 Tanácsos Férfiak vadnak ez országba
 A kik jó tanácsot adnak ez dologba.

Rex:

- Késő ugj látom már adni jó tanácsot
 Mert azt ugj hiszem én mint a meg lett dólgot
 No édes Hiveim! keressetek módot
 180 Ebben, és nyujcsatok nékem orvosságot.

Consiliarius 2-dus.

- Az Felséges Király hogj ha azt akarja
 Mándánének soha hogj ne légjen Fia
 A ki ez országot magának foglallya
 Vagjon ennek igen könnyü orvossága.
 185 Az Király Mándánét hivassa házába
 Mintha vólna vélle valami nagy dolga
 Edgj szolgálja ölyye meg a Leányt az utba
 s. Igj semmi nem telik a Király álmába

Consil. 3-tius.

- Artatlan vért utál a Király ontani
 190 Irtózik is csak edgj Leányát meg ölni
 Félvén hogj nagy bánat fogja azt követni
 Más orvosságot kell azért fel keresni
 Im lattyuk Mándánét mily gjakorta kerik
 Nagj Urak s. Urfiak, mert igen kedvellik
 195 Jó lessz hogj ha ennek eleit vehetik
 Azért e dologban ennékem a tettzik:
 Öltözzék a Király mindgjárt gyász-köntösben
 Sirjon, s. mondgya hogj nints Mándáné életben
 Az egész országba mindgjárt hire lészen
 200 s. Igj tartsa Mándánét hóltig Szüzességben.

Consil. 4-tus.

- Jó tanács ugjan ez meg kell azt vallani
 De nem lehet soha azt ugj el titkolni
 Mert csak az madár is másnak ki jelenti
 s. Ugjan csak nem szünnék meg Mándánét kérni
 205 Azonban mivel az emberi természet
 Oly gonosz, hogj ha mit az eszében vehet
 Hogj meg vagjon tiltva, mind csak arra siet
 s. Félő hogj ebbül még lenne nagjabb eset.

- En azt javallanám inkább a Királynak
 210 Leányával edgj Vót Szerezzen magának
 Ne adgya nagy-Rendnek sem penig Urfinak
 Hanem elocállya köz rendü Médusnak.
- Az kitül Mándáné ha Fiat fogadna
 Gondolván hogj nem Ur sem nem Király Fia
 215 Elötte forogván alá való sorsa
 Igj a Királyságra talán nem vágjodna.

Consil. 5-tus.

- Nékem is az tettzik hogj ne halogassák
 Hanem házasságra Mándánét ki adgják
 Inkább hogj nem ilyen ártatlan meg fojcsák
 220 Avagj hogj mindenüt meg hólnak kiálcsák
- De noha ki adgya ötet házasságra
 A Király, de nem kell adni Médiába
 Mert hogj ha idővel léssen abban Fia
 Félő az országot magáénak tartya.
- 225 Elocállya hát edgj Köz rendü Persának
 A Király Mándánét, a ki jországának
 Ne alittson sokat s. Familiájának
 Igj osztán mindenek tudom jobban folynak
- Mert igj Mándánétul ha Fiu születik
 230 Attyát meg gondolván mingjárt meg csőkönik
 Söt az Királyságrul nemis gondolkodik
 s. Felséged Székiben igj békével lakik.

Consil. 6-tus.

- Az én voxom is az, adgya edgj Persának
 Az Király Mándánét, köz rendnek, nem Urnak
 235 El hiszem Felséged hogj igj Médiának
 Ura lessz mind végig, s. nem engedi másnak.

Magi ad Regem :

- Felségednek Király ez a Tanáts tessék
 Leányod Mándáné meg ne ötlettessék
 Hanem edgj köz rendü Persának adassék
 240 Talán nállad marad igj a Királyi Szék.

Rex :

- Örömet engedek jó tanácsotoknak
 Leányomat bizony nem adom Médusnak
 Nem adom Urfinak, sem penig Királynak
 Légjen Felesége edgj szegény Persának.
- 245 Igj Mándánétul ha leszen is Unokám
 Talán nem kívánnya Királyi koronám
 Hanem az mint nékem engedte az Atyám
 Meg marad kezemnél uralkodó Pálczám.

SCENA 2. ACTUS 1-MUS

Rex ad Magos :

250 Tudgjátok az minap mely- szomoru voltam
Az álomért, melyet Leányomrul láttam
Kivált hogj tölletek értelmét hallottam
Sem éjjel sem nappal nem volt nyugodalmam.

Ugy tettzik szüneti lett vólt bánatomnak
Azzal Leányomat hogj adtam Persának
255 Gondolván ha Fia lesszis Mándánémmak
Nem lessz kívánoja birodalomnak

De midőn edgj felől busulásom szünik
Másfelől bánatom ismét nevededik
Ujjabb álmodt láttam ; az meljtől irtózik
260 Elmém, s. félek azzal hogj rossz jelentetik

Leányom méhéből edgj nagj szőlő-tőke
Jött ki, azt álmodtam ; az melynek vesszeje
Az egész Asiát árnyékkal bé fedte
Mondgjátok meg nékem mi ennek értelme?

Magi :

265 Az elsővel mind egj a Felséged álma
Ennek is ugjan az a magjarázattya
Méhében kit visel Felséged Leánya
Asiát s. Királyi Széked el foglallya.

Hogj penig Felséged látta ezt két izben
270 Jelenti, hogj nem kell hozni azt kéttéségbenn
Mert minden bizonnal meg lessz jövendőben
Ambár mesterkedgjünk s. álljunk ellenében.

Nuncius ad Regem ingreditur, dicens :

Uj vendég jött Király fényes udvarodba
Lyányodnak Fia lett szintén ez orába.

Rex :

275 Nem öröm az nékem hogj Lyányom Fiat szült
Mert jó reménségem immár bennem meg hült
Bánatnak árjában az fejem bé merült
Ma az birodalom kezemből el repült.

No hát Jó hiveim most gondolkodgyatok
280 Ez dólgot valóban jól meg fontollyátok
Mít kell az gyermekkel tenni most lássátok
Es énnékem erről tanácsot adgjátok.

Consil. 1-mus.

Nints nagjobb bosszuság mint midőn az Atyát
Az Fia kergeti s. keresi országát
285 El akarja venni tőlle uraságát
Hogj Attya helyében uraltassa magát

- Akarkinek sokkal könnyebb el szenyvedni
 Midőn idegentül kezd háborgattatni
 Mint ha az a kitül jót kellene várni
 290 Szép szín alatt akar valakit üldözni
- Felségeden hát hogj ez dolog ne essék
 s. Az egész Ország is meg ne háborodgjék
 Mándánétul mindgjárt Fia el vétessék
 s. Edgj hü Szólgád által a vízbe vetessék.

Consil. 2-dus.

- 295 Mi Felséged mellett uraságban éltünk
 Semmi változástul s. szükségtől nem féltünk
 Az nagj böség miatt majd téjben feredtünk
 Az sok gazdag kintsben csak nem torkig ültünk.
- De Felséges Király mostan igen féltünk
 300 Ha Felséged kívül másra szórul igjünk
 Minden méltóságunk el vétetik tóllünk
 s. Nem lésszen az után semmi betsületünk.

- Azért tettzik nékem, hogj sem Felségednek
 Illy nagj kára légjen s. nekünk Hiveidnek
 305 Hogj sem örököse más légyen Székednek
 Elete fodgjon el inkább az gyermeknek.

Consil. 3-ius.

- Jól tudgja Felséged mennyit hadakozott
 Phraortes Nagj-Atyád sok vért is bocsátott
 Mig meg hódoltatta a Kevély Persákat
 310 s. Magának közöttők emelt birodalmot.
- Félő ha Unokád fel nevelkedhetik
 s. Az Királyi Székben meg erőssödhetik
 A Persák a Tromfot ismét Tromfal ütik
 s. Az egész Médiát magok alá vetik
- 315 Méltó ez dolognak hát eleit venni
 Edgj napról más napra nem kell halogatni
 Az én voxom szerint (ha ki kell mondani)
 Az Mándáné Fiát mindgjárt meg kell ölni.

- Nem illendő hogj edgj köz rend Persa Fia
 320 Ambátor Királyi mag légjen az Annya
 A Királyt s. országát igj meg háborittsa
 s. Illy nagj birodalmat tarcson hatalmába.

- Illendőbb az inkább hogj azt a gyermeket
 Az ki Mándánétul mostan született
 325 Ne hadgjuk hogj éllyen számos esztendőket
 Hanem életének mindgjárt vessünk véget

Consil. 5-tus.

- Keserü ennékem az Felséged sorsa
 Ösztönöz azomban magam állapottya
 En a Persa Fiát nem uralom soha
 330 Azért csak hallyon meg nem hólnap, hanem ma

Consil. 6-tus.

En is meg edgjezek ebben az Urakkal
 Nem is ellenkezem Suffragiumokkal
 En Felséged előtt mondom bátorsággal
 Hallyon meg a gyermek ma valaki által.

Magi:

335 Válasszon az Király edgjet a kit szeret
 Magának, a kire bizza a gyermeket
 Hogj még ma meg őllye, s. adjjon arrul kézet
 s. Igj találisz magadnak talám könnyebbséget

Rex:

Soha hűségtekben én nem kételkedtem
 340 Mert azt magam iránt gjakran meg ismértem
 Jó Szándékotokat mindenkor szerettem
 s. Azért személyetek megis becsüllöttem
 Meg nyugszom mostan is azért ez értelmen
 Hogj ez napnál tovább a gjeremek ne ilyen
 345 Azért valakinek adom majd kezében
 Nosza a gyermeket hozzátok előmben

Puerò adductò Rex ad Harpagum:

Harpagé, mivel hogj vagj meg hitt barátom
 Ez dólgot senkire másra nem bizhatom
 Eleted s. fejedre néked parancsolom
 350 Óld meg ez gyermeket, s. jutalmát meg adom

Harpagus ad Regem:

Soha meg nem szegtem még Felséged szavát
 Meg mivelem most is ez parancsolattyát
 Ha Felséged reám bizta Unokáját
 Azt mint jobban tudom ugj viselem gongyát

Rege cum suis egresso, Harpagus ita secum loquitur:

355 Jaj mely gonosz dólgot vállalék magamra!
 Az melyre vitt engem a Király sik¹ szava
 Irtózom ezt a ki nem vétett még soha
 Hogj kell meg ólni illy ártatlan korába.

Jaj! soha nem tudom ezzel mit kell tenni
 360 Ha meg őlöm, lelkem őrökké fog fájni
 Ha meg él, magamnak kel érte meg halni
 No hadd légjen: tudom mit kel cselekedni

Nosza hijjátok bé a Király Pásztorát
 Majd odadom annak hadd visellje gongját

Bubulco ingresso, Harpagus dicit:

365 Hald meg Mitridates; néked parancsollya
 A Király, s. ezt el ne mérjed mulatnia
 Vidd el ez Gyermeket s. vesd el edgj havasba
 Hol az vadak gjomra légjen koporsója.

¹ E szó a papir lesajtolt szélére jutott; olvasása nem biztos.

- Ez penig egjedül én reám bízott
 370 Hogj igazán véghez vitessem ez dólgot
 Majd utánnad mindgjárt bocsátok Szólgákat
 Ugj teljesítsed meg ez parancsolatot.

Bubulcus accipit puerum, & dicit :

- No ha ugyan meg kell ölni, én rá felelek, hogj nem ér csak
 száz (?) kakuk szót-is ; én ha tovább nem viszem is, hanem csak
 375 oda, az honnan most el hittak (?), meg éri vélle, mert csak ma
 is lattam edgj néhány farkast, s. azok majd fel osztoznak
 vélle.

Harpágus :

- No meg lásd, ugj cselekedgyél, hogy a te életed fogj el, ha ennek
 életi valami képen megh marad.

Bubulcus :

- 380 De csak bizd rám, majd meg tanitom én, ha az Apja meg nem
 tudta tanítani &c. &c.

(Itt a kézirat hiányossága miatt a szöveg megszakad).

Artatlan Unokád meg ölni ki küldted
 Félvén hogy reá szál Te Királyi Széked.

- Vétettem é néked valamit valaha?
 385 Alkalmatosságot adtam é haragra?
 Miért nem néztél hát ártatlanságomra?
 Hogj nem szántál adni oly szörnyü halálra.

- Az Fene bestia azt nem cselekeszi
 Az Tigris s. Oroszlán kölykét meg nem öli
 390 A sas ö fiait szárnyain viseli
 De te kegyetlenül meg akartál ölni.

- Ez Országra magad méltatlanná tetted
 Astyages, akkor mikoron féltetted
 Olly kicsiny koromban hogj el vészem Tőlled
 395 Drága Koronádat és Királyi Széked.

Az ég, s. az föld légjen nékem bizonyságom
 Országod hogj birjam nem vólt a szandékom
 Nem kívántam soha s. még most sem kívánom
 Hanem csak keresem nagj ártatlanságom.

Rex ad Harpagum :

- 400 Hát Te hogj állál el mellőlem Hárpágé?
 Az én hozzám való hüséged ez vólt-é?
 Téged tettelek vólt Országomon fővé
 Miért lettél mégis ellenségemmé?

- Te veled közlöttem minden tanácsomat
 405 Mégis nem vólt benned hozzám jó indulat
 Urad el árulád; rám hozád Fiamat
 Mind ezekért vészél keserü jutalmat.

Harpagus ad Regem:

- Vagjon oka Király miért cselekedtem
 Cyrus halálában hogj meg nem edgjezttem
 410 Veled, meg ötletéd edgj édes gjermekem
 Mellyért mind eddig is nem vólt helyén szivem.
- Nem akartam tovább Tyrannust szolgálni
 Ember hussal élő farkassal lakozni
 El vesztéd fiamat; s. Cyrust is meg őlni
 415 Akarád, ezt még ma meg fogjuk tromfolni.
- Nem vagj bizony méltó többé ez Országra
 s. Ennek sints szüksége illy nagj Bestiára
 Helyedben mást rendelt Isten Uraságra
 Cyrust; kit adtál vólt iszonyu halálra.

Idem ad Milites:

- 420 Hallyátok meg szómat azért jó Vitézek
 Most van az ideje hogj emberkedgjetek
 Ne féllyetek semmit léssen Szerencsétek
 Rajta, rajta, vagjon szabad nyereségtek.

Finis actu . . .

- Fugatur Astyages, capitur, regno exuitur,
 425 & Imperium Medorum ad Persas transfertur. &c. &c.
 Post Victoriam, Musa hunc Tryumphum cecinit:
1. Örülly s. örvendezz el alélt Persia
 Ma jött az égre vigasságod napja
 Mert megrontatott Médusok Királya
 430 s. Nincs birodalma.
2. Örvendezz Cyre, Cambisesnek Fia
 Astyagesnek rád szállott Országá
 Uralkodásod terjedgjen sokára
 Minden kívánnya.
 435 Finis.

CONCLUSIO.

- Eddig vagjon czéllya gyenge játékunknak
 Az mellyel akartuk jelét adni annak
 Hogj mi követői vagjunk a Musáknak
 s. Az Comédiákat Szerző Tháliának.
- 440 Jól tudjuk semmi nints földön tökéletes
 Hanem minden dolog híjános és vétkes
 A mi seregünk is ebben tudjuk részes
 Mert gyenge játéka nem vólt igen ékes.
- Azért hogj ha néktek valamit vétettünk
 445 Akaratunk ellen hogj ha meg sértettünk
 s. Ha kívánságtoknak meg nem felelhattünk
 Erről ti tölletek bocsánatot kérünk.
- Hogj pengig játékunk nézni fel gyültetek
 Az mi személyünket meg nem vetettétek
 450 Ezért minden jokat kívánunk ti néktek
 s. Örökké fen marad nállunk jó hiretek.

(Itt egy szándékosan üresen hagyott lap következik, a mely után az intermediu-
 mok jönnek.)

INTERMEDIA sequuntur.

(I.)

- S. debit (?) quidam nitidis vestibus, & Cigani venientes interrogabunt:
 Ki csoda az a nagy Ur, a ki ott a székben ül?
 Respondebit quidam: Az Jupiter, a Saturnus Fia, a ki a Czigá-
 455 nyoknak merő édes Apjok vólt.
 Cig.: Kitsoda? Juhos Péter?
 Nem az, hanem Jó Péter; bár kérd meg magától meg nem
 tagadgja.
 Interrogant illum: Te vagy é a Jó Péter?
 460 Jup. Én vagjok; mi dólgotok vagjon?

Ciganus 1-mus:

- Nem tudom ugjan azt ha Jó vagy é magad
 De bizonynal tudom hogj jó vólt az Apád
 Majd elő beszélném hogj ha meg hallanád
 s. Az szegény Czigánjság kérését meg adnád.
- 465 Héj mikor Király vólt az Apád Csatornás (Saturnus)
 Akkor minden felé bővön vólt az áldás
 Nem tudták akkor még micsoda a szántás
 Minden esztendőben mégis vólt aratás.
- A Mandron is (?) akkor ugj mint most nem kaptak
 470 Mert az hegjeken sok eperjet találtak
 A szederj s. cseresznye olyan bővön voltak
 Hogj a Czigányok is mindennap jól laktak.
- Héj akkor a szegény Purdék sem koplaltak
 Mert a téj és a méz ugj folyt mint a patak
 475 A mikor akarták a Téjre futottak
 A szép szín mézben is csak nem seggig jártak
- Héj Jó Péter! ugjan jó idő vólt akkor
 Mert igen szép meleg tavasz volt mindenkor
 Nem kellett nekünk is füstel bélétt sátor
 480 Mert szép hűvös szállást adott minden bokor.
- Nem busított akkor senkit a hideg szél
 Nem hatalmaskodott az a csikorgo Tél
 Nem fagjott meg a föld mint az erős Aczél
 Hanem meg maradott minden fán a levél.¹
- 485 No bár becsületem előtted ne légjen
 Ha illy dolog nem vólt abban az időben
 A mikor Csatornás Apád vólt életben
 s. Azért van még ma is nállunk becsületben
- No ha van benned is valami igasság
 490 Vald meg hogj Apádban vólt nagj irgalmasság
 s. Hát vallyon Te benned vagjoné olly Joság
 Téjjen bizonytságot arrul a Czigányság.

¹ A Bocskor-daloskönyv cigány-cantiójára emlékeztet a jómód rajza (vö. Ferenczi Z., Erd. Múz. 1898. 379. 1.) Szerk.

Ciganus 2-dus:

- Csillag Sógor mindent igazán beszéltél
Semmi hazugságot hozzája nem tévél
495 De mind azok között nem vólt egj jobb ennél
Hogj akkor soha is nem vólt sem hó sem Tél.
- De már Jó Péter hogj Te reád szorultunk
A Tél s. az hó miatt nagj sok bosszut látunk
Ugjan reszel egjben szappanozott fogunk
500 S. meg öszül gjakran mind hajunk s. mind szakállunk.
- Azért jöttünk most is néked panaszollyunk
Mert az hideg Téltre minnyájan haragszunk
Mert majd fel fordittya éttzaka sátorunk
s. Azt tudgjuk virattig talám mind meg hálunk.
- 505 Edgj kis tűzünk ugjan a sátorban fénlík
De attul az hátunk meg nem izzadozik
Apro Purdé si ri, sokat viszkolodik
Azt tudnád hogj soknak a lelke ki szökik.
- Ha nem hiszed penig néz rá e gyermekre
510 Ejfélíg az éjjel mind a tüznél ülte (sic)
Az a gonosz hideg ott Szegényt meg óite
Mint edgj nagj hárs kötél ugj ment ki a lelke.
- Jaj Purdém, s. jaj Purdém, szerelmes gjermekem
Te vóltál énnékem nagj gjönyörüségem
515 Nem vólt ez világon ilyen drága kincsem
s. Jaj szerelmes Rajkóm hogj válál meg Töllem.

Ciganus 3-tius:

- Hajnal már ne sirasd olly igen Rajkódat
Hiszem sátorodban még több is maradtott
520 Hald meg hadd mondgjam meg én is panaszomot
Mert nem szenvedhetem nagj kár vallásomot.
- A barom vásárban vettem vólt egj csitkót
Egj kicsinnyé ugjan az háta Tuross vót
Nem kivántál vólna annál már jobb járót
De soha még eddig nem láttam oly futót
- 525 A Sátor faránál ott vólt egj békóba
De edgj nagj öreg vad rá jött az éttzaka
Nem tudom nyul vólt é, vagj egér, vagy róka
Mindenét meg ette maradt csak a csontya.
- E miatt van nékem oly nagj busulásom
530 Hogj még éttzaka is soha nem alhatom
Immár szenet és fát min hordgjak nem tudom
s. Majd ugjan sirhatnék mikor meg gondolom.
- Mikor másuvá ment ez a Compánia
Az Sátort s. a fuvót kötöttem hátára
535 Edgj edgj Purdét tettem a két oldalára
s. Hát már hogj kell menni edgj helyrül másikra
- Ládd mely kárt vallottam az hideg Tél miatt
Mivel meg éhezett most minden vad állat
Talám nem vehetek már soha is lovat
540 Inkább ette vólna meg edgjik Fiamat.

Ciganus 4-tus:

- s. Hát a mit én mondok nem vészed szivedbe?
Héj mint haragszom én a jég csapos Téltre
Mert a jó csizmámnak oldalát meg ette
s. Magamat is éhel meg akar őlnie
- 545 Edgj cipót kaptam vólt én az Iskolába
Estve sátoromba tettem vólt a Pólczra
Im látod most olyan kemény mint a kova
Nem ehetem benne mert a kés sem fogja.
- Tegnap edgj jó Asszonj edgj Tyukmonyat adott
550 Azis az éttzaka látod mint meg fagjott
A Viz a korsomba mind jéggé változott
Az hajam is mint meg zuzmarázosodott.
- Uraságos Uram azért jelen vagjunk
Uraságod előtt majd sirva panaszlunk
555 Add meg azért nekünk a mit most kívánunk
Mert az hideg miatt talám mind meg halunk.
- Vidd el immár vidd el mi tőllünk a Telet
Üzd el ha üzheted messze az hideget
Hozd elő amaz szép kívánatos hevet
560 Hogj mezön a lovunk chessék eleget
- Ne hadd hogj meg egye a Tél az esztendőt
s. Jaj talám nem érünk már soha jo időt
Bocsásd ki a földből a jo meleg Szellőt
Hadd üzze el széllyel a sok hideg felhőt.
- 565 Ha ezt cselekeszed mi is meg becsüllünk
Inkább mint Csatornást Tégedet dicsirünk
A Viz parton edgj szép Templomot építünk
Csak hogj már soha is ne légjen több telünk.
- Akar add kezünkbe mi majd meg tanittyuk
570 Mindgjárt elevenen a Telet meg nyuzzuk
A bőrit ő néki majd rámára vonnyuk
A testét penig a jég alá taszittyuk.

Ciganus 5-tus:

- Az Apád lelkéért kérünk add kezünkbe
A Telet, mert hallod a panaszt ellene
575 Ezzel belé lövök mindgjárt a fejébe
Mert a szerencsémét fel falta s. meg ette.
- Immár a vásárba mindgjárt rajta kapnak
s. Ha valamit nyerek azért megrongálnak
Távul járj, s. távul járj, Górogók kiáltnak
580 Azt akarnám hólnap mind meg vakulnának.
- No Jó Péter hid el ha ezt cselekeszed
Ha az hideg Telet kezünkbe ereszted
Mint az ör hogj oly nagj léssen becsületed
s. Igj a Czigányságnak sok hasznát veheted.

Jupiter :

- 585 Fényes országomnak tündöklő Cselédi
Phoébus szekérének ki hullott Szegei
Hires Phaétonnak gyors kengyel futói
Indiai Népnék diszes tükörei
- Meg értvén az dólgot melyről panaszoltok
590 Ugy látom magam is vagjon igasságtok
Im mindgjárt meg lészen a mit kívántatok
Csak hogj a Templomot meg csináltassátok.

Idem ad Mercurium :

Mercuri futamodgj hozd ide a Telet
Hadd vetkeztessen le véle az hideget.

Hyems adducitur ; Jupiter ad Hyemem :

- 595 El untam ellened a panaszt hallani
Miért kell tenéked igj kegyetlenkedni
No ezt s. többeket is hogj merted meg ölni
Hidd el hogj ezekért meg fogsz ma fizetni

Idem ad Ciganos :

- No ihol van a Tél, azért ragadgjátok
600 s. Az mint szeretitek véle ugj bánnyatok.

Hyems ad Jovem :

Miért fogadod meg Czigányok beszédét
Miért hallod meg is rossz Vajdák kérését
Hogj értek elrontsad természet Törvényét
Es az esztendőnek el hadgjad edgj részét

Ad Ciganos :

- 605 No az mint vólt eddig én arrul nem szólok
Ugy tettzik irgalmas vóltam még hozzátok
De Compániástul immár tartozzatok
Mert hidegem miatt minnyájan meg haltok.

Cigani ad Hyemem :

- 610 Bezzeg irgalmas vóltál. Hová tetted hát az édes Rajkómat, a
kinek még a szegény lelke is meg fagjott. Alter. Hol vagjon
a fejr csitkóm a kit a rokával meg étettél. Alter. No s. hát
ennékem a czipomat, a tyukmonyamat, s. az vizemet mind
meg fagjlaltad Hohér, Rajta, rajta &c. &c. A Telet le huzzák
s. meg nyuzzák, az után magokban igj discurrálnak.

Ciganus 1-mus :

- 615 No Nemes Czigánység az haragos Telet
A ki meg fagjlalta erőssen a földet
Meg öltük, s. ki üztük belőlle a szelet
s. Nem hadtuk Testében az Szuszogó lelket.

- Meg mutattuk rajta Nemes virtusinkat
 620 Ki is jelentettük vityázi (helyesen : vitézi) vóltunkat
 s. Hát immár mit tégjünk arrul pazesunkat (?) ¹
 Indítsuk el rendre szép voxolásunkat.

- Elsöbenis Hajnal kezdgye voxolását
 Az után Hokmáro mutassa vigságát
 Utólszor magam is elmém hadaróját
 625 Meg inditom néktek szép gondolkodását.

Ciganus 2-dus :

- No meg hólt már az Tél, a ki nagj hóhérunk
 Vólt egész éltünkben, s. nekünk Fene vadunk
 Ne féllünk, mert immár bátran vigadhatunk
 s. Akár hová mennyünk nints semmi bántásunk.
 630 Hát még a mi nagjobb a Tavasz is el jö
 Minket meg vigasztal ama kivánt idő
 Meg hozza lelkünket ama kivánt szellő
 A kivel csillagzik mindenütt a mező.

Ciganus 3-tius :

- Ugj vagjon hogj el jö az az arany idő, de! az Csillag Sógor
 635 igen csovályja a Fejét, meg kellene kérdeni, min busul olly
 igen. Ciganus 2-dus interrogat : Csillag Sogor! Min busulsz
 olly igen, mikor ugj csóválod az fejed?

Ciganus 1-mus respondet :

- Arrúl gondolkodom most az én agjamban
 Hogj jó vólna nekünk élnünk vigasságban
 640 Tántzolnunk s. jól laknunk a mi sátorunkban
 De most csak meg állok ebben az dologban.

- s. Hát ha csak halgattya az Tél mit végezőnk
 Félő hogj ha fel kél minnyájan itt veszünk
 Nosza mozdítsa meg az lábát edgjükünk
 645 Ha élé vagj meg hólt, igj lessz békességünk.

Meg mozdittyák az lábát az Télnek, az meg hortyantya magát, a
 Czigányok meg ijedvén el futnak, s. a Télis utánnok.

INTERMEDIUM SECUNDUM.

Studiosus quidam ingrediatur et jactabundus haec recitabit :

- Ego studium semper adamavi
 Et nocte & die pro multum sudavi
 650 Et gaudeo quod non frustra operavi
 Quia in caput ex multum collocavi

- Ultra mare idem nunquam ambulavi
 Sed hic Collegia omnes perlustravi
 Ita ut cum quorum adhuc veni probavi
 655 Omnes ex tempore extra disputavi

¹ Érthetetlen szó, pedig világosan olvasható.

Non inveni ego adhuc nec Pastorem
 Nec quis bene potest canere Cantorem
 Ut quis deviatuŕ adhuc meam artem
 Non concedo certe nulli meam partem

660 Nuper unus homo volebat probare
 Ego primo tantum volui tacere
 Sed post cum incepti ego irascere
 Non potuit pauper nec unum loquere

Et modo si quis vult fortunam tentare
 665 Ex tempore debet huc extra venire
 Veniat sive quis mecum disputare
 Videbit quod ego non fugiam ante (?)

Hic Syllogismus recitabitur :

Heri est pro Adverbii Partis ; Hæc mea clamis est Heri, Ergo,
 hæc mea chlamis est vox Adverbii Partis. Qualis Syllogismus
 670 est. &c. Iterum Caput & Cerberus quae Argta Logica &.

Miles ingreditur, & dicit :

Mit hánya veti magát itt ez a Mester, talám bajnokot keres
 magának, inkább hiszem talám hogj semmit nem tud.

Magister : Quid vis Tibi ?

Miles : Deákul nem tudok, talán te magad sem igen sokat tudcz ; de ha
 675 magjarul kell beszélni, se kardal, se szóval ki nem állok előtted.

Magister : Quid mihi cum tecum, spernit mea Musa Superbum.

Miles : Talám ugjan természet szerint való Deák ez, hogj nem akar
 magjarul szóllani ? Tudczé magjarul héj Mester Ur ?

Magister : Ego nescio.

680 *Miles :* Énn azt hallottam vólt egjszer, hogj : Nescio est asinorum
 responsio.

Magister : Asinus es tu Asine ; Ego idem scio hungarice, sed non volo
 loquere. (igy !)

Miles : El hiszem hogj félsz, hogj az Katona ki kap rajtad, s azért
 685 nem mersz szólni magjarul.

Magister : Ego ab id nihil timeo. No csak azért is szollok ; Mit akarsz ?

Miles : En veled disputálni akarok.

Magister : Fordittsd ki hát elsőbe az orrodát s. ugj kezdgje hozzá ; mert
 én még nem találtam olyan emberre, a ki én velem olyan bátran mert
 690 vólna disputálni, mint te akarsz.

Miles : De hiszem próbályunk edgjet. Ugy de mit adcz ha meg
 gjözlek.

Magister : Ma estig mind az hátamon hordozlak.

Miles : En azt fogadom, hogj az fogamat ennékem mind ki szedd, ha meg
 695 gjösz. No kezd el hát lássuk mire mehetünk.

Magister : Kezd el Te, Mert Te jöttél reám.

Miles : Eb kezdgje Mester Ur, csak kezdgje Kglđ. Magister invicem intendit
 Militem, Miles autem duos digitos in Magistrum. Ille densum, hic sursum vertit.
 Ille diducit Palmum. Hic contrahit pugnum. Quartus via (?) gestus (?) adhibetur.

700 *Magister :* Meg vallom, hogj soha még ilyen emberre nem akadtam, a
 ki ugj meg tudott vólna ennékem felelni, mint ez a Katona. Mert mikor én —
 igj mutattam, akkor azt értettem, hogj ő ember ; de mikor ő igj — tett,
 akkor azt értette, hogj nem csak ő ember, hanem mind ketten emberek
 vagjunk. Mikor én igj ! tettem, azt jelentettem, hogj ha emberek vagjunk,
 705 meg kell halnunk, s. az földbe temettetünk ; de mikor ő igj ! tett, azzal azt

jelentette, hogj ha meg halunk is, fel támadunk, s. az égben mégjünk. Mikor én a tenyeremet mutattam, azt jelentettem, hogj az ég szélesen ki terjesztett; de mikor ő az öklét mutatta azt értette, hogj ha az ég ki terjesztett, a föld gömbölyég. Mikor én igj tettem, azt értettem, hogj ha a földet egj kötélre kötnek, mint egj almát, talám igj a kéz ujjával el birná edgj ember; Ő mikor igj tett, azt mutatta, hogj ha a két ujjával el birná valaki, annál inkább el birná a hárommal. Mesteri betsületemre mondom, hogj jól meg felelt, nem gondoltam volna, hogj abbul a tök föbül olyan dolog sülylön ki.

715 *Miles*: No meg gjöztelek ugyé; tartsd a hátad, hadd ülyyek fel, s. hor-
ma estig.

Magister: No hát üly fel.

Miles: No várj egj kicsinyt. Jól magjarázád ugjan Te a dólgot a magad itileti szerint, de bezzeg nem ugj értettem ám én a mint Te magjaráztad.

Magister: Hát hogj.

720 *Miles*: Mikor Te igj tettél, En azt gondoltam, hogj azt mutatod Te hogj az edgik szememet ki szurod, mikor én is igj tettem, azt értettem, hogj ha Te az én edgik Szememet ki szurod, én néked mind az kettőt ki szurom. Mikor igj tettél, ugj értettem, mint ha azt mondanád, hogj ha én nékéd a két szemedet ki szurom, engemet a földre le czövekelnek, s. kerékben törnek: de

725 én is mikor igj tettem, azt értettem hogj ha Te nékem csak az edgik Szememet ki szurod is, azért Téged fel nyársálnak. Mikor Te igj tettél, én ugj értettem, mintha azt mondanád, hogj még csak az gondolatomért is Pofon csapsz; de mikor én is igj tettem, azt értettem, hogj ha ugjan meg csapsz, biz én is ugj meg verem a két öklömmel a lélek házát, hogj nem kívánod másul. Mikor igj

730 tettél, azt gondoltam, hogj azt érted, hogj még ma edgjenkint mind ki szeded a fogamat: De mikor én is igj tettem, azt értettem, hogy csak ülhessek fel én az hátadra, s. foghassam az három ujjom közzé az üstöködet, bár szedd ki osztán a fogamat. No csak tarcs az hátad, mert meg gjöztelek.

735 A Mester tartya, a Katona néki futamodik, és a térdével meg dőfi a farát, s. a szegény Mester az orrára bukik; ismét tartya az hátát, a Katona néki futamodik, a Mester le bukik előtte s. a Katona által esik rajta; a Mester el fut, s. az Katona is utánna mégjen.

ALIUD. (III.)

Voluptuosus quidam intrabit, dicens:

Ez Világnak immár jobb részét bé jártam
Világi életnek sok Nemét próbáltam
740 A sok közzül én csak edgjet választottam
Melynél soha jobbat még nem tapasztoltam.

Meg vallom azt, hogj szép dolog az Uraság
Királyya lenni is nem volna bolondság
De mivel van abban gond, bu, sok fárattság
745 Nem kell nékem; mert csak olyan mint edgj rabság.

Szép dolog ugj vagjon Tudományt keresni
Es az által mások felett fen héjazni
De nem kell az elmét s. az eszet kinozni
A nélkül peniglen nem lessz Tudos senki.

750 Nem akarok lenni soha Philosophus
Sem eget vizsgáló hazug Astrologus
Természet erejét kisirtő Chymicus
Mert ezeknek éltek merő Scepticismus.

- Az Mester-emberek keveset alusznak
 755 Szántó-vető gazdák mezőkön izzadnak
 Keserves kenyerek van a Katonáknak
 A Kalmárok pedig sok próbán forognak.
- Edgj nap sem kívánom Prokátorok tisztit
 Mert nehéz mindenre czitálni Verbóczi
 760 Tisztartó s. Számtartó félti keresményit
 Exactor ha kézben vészi ratiojit.
- Splendida miseria az udvari élet
 Sok Szükség éri az Gazdag fősvényeket
 A szegény parasztok viselnek sok terhet
 765 Azért ez edgjik is én hozzám nem férhet.
- Edgj szóval ; elmémet nem akarom törni
 A szegény testet is sajnálom gjőtörni
 Inkább akarok én vigasságban élni
 s. Nagj gjönyörűségben mindennap lakozni.
- 770 Héj bezzeg igazán e volna az élet
 Ha észel és iszol mindennap eleget
 Tartsd leg fübb dolognak az gjönyörűséget
 s. Míg élsz ez világon ne kívány egjebet.

Edamus, bibamus, post mortem nulla Voluptas.

- Nagj Király vólt hiszem a Sardanapálás
 775 A Persákat birta a nagj Codomannus
 Romának ura vólt Nero Tiberius
 Hasonlatosképen Heliogabálás.
- Az Semiramis vólt hatalmas Monárka
 Egyiptust egjedül birta Cleopátra
 780 Julia vólt az nagj Augustus Leánya
 Többet is mondhatnék hogj ha időm volna.
- Ezek, sőt Többek is a nagj Méltóságot
 Kissebre becsülték mint a vigasságot
 Mert ebben tartották a fő boldogságot
 785 Hogj gjönyörűséggel élljek ez Világot.
- Miért hát hogj mégis ez nagj Monárkákat
 Nem követi minden s. ékes példájokat?
 Egjél, igjál, míg élsz keres vig napokat
 Tarcz semminek egjéb Világi dólgoakat.

Edamus, bibamus, brevi enim morituri sumus.

- 790 En minekelötte meg halnék, Sardanapálussal edgjütt minden
 embereknek ilyen Testamentumot hagjok : Tu o homo, ede,
 bibe, lude, reliqua humana ne tansi (helyesen : pens) quidem facito.
 Hic suppositis capiti Lagenis, decumbet ; Filii ingrediuntur, & inter
 se ita loquntur :

Frater natu major :

- 795 Jaj Szerelmes Öcsém medgjünk s. mit csinállyunk
 Ládd az Atyánk miatt mily nagj sok but látunk
 Oda van miatta már minden Jozságunk
 Félő hogj még végre éhel meg ne hallyunk

- A bor ital ennek láttyuk minden kedve
 800 Ez világon csak az edgj gőnyörüsege
 Hogj míg élhet éllyen egészen kedvére
 s. Addig igjék szintén míg ki dül belölle.
- No mind oda vadnak jó termő Szőleink
 El vesztenek töllünk Szép Szántó földeink
 805 A kaszáló rétek s. halászó vizeink
 Más kezére birtak sok gyümölcs kerteink
- Oh mely gonosz Atya Fiainak javát
 A ki igj fogjattya s. nem gondollya kárát
 Csak hogj tölthesse bé maga kívánságát
 810 Talám nem kár vólna meg vágni a torkát
- No Jó Öcsém ketten keressük fel modgját
 Hagjassuk el vélle ezt a rosz szokását
 Láttyuk Isten gyanánt imádgja az hasát
 Es csak abban tartya egész boldogságát.

Frater natu minor:

- 815 En soha nem tudom mit kell cselekedni
 Az Atyánknak dőlgát hogj kell orvosolni
 Azt a rosz szokását mint kell el hagjatni
 Nem kicsiny mesterség azt jól fel találni.
- Tudod már eddig is hány képen próbáltuk
 820 Hogj azt a rosz dőlgát meg orvosolhassuk
 De még eddig modgját fel nem találhattuk
 s. Az nem illik hozzánk hogj magunk meg fojcsuk.
- Meg vallom igazán, szánom mint Atyámat
 De ha meg gondolom szertelen káromat
 825 Sűrű köny hullatás ásztattya orczámat
 Meg mondom iránta én akaratomat.
- Csináltassunk néki mindgjárt edgj koporsót
 Hitessük el vélle azt hogj immár meg hót
 Probályuk ha fel kél hogj mirül tészzen szót
 830 Meg ijed s. talám igj nem kér boros korsót.

Frater major: Nem bánom, mennyünk el &. Koporsót hoznak, belé tészik, amaz egjkor fel serken, hát igen meg szomjuzott, az palaczkot zórgeti s. hát nints benne; Kérdezkedik, Vallyon hol vagjok én, Talám a más Világon; egjkor fel kiált: Hallyátoké héj másvilágiak adtoké rasznen (?) bort ihrat (?)
 835 viaszim (?), mind a szemfedelét, mind a koporsóját oda igiri, csak adgjanak edgj ital bort néki. A Fiai mondgjak: Hadgjunk bekét ennek, mert ez a más világon is bort akar innya, vigjük ki az bűdös dögöt, vessük a jég alá, eleget ihatik ott. Fogják, amaz mentében azt mondgja:

- 840 Nem adnám én a jó bort a más Világon is
 Mert nem adnak ott nékem innom csak edgjszer is.

ALIUD 4-TUM.

- Duo Milites, unus ex Oriente, alter ex Occidente, redux, coincidunt, & ita inter se colloquuntur :
- Orientalis* : Jé hol akadék reád Szerelmes Pajtásom? beg régen nem láttalak, lám ugjan egésszen el változtál miólta nem láttalak.
- 845 *Occidentalis* : Bezzeg én is régen nem láttalak, s. majd nem is annak láttatol, a ki vóltál az előtt.
- Orient.* : Nem csuda az ha nem olyannak láttatom.
- Occid.* : Miért?
- Orient.* : Mert szintén most érkeztem meg a más Világról.
- 850 *Occid.* : Micsoda más Világról?
- Orient.* : Én ott voltam az honnan a Nap erre a Világra fel szokott jóni.
- Occid.* : Ne csudálkozzál hát én rajtam is, hogj meg változtam, mért én is szintén meg jöttem haza arrul a Világrul, az hol a Nap mind lovaival edgjütt szokott hálni.
- 855 *Orient.* : Beg jó hát, hogj ószve találkoztunk. Nosza beszélyük meg, ki mit látott az uj Világon.
- Occid.* : Nem bánom.
- Orient.* : No beszéld meg hát Te elősször, én is meg beszéllem az után.
- Occid.* : Ott az hol én vóltam, minden nagyobb mint ezen a Világon; ott laknak ám az Oriások, amaz nagj Atlásnak maradéki.
- 860 *Orient.* : Mellyik Atlásnak?
- Occid.* : Annak, a ki ma is az eget, hogj le ne essék, a vállával tartya.
- Orient.* : Hej nagj emberek lehetnek azok.
- Occid.* : Micsoda nagjok légjenek meg gondolhatod onnan, hogj mikor a
- 865 Tengeren által akarnak menni, nem keresnek ők hajót, hanem csak könnyen által lábollyák, s. még óvig is alig ér a tenger nékik.
- Orient.* : Csuda dólgot beszélsz.
- Occid.* : Még nagyobb csuda az, a mit most felőlők akarok mondani.
- Orient.* : Mi az?
- 870 *Occid.* : Az hogj, azok az emberek olljan nagjok lévén, mégis ennél sokkal kisebb házban laknak.
- Orient.* : Mit beszélsz? Kérlek hogj lehet az, hiszen ha olyan nagjok még a Templomba sem férnének el.
- Occid.* : Vaj el, mert azoknak minden tagok sorófon jár, mikor az ház-
- 875 ban bé mennek minden tagokat ki sorofollyák, s. ha akarják, csak olyan embereket csinálnak magokbul, mint mi vagjunk. (Ostendetur in exemplo) és igj a mikor akarják nagjobbak, a mikor akarják pedig kisebbek.
- Orient.* : Igj immár el hiszem. Hát égjebet mit láttál?
- Occid.* : Rettenetes nagj fülű embereket láttam, ugj, hogj mikor az ember
- 880 egjenesen fel állott, a két füle, a két bokáját érte, mikor pedig le feküdt, az edgjik fülét alája tette, az másikkal pedig takaródozott.
- Orient.* : Nehezebb immár ezt el hinni mint az elsőt.
- Occid.* : Ha nem hiszed, menny oda s. lásd meg.
- Orient.* : Inkább el hiszem, mintsem oda mennyek; de mondgj töb-
- 885 bet is még.
- Occid.* : Láttam olyan tetüt mint edgj verő malacz; s. láttam azt is hogj a Tetü el tévedett a mezőben, s. a városban nem tudott menni, hanem fel mászott edgj fiatalnak tetejében, s. onnan halgatta merre ugatnak a kutyák, s. ugj indult osztán a város felé.
- 890 *Orient.* : Okosabbak ott még a Tetük is, mint itt. Hát az balha mekkora ott?
- Occid.* : Ha meg látnád, soha nem mondanád, hogj nem Teve csitkó, mert szintén olyan pupos az háta s. olyan horgas a nyaka, mint a Tevének. Láttam edgj Szunyogot is, az többi között, hogj edgj bikának az hátára szállott, s. meg érezvén a bika, mind addig futott, mig edgj fa mellett meg állott. Ott
- 895 a szunyog edgjik lábával a fát meg ragadta, az más lábával a bikát ugj meg fogta, hogj meg sem mozdulhatott az szegény bika. En ezt látván oda futamodám, ki rántám az kardomat s. az markolattyáig ütém a szunyogba, még sem

ment által a más oldalán. Talám még most is véres a kardom tölle. Az hájjából itt ugj tettzik még hever a tarsolyomba.

- 900 *Orient.*: No még bár csak edgjet mondj mit láttál?
Occid.: Láttam hogj edgj raj méhet szintén akkor akart bé fogni edgj ember, olyan nagj vólt a méh, mint edgj edgj öreg pujka.
Orient.: Hát az kosárja micsodás vólt?
Occid.: Csak olyan, mint az micsodás itt szokott lenni.
- 905 *Orient.*: Hát hogj tért bé olyan kicsiny lyukon, mint az hol a méh bé szokott jájni.
Occid.: Azt immár nem tudom, mint mentek bé, mert szintén akkor jöttem el, az mikor bé akartak menni a kosárba.
Orient.: Héj non facile est Vulpem lageno capere.
- 910 *Occid.*: De én eleget beszéltem immár, hanem beszéld meg Te is, a mit láttál.
Orient.: Valamit láttál Te nap nyugaton, én mind különbözőt láttam napkeleten, mert ott mindenek kissebbek, mint itt.
Occid.: No mond meg hát mit láttál.
- 915 *Orient.*: Láttam edgj könyöknyi embereket, a kiket Pygmeusoknak hinak, a kiket mikor a mezön talállya az esső, csak a lapu levele alá bunak, s. az egész sátor gyanánt vagjon nékiek.
Occid.: Hát a Feleségek olyan kicsiny mint magok?
Orient.: Szintén olyan, még kissebb, de azok olyan rutak, hogj talám
- 920 meg csömörlenül ha meg látnád őket, de mégis oly kevélyek, hogj azzal érnék meg, ha merő Diánnák vólnának; de meg fizetett vólt azért egjszer edgj a kevélységért.
Occid.: Hogj hogj.
Orient.: Ugj hogj edgj közzülők azzal mert dicsekedni, hogj ő szebb a
- 925 Jupiter Feleségénél; azért meg haragudván Junó az Asszonyt daruvá változtatta s. meg átkozta, hogy mind örökké harczoljon az Pygmeusokkal; Bé is tólt, mert ma is azoknak az apro embereknek nincsen egjéb ellenségek, hanem csak a darvakkal harczolnak.
Occid.: Nem csudálom én, hogj azok oly kicsinyek lévén, mégis oly
- 930 kevélyek.
Orient.: Miért.
Occid.: Mert azt mondják a Deákok: Breves rari humiles. Az kicsiny emberbe ritkán találnál alázatost hanem mind maga nagjzó többire.
Orient.: De mondgy egjebet is mit láttál.
- 935 *Occid.*: Ott a leg nagjobb ökör is olyan, mint itt a Tulok.
Orient.: Hát a Tulok mekkora? Mint edgj kutya. Hát a kutya? Mint edgj róka. Hát a róka? Mint edgj nyul. Hát a nyul? Mint edgj macska. Hát a macska? Mint edgj egér. Hát az egér? Mint edgj buza szem. Hát a buza szem? Mint edgj kása szem. Hát a kása szem mekkora?
- 940 *Orient.*: De lás nints ott kása szem.
Occid.: Hát hogj tudcz valamit hozzá hasonlitani, ha nints, hiszem, non entis nullae sunt affectiones.
Orient.: Ugj de lessz még, ha most nincsen is.
- 945 *Occid.*: Héj Társ, igazán benned telik az bé a mit mondanak az Olaszok: Longas Vias, longas mentiras. Messzéről jötnek szabad hazudni.
Orient.: Cacabus ollam rides; hiszem néked, két rész benne. Hát immár mióta erre az felső Világra jöttél, mivel tóltód az időt.
Occid.: Héj.
Orient.: Mit sohajtasz Pajtás, talám valami nagj kárt vallottál.
- 950 *Occid.*: Vagjon okom reá, miért sohajcsak.
Orient.: Mi az?
Occid.: Mert meg házasodtam.
Orient.: Jó az Társ.
Occid.: De bizony rossz.
- 955 *Orient.*: Miért?

- Occid.*: Azért, mert olyan vén Asszonyt vettem, hogj csak két foga vagjon, az is mind a kettő guson jár.
- Orient.*: Rossz az.
- Occid.*: De bizony jó.
- 960 *Orient.*: Miért?
- Occid.*: Azért, mert mindennap pogácsával tart, s. pénze is sok vagjon.
- Orient.*: Jó az.
- Occid.*: De bizony rossz.
- Orient.*: Miért?
- 965 *Occid.*: Azért, mert a Pénzen Szalonnát vettünk, s. mind meg бүdös-sődött.
- Orient.*: Rossz az.
- Occid.*: De bizony jó.
- Orient.*: Miért?
- 970 *Occid.*: Mert szappant főztünk belőlle, s. mind el költ.
- Orient.*: Jó az.
- Occid.*: De bizony rossz.
- Orient.*: Miért?
- Occid.*: Mert a szappan főzés miatt az házunk is meg égett.
- 975 *Orient.*: Rossz az.
- Occid.*: De bizony jó.
- Orient.*: Miért?
- Occid.*: Mert a Vén Asszony is oda égett.
- Orient.*: Jó az.
- 980 *Occid.*: De bizony rossz.
- Orient.*: Miért?
- Occid.*: Mert a földbe sok pénze maradt.
- Orient.*: Rossz az.
- Occid.*: De bizony jó.
- 985 *Orient.*: Miért?
- Occid.*: Mert az után mind meg találtam.
- Orient.*: Jó az. No énis immár sok bujdosásim után meg akarnék házasodni; én el hiszem, hogj énnékem avagj csak magadruj jó tanácsot tudcz adni.
- Occid.*: Jó lessz, csak házasodgjál meg, Te is el mondhatod osztán azt,
- 990 a mit mondott vólt házassága után edgj Német.
- Orient.*: Mit mondott vólt?
- Occid.*: Ezt: Uxorem duxi, libertatem perdididi, pi kocz tanzim feci.
- Orient.*: Hát mit tudok tenni, hiszem nem bujdoshatom már mind örökké; csak azon kérlek, mint jó Pajtásomat, adgj Tanácsot, micsoda Személyt vegjek
- 995 Feleségül; En Leányt akarnék venni.
- Occid.*: A mint akarod.
- Orient.*: Ugj de az Anyám nem akarja engedni, hanem edgj özvegy Asszonyt commendál.
- Occid.*: Ugj lessz a mint ő akarja.
- 1000 *Orient.*: Az Atyámfiai megint edgj gazdag vén Asszonyt Commendálnak.
- Occid.*: Szaladgj, a hol rad esik az gerenda.
- Orient.*: No én immár ez iránt az te jó Tanácsodat várom.
- Occid.*: En meg mondottam immár az én tanácsomat.
- Orient.*: En nem hallottam hogj meg mondottad vólna, talám inkább
- 1005 csak gondoltad.
- Occid.*: Vaj meg mondottam. Azt mondád 1. hogj Leányt akarsz venni, azt felelém, hogj a mint akarod, azaz: ha Leányt vész, ugj taníthatod azt, a mint akarod. 2. Azt mondád, hogj, Anyád özvegy Asszonyt commendál; arra azt mondám, hogj; Ugj lessz a mint ő akarja: ha özvegy Asszonyt vészsz, ugj lessz minden dolog, a mint ő akarja, és Téged csak az orrodnál fogva hordoz.
- 1010 3. Azt mondád, hogj az Atyádfiai Vén Asszonyt Commendálnak; En arra azt mondám; Szaladgj meg üt a gerenda: ha Vén Asszonyt vészsz, valoban meg üt a gerenda, mert edgj orába az Istennek minden átka rád száll. Ládé hogj meg mondtam, mi légjen az én tanácsom.

- 1015 *Orient.*: De immár érte mit téssen.
Occid.: Csuda hogy olly sok Országot jártál, mégis nem mindjárt érted által a dólgot. De hadgjunk békét most egjébnék; Vagjon még a Vén Asszony Pénzébül vagj két ezüst dutkám, mennyünk az korszomára, igjunk vagj két kupa bort.
- 1020 *Orient.*: Nem bánom Pajtás mennyünk el. Exeunt.

Közli: DR. SZTRIPSZKY HIADOR.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY LEVELEI KÖLCSEY FERENCZHEZ.

Az itt közlendő öt levelet a budapesti ref. theologia Ráday-könyvtára tulajdonában levő Szemere-Tár őrzi; írójuk Vörösmarty Mihály. Vörösmarty, a mint már a Vörösmarty Emlékkönyvben¹ kiadott levelek számából is megállapítható, nem tartozik a termékeny levélírók közé.

Az irodalomtörténet munkásai előtt nem teljesen ismeretlenek e levelek. Olvasta és felhasználta őket Vértesy Jenő a Kölcseyről szóló életrajzban,² továbbá Szücsi József, a Bajzáról írt s múlt évben megjelent életrajzában,³ azonkívül az IK.-ben is volt már téve róluk említés.⁴ Úgy véljük, hogy e levelek közzétételével hozzájárulunk az eddig kiadott Vörösmarty levelek teljességéhez, a bennük levő tartalom érdekes volta azonban még inkább megokolja közlésük szükségét.

A levelek Kölcseyhez szólnak s az utolsót kivéve, a mely akadémiai érdekű, Kölcseynek az *Athenaeum*hoz való viszonyáról tájékoztatnak. Rávilágítanak arra a küzdelemre is, a melyet a harminczas és negyvenes évek írói és szerkesztői a censurával napról-napra megvívtak; adatot nyerünk arra, hogy az *Athenaeum* hogyan honorálta munkatársait stb.

A leveleket betűhív másolatban adjuk, nem hagyva el még a törléseket sem, mint a melyeknek szintén tulajdonítható fontosság.

* * *

1.

Más tintával és írással: 1836.

Kedves Barátom!

Minden órán várjuk Bécsből az engedelmet egy folyóíratra, melyet, ha lehetséges, a' jövő év' kezdetén szándékunk megindítani. Schedel, ki a vállalatban társam, talán fogott írni annak tartalmáról, mely szép

¹ Vörösmarty Emlékkönyve, szerk. Czapáry László dr. Székesfehérvár, 1900.

² Vértesy Jenő: Kölcsey Ferencz 101. l.

³ Szücsi J.: Bajza József 322. l.

⁴ Irodalomtört. Közl. XX. 226. l.

literaturai 's tudományos dolgozatokon kívül a' hazai 's külföldi literatúra' ismertetését 's bírálatait foglalandja magában 's Athenaeum és Figyelmező czimek alatt hetenként kétszer jelenik meg. Igen szerencséseknek tartanók magunkat, ha részvételét tőlünk meg nem vonná, érdekes dolgozataival segítené folyóiratunkat 's annak írói között egy olly nevet hagyna említenünk, mellynek két egészen különböző pályán azon ritka dísz juta: jelesnek 's egyszersmind szeretettnek lenni.

Vállalatunk nagy, 's egyesült erőt kíván; a' nélkül, meglehet, azon sors éri, mellyben többi társai, írók' 's olvasók részvétlensége miatt elaljasodván, sínlének.

Minél előbbi válaszát kikérvén, vagyok

tisztelője 's barátja
Vörösmarty Mihál

Szállásom: Zöld fa' utca, Jankovics-ház.

Kívül: Tekintetes Kölcsey Ferencz urnak,
a M. T. Társaság rendes Tagjának, 's több ns.
Vármegyék Táblabírájának.

Nagy-Károol.

Cseke

[Szemere-Tár 15. kötet XLVIII.]

2.

Pest. 4. Jan. 1837.

Kedves Barátom!

Nagy örömmel értettük leveledből, hogy részvételeidet meg nem vonod tőlünk. Nekünk nem csak munkáidra, hanem javalatodra is volt szükségünk, 's részemről örvendeni fogok, ha azt, valamint előre sziveségedtől kinyerők, úgy továbbra is birni szerencsések leszünk. Említéd, hogy inkább semmit ne adjunk, mint nem jót. Szent gondolat! mert a' világot hiábavalóságokkal untatni bűn, 's nekünk buzgó törekedésünk lesz közelíteni legalább, ha nem betölteni a' szabály' parancsát. Egyébiránt a' folyóirat vegyes közlemény, annak lehetnek igen gyenge részei, a' nélkül hogy hasznos lenni szünjék. A' mit tehát reménynyel vágyunk elérni, az, hogy gyengéink mellett legyen annyi becs 's valódiság iratainkban, hogy az a' jobbak 's buzgóbbak figyelmét megkösse.

Igen ohajtánók, ha az ígért munkát minél előbb fölküldenéd 's ha talán egyebeket is, mint folyóiratunk' tartalmához képest kedved jőne írni, közlenél koronként. Úgy emlékezem, a' görög tragicusokból is vannak fordításaid, érdekes töredékeket lehetne mutatványul adni.

A figyelmező' kritikáira felelőleg, nem gondolom, hogy azokra nézve annyira különbözzünk egymástól. Szelleme, legalább gondolatom szerint s' befolyásom erejéig, különbözni fog a' kritikai lapokéitól, mellyeknek egészen más rendeltetése 's feladása is volt, minek, ha nem tévedek, nagy részint megfelelt, 's így annál kevesebb lesz szükség (-e törölve) a' figyelmező'nek, a' kellemetlen, jégtörő munkákat újra kezdenie. Szándékunk jobban a' dologhoz tartani magunkat 's ovakodni alacson-

ságoktól, mellyek a' mostani, kivált kassai, kritikákat bélyegezik. Őszintén, 's mennyire kár nélkül lehet, kíméletesen ohajtanám én adni bírálatainkat 's ha legjobb akarat mellett is itt ott bugdácsoalnánk, az szomorú ugyan; de csak emberi dolog lesz. Még egyet! — A' hol gyomot 's gatz terem a' buja föld (a' kritikai mezőt értem) jobb-e azt parlagon hagyni, vagy czélirányos munka által legalább helyenként is, kitisztogatni? Egy (kihúзва: jó, helyes, okokkal szigorú,) jó bírálatot mindig úgy lehet nézni, mint új foglalást a' gazos parlagból. 'S meglehet, ('s adja isten) hogy még kedved jőjön efféle munkákhoz.

Azóta, hogy irtunk, 's épen a' legnagyobb munka közben, igen súlyos csapás érte Schedel barátunkat. Fialat, (törölve: viritó) jó, szivelt, 's általában igen jeles, általa (törölve: nagyon szere . . .) érdemei szerint szeretett, felesége 4 napi betegeskedés után meghalt, mondhatni, viritó korában; mert néhány nappal az előtt, épen szülese 'napján, még épen és pirosan künn jární láttam. Szegény barátunk munkában keresi 's úgy látszik találja enyhültét.

Ismételve kérek, ha valamit küldhetsz az ígéretből, ne halaszd sokára.

Számot vetvén mostani erőnkkel úgy találjuk, hogy egy eredeti (nyomtatott) ívért 4 aranyat adhatunk

tisztelő barátod
Vörösmarty s. k.

Mit mondasz a' kassai bírálókra? Azok eleinte Bajzát vádolák, hogy bennünket utánazott, 's most te, Fáy, én 's mindnyájan csupa plagiariusok vagyunk ítéletök szerint. 'S ha csak ítéletök szerint vagyunk, nem baj; de a közönség nálunk nagy részt gyermek mellyet vezetni kell. 'S nem fogna ártani a' képtelen állításokat megszegyeníteni, nem indulatosan; mert azt a' zajtámasztók nem érdemlik, 's hozzánk nem illenek, hanem nyugalmas 's értelmes beszéddel, mellynek tartalma van. Ha időd engedi, hogy egy pár sor levelet írj, ohajtanám erről is hallani ítéletedet. Társaim tisztelnek. Bártfay Bécsben van.

Kívül: Tekintetes

Kölcsey Ferencz

Táblabíró 's Szatmár vármegyei

Főjegyző úrnak, a' m. Akademia' rendes Tagjának.

Nagy-Károly

Cseke

[Szemere-Tár 15. kötet L. a) b).]

3.

Pest 13. Febr. 1837.

Kedves Barátom!

Harmad napja vettem leveledet 's a' küldeményt, azon elkeserítő nemével az örömmnek, mellyet censurás országban egy becses tartalmu kézirat' átvételekor érezni lehet. Alig hiszem, hogy beszédeid' legszelebbikét is közölhessük az Athenaeumban, ha csak alkalomra nem várunk, hol (törölve: mintegy) szakaszonként egyet mást tán becsusz-

tathatunk; de mint beszéd 's kivált országgyűlési, az Athenaeumot nehezen fogja gazdagíthatni. Azonban gondolkodni fogunk kiadhatása felől 's majd annak idején tudtadra adjuk kilátásainkat. Bajza és Schédel örömmel vállalják el a rendbeszedést. — A' Kölcsey Kalmánnak szóló oktatást által adtam tüstént Bajzának, ki most a szerkesztést viszi, 's azt minél előbb közölni akarja. Mennyire egy pár lapból ítélhetek (töb- bet nem olvashattam) úgy hiszem, érdekes leend a' tanulság (törölve: által), melly belőle vehető, 's az érzemények által, mellyekkel az ki fejezve van. Igen nagy szemtelenség kellene hozzá, hogy a' censor töröljön belőle. De nálunk illyféle erényekben nincs szűkölködés. Nem képzelheted, mennyire szigorú, következetlen, sőt mondhatni, őrülden szolgai itt, kivált héti iratokra nézve, a' censura. Minden moccanás zendülési jelenségnek, s minden a'miben lélek van, veszedelmesnek tartatik. A' tápláló mag kiirtatik, 's mi csoda, ha a' megmaradott szalmát, alig a' barmok' ele- delét, ember nem szereti? Philosophiait adjunk? de hol vannak philo- sophusaink? 's ha volnának egy kettő, ki józanon szól, nem fellegekkel harczol, hanem életbe ható dolgokat beszél, politikainak veszik munkáját, 's mint illyen, az Athenaeumba fel nem vehető. A' törvény, mihelyt nem Verbóczy, sőt (kihúzva: nem) ha az is, de nem olyan, millyet ők sze- retnek, tiltott paradicsom. Maga az orvos tudomány nem eléggé szent, hogy istentelen kezeik súlyát ne érezze: folyóiratokban a' homoeopathiáról szólni nem szabad. 'S így lehetne végig menni minden tudományokon. Tudom én, hogy van, a' mi zsarnoki kezeiknek elérhetetlen, de hol van arra csekély miveltségünk mellett ember, ki írjon, hol a' ki olvassa? hogy állhassuk ki a' vásárt hatalmas német szomszédunkkal, ha a' kor 's nemzet' érdekei nincsenek munkáinkba szöve? Azonban, mi semmit sem hagyunk kísértetlen. Nem régiben két cikkelyt egészen kitörölt a' censor. Egyik arról szólt, mi teszi hosszú életüvé az országokat, a' másik a' halálos büntetésről, egy igen szelid 's tisztán emberileg tartott értekezés franczia után. 'S mi ezeket 's az efféléket megtartjuk boldogabb időkre 's újabb hasonmüekkel szándékunk koronként szerencsét kísér- teni. Mi sikere lesz, az idő választja meg.

A' »Burke és Fox« cikkelynél igazad van, az a' sokaságot féltre vezetheti; de nálunk a' közönség gyermek, mohón kap minden efféleeledelt 's ezt nem lehet szem előtt nem tartani. Ezen fölül a' gondolkodó nem diadalmát fogja ott látni Burkének, hanem csak azt, hogy a' régi szö- vetség iránt nem érzéketlen Fox egy pillanatra zavarba jött, a' mi, ha eszének nem is, de szívének becsületére válik. Egyébiránt én a' cikkelyt nem védelmezhetem egyébbel, mint avval, hogy a' csak félig politikai dolgokat is örömmel olvassák s' ez talán utat nyithat a' censura előtt olyakra, miket magunk is javalunk. A' censor nem régiben azt mondta Bajzának, hogy az Athenaeumban mindennek politikai iránya van, ('s tehát még a' versezetek 's elbeszéléseknek is) 's hogy ő épen nem gondol vele, ha ezek miatt fel kell is akadnia, az az, hogy ő törölni fog irga- lom nélkül, 's mi lássuk, hogy boldogulhatunk. De nem untatlak tovább, magad igen jól tudod, hányadán vagyunk, 's alig van kilátás szaba- dabb időkre.

Ohajtva várjuk a' görög philosophia történeteit 's ha verseid, vagy más költői dolgozataid volnának, folyóiratba valók, azokat is.

A' törvényszéki beszéd, a' gyilkos anya, 's Czelesztina szinte Bajzánál van, 's ha lehetséges, közölni fogjuk.

Kapod-e rendszeren az ujságokat? Egy másik csapás rajtunk a' posta, melly hozzá férhetetlen gazsággal itt amott feltartóztatja ujságainkat.

Előfizetőink száma kilencz százon fölül van, ha folyvást jó humorban tarthatjuk őket, tán beérjük velök.

Wesselényi a' napokban jött meg, egészséges. Az ifjak' dolgát, úgy beszélük, a' napokban felveszi a' királyi tábla. Ha csak valamennyire becsületesen ítélnék, a' vármegyék felkiáltásának köszönhetni, különben alig lehet Pilatus a' világon, ki Krisztus felfeszítésére alkalmasb eszköz volna, mint ök. Verje meg őket a' lelkiismeret halálok' óráján

tisztelő barátod
Vörösmarty Mihály

[Szemere-Tár 15. kötet. LIV. a) b).]

4.

Pest, 12. April. 1837.

Kedves Barátom!

Sajnálom, hogy országgyűlési beszédeid felől semmi kedvezőt nem irhatok: itt általában csökkenés van a' literatúrában 's arról, hogy valamit külföldön nyomtassunk, szó sem lehet: nincs a' ki fel merje vállalni; itt pedig a censura rémít vissza. Ez előtt vagy két hónappal tudakoztam egyik censort iránta 's azt mondta, hogy efféle munkákat a' helytartó-tanácsához tartoznak felküldeni; ez pedig milly hosszas út, mindenki tudja, 's nem kedvező esetben a' kézirat is többnyire ott vész. Ha tehát munkádat ezen hosszas útra rá szánád, minden esetre gondoskodni kellene egy más leírásról, hogy ha az egyik kézirat fenn akad, a' másik meglegyen. Ha ott hon ugyan ezen beszédeid le vannak írva, tán egyenesen neki indulhatnánk 'a censurának. E' felől elvárjuk tudósításodat.

Fogtad olvasni, hogy itt erős gyűlés volt; ez egyetlen fegyverünk az erőszak ellen: így szokták a' héját ijeszteni, midőn csirkék fölött szállong, — 's néha sikerül; de az elriasztott vad madárnak éhe megmarad 's ha mindenütt kur! héjá-t kiáltának, tán éhen veszne el. Baj! hogy nem mindenütt kiáltanak.

A' nádor nagy beteg volt, halálos; de azt mondják már veszélyen kívül van.

Parainesidet szeretik az emberek 's a' mi sokat jelent, nem csak az olvasók, hanem a' különben nem olvasók is.

Újságunk ellen sok úri ember fellázadt, vagy inkább ellenünk, hogy ujságírók lettünk. Azért fizet-e — így szólunk — az Akademia, hogy mi Athenaeumot adjunk ki? — Ezen jó embereknek az nem tetszik legjobban hogy mi dolgozni akarunk; mert különben, hogyan hall-

gathatnák el Gebhartot, Pergert, ezen érdemes tudós férfiakat, kik az 500 fr. mellett semmit sem dolgoznak? De hadd petyegjenek; míg nyomosabb ellenvetések nem lesz, nincs mitől tartani. — Az országgyűlési beszédek iránt elvárom válaszodat

barátod
Vörösmarty Mihály

A' parainesisért járó 10 arany Bártfaynál van letéve; biztos alkalmmal meg fogja küldeni.

Kívül: Tekintetes

Kölcsey Ferencz urnak,
n. Szatmár vármegye főjegyzőjének,
a' m. Akademia' rendes tagjának,

N. Károly

Cseke

[Szemere-Tár 15. kötet LXII.]

5.

Pest. 6. Oct. 1837.

Kedves Barátom!

Megengedj, ha sok bajaid között egy újjal terhellek. Péczely, kit az Igazgatóság a' történeti osztály tagjának kinevezett, isten' tudja, micsoda félre értésből, vagy kényeskedésből le akar mondani, mi annyit tesz, mint egy helyet üresen hagyni talán egy szolgálai lelkű embernek számára. Ha te vele közel ismerős vagy, térítsd vissza ezen szerencsétlen gondolattól. Most volnánk azon a ponton, hogy a' szabadelműek' többségének alapját társaságunkban örökre megvessük, 's meglehet, lemondásával visszaesünk nyavalyás helyzetünkbe, azon leverő kilátással, hogy társaságunk' jövődjöje silány, szolgálai férfiak' kezeiben van. Másszor többet. Jó volna ha minél előbb irnál Péczelynek.

Ohajtom, hogy házi bajaidtól minél előbb szabadulhass; mert annál nincs munka előbb.

Isten veled

barátod
Vörösmarty Mihály

Kívül: Tekintetes

Kölcsey Ferencz úrnak

Csekén

[Szemere-Tár 15. kötet. LXXXVIII.]

Közli: ZSINKA FERENCZ.

B. KEMÉNY ZSIGMOND LEVELEI PUSZTAKAMARÁSON.

(Második közlemény.)

XIII.

Pest július 12-kén

Édes barátom János!

Ime ilyen levéllel boszantanak. Minthogy a' kicsiny bajon segítni elmulattad, hoztál nagyobbat. Intézkedjél kérlek. Én a' szerkesztési pénzből alig élek; abból ki nem telik semmi. Pontatlanul jön és kevés. A' mit kapok is, annak harmadát legalább másnak kell adnom. Le is mondok boszuságomban, — még legfelebb novemberig viszem. Hisz a' mi directe kezembe jön nem tesz 3400 pengőt. Abból Pesten — mint szerkesztő — nem jövek tisztességesen ki. Mint egyszerü író 2500 forinttal is kényelmesen megélhetek, s annyit beszerezhetek. Más ha saját lapom volna; vagy * ha nem kellenék a' mások rosz fizetését, hogy fel ne akadjunk, potolnam. Aztán mennyi *risicom* van. Példának okáért Emich halálos beteg lett. Nem fizethetett egy garast is hat hétig. Nekem kellett magom számára nagy interesre kölcsönt kérni, 's a' személyzet szükségsein is segítni. Ha meghal vala semmi visszatérítést nem kapok; mert vele írott contractusom nincs. Aztán — hogy legyen mivel fizetni a' lap kiállítását — 3500 pengő *váltót* irtam mint kezes alá Emich részére, 's bizonyos volt, hogy a halál esetében a' takarékpénztár engem exequal vagy zárat be. Soha sem tapasztaltam inkább az emberek jóságát mint e perczben. Mihelyt hire járt, hogy Emich halála engem is beránthatna, legalább hat ember ajánlkozott, hogy: ha szükség ő helyettem fizetni fog, 's tőlem nem kíván interest. Tán nem fogadtam volna el az illy offertumot, tán el: mit tudom? Annyi igaz, hogy nagy köszönettel tartozom nekiek, 's hogy kedvetlenségemben láthatólag megvénültem.

Hallom épitesz. Siess, hogy legyen hová vonuljak.

Ősz elejéig bizonyosan lemenyek osztolni.

Megosztozunk ugy a' mint te czélszerűnek tartod.

Arról írást készítünk.

Akkor testamentumot írok, 's visszaindulok Pestre hagyva mindent ugy a' mint van. Nekem — bár sok bajjal küzdök, az osztály eszméért kell nem pénzért. Tudni akarom: hova menekülhessek, ha szerencsém elhagy. Nekem akkor a' legkevesebb is sok lesz. Mert makacsságom fogná magával hozni, hogy még kalendariumot se olvassak, 's hogy tökéletes parasztá alakuljak át.

barátod
Zsigmond

*

E júl. 12-iki levél minden tekintetben kapcsolódik ahhoz a nov. 20-iki levélhez, mely kétségtelenül az 1856-ik évben keletkezett. A júliusi levél rendszeren annak kezdetét tünteti fel, mit a novemberi levél a fejlődés állapotában mutat be. A júliusi levélben csak ígérte

Kemény, hogy a *Pesti Napló* szerkesztését novemberig viszi, a novemberi levélben pedig már a lemondásról mint bevégzett dologról beszélt. E júliusi levél írásakor csak hallotta, hogy öcsse épít, a novemberiben pedig már azt tanácsolja, hogy a lakást kényelmesebbé készíttesse.

Különben mindkét levélnek főtárgya Keménynek vagyoni helyzete, melyet a szerkesztés nehézségei s Emich zavaros pénzviszonyai sodortak veszedelembé. Kemény már júl. 12-iki levelében említette, hogy Emichért a takarékpénztárnál nagyobb összeg erejéig vállalt kezességet, novemberi levelében pedig e jótállás következményeit vázolja. Maga is júl. 12-iki levelére czélozhatott, mikor novemberi levelében azt mondta, hogy az Emich-Számvald-Kemény regényes történetnek kezdetét egy levelében már megírta. Mindezt figyelembe véve, a júl. 12-iki levelet a nov. 20-ikkal együtt az 1856-ik év emlékének tekinthetjük.

XIV.

Pest 20-dik nov.

Édes barátom!

Minden bonyolódásnak a' regényben és az életben kell, hogy valami megoldása legyen.

Az Emich-Számvald-Kemény regényes történetnek, mellynek kezdetét egy levelemben megírtam, a' vége következő.

Számvaldat mint közönséges csalót és váltóhamisítót távirddal üldözték; de hamis utlevéllel Hamburgból Amerikába menekült, itt hagyván Pesten alig 20 éves nőjét és féléves gyereket. A' nő katolikus lévén szalmaözvegynék marad mind addig, míg vagy Amerikában meghal férje, vagy egy egész egész emberkor telvén el: az ő meghalálózása praesummáltattatik. Ebből tanuság, hogy a' mai speculans világban, hol a hamis csőd divatozik, a' kereskedő feleségének jó kalvinistának lenni.

Emich a' helyett hogy Tresztből elszöknék szerencsésen visszajött Pestre. Ekkor kisült, mikép neki is az utolsó liquidatiókor mind hamis váltóval fizetett Számvald. 8000 forintig volt továbbá kezes Számvaldért, mit készpénzzel kellett kifizetni. A' nyomdáját a' Számvald csődtömege bírói zár alá vettette 's Müller Emil tevé felügyelőül; azon oknál fogva, mert Számvald a nyomda-tulajdonosságban részes volt.

Midőn láttam, hogy betűnket is szedik, 24 órai határidőt tettem Emichnek a' következőkre: 1.) Mutassa ki nekem, hogy az ő becsülete ezen mocskos processuban nem compromittatik;

2.) hogy a Pesti Naplónak van annyi cassája, mellyből januárig — a' mig t. i. az én nevemre hirdetett előfizetést — élhessen.

Mert ha e két pontot nem hozza tisztába, a' 24 óra elteltével nem irom alá a lapot, hogy pörbe fogatásomkor alkalmam legyen a' hatóságok előtt visszavonulásomnak ezen *brusque* modját indokolni és alkalmam legyen a' publicum előtt is ugyanazt elmondani.

Kértem egyszersmint

3.) hogy az említett 24 óra alatt azon restantianak, mellyel nekem tartozik legalább felét fizesse ki.

Emich 24 óráig semmit sem válaszolt.

Ekkor odahagytam a' szerkesztést, bezárva azt.

Másnap reggel senki sem dolgozott.

Emich látva, hogy nem tréfa, hozzám nyargalt az angol királynéba documentumokkal, melyekből kisült:

1.) Hogy az ő becsülete nem lesz compromittalva.

2.) Hogy a' Pesti Napló cassájába egy garas sincs (mert a' váltókra kellett adni a' pénzt).

3.) Hogy a' csődöt kikerülheti, ha hitele nem tétetik tönkre; de ha én is skandalt csinállok, ugy felzuditok ellene minden hitelezőt, és neki bukni kell.

En meggondolám, hogy ha ő bukik, az 1200 forintot, melyért a' takarékpénztárnál érte jó állattam, rögtön rajtam fogják felvenni, 's hogy a' nála levő restantiám is oda vesz.

Azon ajánlatot tettem tehát: hogy octobertől januarig ingyen fogok szerkeszteni azon feltétel alatt, ha

1.) a restantiákat kifizeti;

2.) Januarig Heckenastnak (ki renommirt vállalkozó) eladja a Naplót.

Emich mind kettőt megígérte.

Hozott is másnap 260 forintot nekem, mivel a' pénztelenségi idő alatt contrahalt adósságaimat fizettem le.

De egyszersmint előmutatott egy szerződvényt, melyet, hogy megérts a' következőt kell elbeszélmem:

Az »Özvegy és Leánya« czimű regényemnek eladását tüstént betiltottam, mihelyt a' szerkesztést elvállaltam, tudván, hogy a' harmadik kötet késni fog. Csak az előfizetők kaptak; boltban nem árultaték. Számvald csak nyomtató volt; én a' tulajdonos. Számvald elszökése előtt titkon szerződést csinált Emichkel a' nyomtatási költségekre nézve, 's így lón, hogy Emich az »Özvegy és Leányáért« 317 pforint *bont* mutatott ellenemben föl. Én szívesen beleegyeztem, hogy a' restantiából vonja ki. Tehát az »Özvegy és Leányában« lefizetett 317 forintot, mihez az előbbeni 260 forintot számítva, depuralt a restantiakból összesen — 577 pengő forintot, 's így valóban nem nagy öszlettel maradt adósom. Eddig jól ment; de midőn a' regény példányainak kézbe szolgáltatását kivántam, kisül 200 példány hiány (értéke 400 forint). E példányokat — bár a' magom tulajdona volt és betiltásom daczára — Számvald titkon adatatta el. Most kivántam Emichtől, hogy ha kifizetem a' nyomtatást, ő fizesse már vissza a' 400 forintot; mert a' Számvald nyomdának, mely rajtam követelt, szintén az ellopott példányokért tartozása van irányomban. Ő nem akar fizetni. Én prokatornak adtam az ügyet.

Ez méregbe hozott.

Később megtudtam, hogy Heckenasttal a' lap átvétele fölötti alku megszakadt, Emich szertelen követelése miatt.

Igy történt, hogy a' folyó hó 19-én Emichnek tudtára adtam, 's a' rendőrséghez holnap hivatalosan bejelentem: hogy én a' szerkesztést 31-kén estve definitive leteszem.

Tehát a' jövő hó 1-ső napján már minden irodalmi foglalkozás nélkül leszek azon kívül, hogy a regény III-dik kötetét elkészítenem kell.

Megszüntem szerkesztő lenni jobb állapotban, mint az első levelem irásakor gondoltam; de egészben véve mégis czudar körülmények közt.

Van ugyanis e' mai napon *activumom*:

- 1.) Zsebemben és Emichnél utalványozandó 174 forint és 28 kr.,
- 2.) Kétséges kimenetelű pörben Emichnél az említett 400 forint,
- 3.) Radnothfaynénál (ki úgy vélem soha sem fog fizetni) 200 forint,
- 4.) Szenveynél, Bajnoknál (telyes insolventiában levők) 62 forint.
- 5.) Részvényekben superplus (most csak 3 procent) 180 forint.

Ezek tennének elméletileg 1016 fr. és 28 kr.; de realiter nem érnek (bizony isten) 500 pengőt is.

Ellenben van *Passivumom*:

- 1.) A' vendéglőben 128 forint!
- 2.) A' hónap teltével befizetendő részvény-részletekben [ha t. i. részvényeimtől megválni nem akarok — melly esetben az 5000 érdekeltséget 180 forint *bon* mellett másra szállíthatnám] 1500 forint.
- 3.) A' takarékpénztárban jó állásom (Emich kridája esetében) 1200 forint.

Ezek tesznek elméletileg 2828 forintot; de realiter végre is csak 128 forintot; miután az actiakon, ha fizetni nem tetszik, minden perczen tudadhatok, 's miután Emich — ha az isten is úgy akarja — tán csak nyolcz hét alatt meg nem bukik. Mert miattam azután bukhatik; 8 hét mulva telvén ki — mint ma a' takarékpénztári könyvben megnéztem — a' jótállási időm, 's akkor kellestven Emichnek fizetni, ha tud.

Merész kísérlet a' lemondásom (miután hatni fog Emich hitelének megrendítésére); de minden boszantást még sem türhetek el. Aztán a' napokban még használható papirozt sem kaptunk a redactioban, és szegénységünk olly általános hirre kapott, hogy czikkel is alig lehet szerezni. Minden fél, hogy azon öt vagy hat forintja, mellyet czikkért követelhet, inexistibilis lesz.

Ekként állnak dolgaim.

Rád nézve ebből néhány dolog következik: u: m:

1.) Jere föl decemberben, mint ígérted, s' itt töltvén a' kiszabott időt a' fársáng után viny magaddal haza.

2.) Küldj mielőbb legalább 120 pengő forintot; mert félek elhagyatott állapotomtól, 's megtörténhetők vélem, hogy finantiámat még a mostani pessimista szemüvegem is igen kedvezőleg látja, 's egyszerre csak azon veszem észre magamat, hogy enni valóm sincs.

3.) Készítesd a' lakásunkat egy kissé confortabilissá; mert becsülteszavamat adtam Emichnek, hogy a' szerkesztéstől visszalépésemről számítva 4 hónapig semmi politikai lappal összeköttetést nem fogadok el, 's annál kevésbé solicalok laptulajdont. Ezt kellett — minden apprehensiom mellett — az ő megnyugtatóására tennem, miután azt hiszi, miként föllépésem őt éppen rendezetlen viszonyai közt találván, mint laptulajdonost tönkre juttatná.

A' leányok eljöttek Gräfenbergből; de még nem találkoztam velök.

Isten áldjon!

Pest: 22-dik.

Kemény Zs.

Webernek, a' sajtóhivatalhatóság főnökének már tett jelentést Emich lemondási szándékomról. Busulnak. Különben azt hiszik hogy Bécsből a' lemondásom elfogadása és az új szerkesztőnek Gregussnak kinevezése november 10-ke vagy 15-ke előtt nem jöhet le; 's a confirmatioig nekem szükséges és kötelességem a' szerkesztést vinni. Ingyen tehát még vagy két héttel többet kell dolgoznom. Ez is *malheur*.

*

E levél származásának évét meghatározzák a benne érintett események, különösen Számvald bukása s b. Kemény Zsigmondnak a *Pesti Napló* szerkesztéséről való lemondása. Mindezek együttesen az 1856-ik év végén foglalkoztatták a pesti társadalmat. A *Pesti Naplónak* 1856 nov. 27-iki számában értesítette a *Színházi Naptár* szerkesztősege a közönséget, hogy a naptár szétküldésének fő akadályá Számvald Gyula nyomdásznak Pestről való eltűnése volt. B. Kemény Zsigmond pedig a *Pesti Napló* 1856 decz. 9-iki számában adta át a lap szerkesztését Pompéry Jánosnak. Ha tehát Kemény nov. 20-ikán írta levelét, akkor novemberen csakis 1856 novemberét érthetjük. Ez időre kell tennünk a levél keletkezését azért is, mert Kemény az *Özvegy és leánya* című regényéről határozottan írta, hogy két kötetet már kiadott, a harmadik kötet elkészítését pedig legközelebbi feladatául tűzte ki. Ezt a szerkesztőségről való lemondással kapcsolatban csak egy évnek: az 1856-ik évnek novemberében írhatta Kemény, mert a regény harmadik kötete 1857 első felében jelent meg.

XV.

Pest febr. 15-kén.

Édes barátom!

Tegnap estve németországból visszajövéen egy badar levelet kaptam az asztalon tőled.

Szeretet és nem szeretetről beszélsz: mintha bizony volna valami köze ezen érzések scalájával annak, a' mit mi egymásnak irunk. Illyen buksinak soha sem képzeltelek. Jobb lett volna, ha addig, mig efféléken busongtál feljöttél volna Pestre fársángolni. Ugy én sem mentem volna el barangolni. Különben jól töltöttem az időmet. A' tréfa 400 pforintba és 4 hétbe került. A' szegény »Özvegy és leánya« harmadik kötetét pazéroltam el, melyet Pfeifer Ferdinand vett meg. Megérkeztem Pestre egy darab 1 forintos bankóval és egy ezüst 6 krossal. Különben jól vagyok. Két alkum van, mindegyike külön 750 pforintos. Sokat kell irnam; mert olcsó vásárok. Az ősz végéig alig végzem be. April elejére lemegyek; de te okvetlenül jöjj utánam. A' leányok mennek férjhez, — egyik Rosnyora, a másik Pestre.

barátod
K. Zs.

A levél czíme a boríték külső lapján:

Báró Kemény János urnak. *Kolozsvár*. (Postai bélyegzés: Pesth 16/2, Klausenburg 19/2.)

*

Leginkább elárulja Kemény a levél származásának évét azzal a kijelentéssel, hogy németországi útján az *Özvegy és leánya* harmadik kötetét pazérolta el, melyet Pfeifer Ferdinánd vett meg. Kemény a regény harmadik kötetéért csak 1857 elején kaphatott pénzt, mikor a szerkesztés gondjaitól szabadulva, bevégezhetette regényét. Pfeifferrel is csak azután szerződhetett, hogy Emichhel, a két első kötet kiadójával, 1856 végén pörbe keveredett. Minden jel arra mutat, hogy Kemény 1857 febr. 15-én írta levelét. Mint a *Pesti Napló* szerkesztője 1856 januárjában s februárjában alig tudott volna magának elég időt szakítani külföldi utazásra. Különben is 1856 februárjában a családi gyász miatt nem hívta volna öcscsét Pestre farsangolni. Másrészt 1858 februárjára sem tehetjük a levél keletkezését, mert akkorra már rég elköltötte volna Kemény az *Özvegy és leányának* harmadik kötete után járó díjat.

XVI.

Pest april 6-kán.

Édes barátom!

Midőn ezelőtt tán nyolcz héttel irtad, hogy a' gabnának semmi ára 's tavaszig nem szeretnéd rajta tuladni, én minden pénz nélkül valék; de czélszerűbbnek tartottam inkább kölcsön venni, mint neked alkalmatlanságot vagy kárt okozni.

Most már tavasz van, 's bár nem tudom: van-e már a gabnának ára, arról bizonyos vagyok, hogy nekem pénzem nincs, 's míg uj regényem el nem készül, honorariumként nem is szerezhetek.

Küldj tehát, kérlek, minél hamarébb a' mennyit lehet.

Ugy hiszem már kárpotlásokat is kaptunk, vagy legalább közelebről fogunk kapni.

Szóval intézkedj akként, hogy mint Pesten létem alatt legyen mit költsek, mint pedig legfőlebb öt hét mulva Kamarásra minden *akadály* nélkül indulhassak, honnan addig ki nem fogok mozdulni míg minden ügyeinket mindkettőnk megelegedésével végkép rendbe nem hozzuk.

Gondoltam: hogy Zeyk Károlyt vagy Kemény Ferenczet bizzam meg; de utolyára is a testvérek közti dolgokat legczélszerűbb idegenek közbelépése nélkül intézni.

S ugy hiszem, nem fogok alkalmat adni, hogy rám panaszolhass.
barátod
Kemény

A levél czíme a boríték külső lapján:

Méltóságos Báró *Kemény János* urnak. (siető) *Kolozsvár*. Mocs.
(Postai bélyegzés: Pesth 7/4, Klausenburg 10/4, Mocs 12/4.)

Ez a levél is még az örökség elrendezéséről szól, azért csak b. Kemény Zsigmond anyjának halála, 1855 után keletkezhetett. Kemény azonban 1856 áprilisában nem írhatta volna, hogy nyolcz hétig nem zaklatta öcscsét pénzkéréssel, hisz 1856 márcz. 6-ikán türelmetlenül sürgette a 150 forint küldését. 1856 ápr. 6-án a szerkesztés zavarai

között nem beszélhetett volna új regényéről sem; akkor még az *Özvegy és leánya* című regénye sem volt befejezve. Kemény szavai jobban illenek az 1857-ik évre. 1857 áprilisában inkább mondhatta, hogy azóta nem kért pénzt, mióta öcscsének nyolcz héttel előbb írt sorait olvasta; erről tanuskodhatik 1857 febr. 15-iki levele. 1857 áprilisában Kemény már új regényét is említhette, mert a *Zord idő* első része még ez évben megjelent a *Budapesti Szemlében*. Az 1858-ik évi származásnak ellentmond az, hogy Kemény a levél értelmében idegenek közbenjárása nélkül akarja a testvérek osztozkodását elintézni, holott 1858-ban határozottan b. Kemény Ferenczet bízta meg az osztoztatással. Egyébként is 1858-ban a két testvér viszonya kissé elhidegült. Ezt árulja el b. Kemény Zsigmond abban a levelében, melyet következtetésünk szerint 1858 ápr. 30-ikán írt b. Kemény Ferenczhez. Itt így panaszkodik öcscsére: »Ő nyolcz hónap óta ma írt nekem legelőször levelet.« Ez a kijelentés sehogy sem egyeznék össze egy 1858 ápr. 6-ikán kelt levéllel, mely tulajdonképen válasz b. Kemény János februári levelére. Minden adat arra kényszerít bennünket, hogy az ápr. 6-iki levelet b. Kemény Zsigmondnak 1857-ik évi levelei közé sorozzuk.

XVII.

Pest 16-dik jan.

Édes barátom!

Kérlek mindenre, sürgessed azokat a' kárpotlási utalványokat.

Mert már a' cautioért januártól kezdve hat procentet kell fizetnem, mi évenként 600 pengő, 's azt el nem győzöm;

Mert 2-do pénzem nincs, 's te, mint látom, a' jóságjövdelemből ugy sem küldesz;

Mert 3-o az urbéri papirok nagy esésben vannak, 's közelebb-ről biztosan lehet arra számítani, hogy naponként minden 100 forinttól 1 forintig fognak csökkenni, 's végre ezer forint nem fog négyszáz forintot is érni.

Az idők nem olyanok, hogy indigitalva legyen a késedelmezés.

barátod
K. Zsgnd.

Legjobb volna, ha Pestre fölrándulnál.

A levél czíme a boríték külső lapján:

Méltóságos B. Kemény János urnak. (Erdély) per Kolozsvár *Mocs.*
(Postai bélyegzés: Pesh 16/1 Mocs 20/1.)

*

Hogy Kemény melyik évben jegyezte a levél élére jan. 16-ikát, arra nézve némi tájékoztatást nyujt a levélnek önmagából alkotott borítékán az a 15 krajczáros postabélyeg, melyet Ferencz József ifjúkori arcsképe díszít. Ez a bélyeg — dr. Vajda Károlynak, a Hungaria bélyegyűjtő egyesület elnökének, felvilágosítása szerint — 1858-tól

1861-ig volt használatos. A levelet tehát Kemény ez évek közül valamelyiknek januárjában küldte el. Az a rajz, melyet a jan. 16-iki levél a magyar pénzügyi helyzetről ad, leginkább illik 1859 elejére. Ekkor egész Európa azoknak a kemény szavaknak hatása alatt állott, melyeket III. Napoleon császár újév napján az osztrák nagykövetnek mondott. A *Pesti Napló* vezércikkirója, Falk, jan. 8-án szintén a császár szavaival foglalkozott s azt írta, hogy a tíz évi béke már csak hajszálon függ. Jan. 14-én ugyancsak Falk így jellemezte a pénzügyi helyzetet: »Kevéssel újév előtt a hitelintézeti részvény ára 240 frt. vala, jan. 11-én este 210 frton árulták Bécsben; tehát nem egészen két hét alatt 38 frttal vagyis 15⁰/₀-tel süllyedtek, a mi minden egyes napra egy százalékkal arcsökkenést ad.« Keménynek jan. 16-iki levele tulajdonképen Falk gondolatát ismétli, mikor megállapítja, hogy az úrbéri papírok naponként minden 100 forinttól egy forintig fognak csökkenni. A levél élén álló jan. 16-ika tehát nem is lehet más, mint 1859 jan. 16-ika. A levélben említett kárpótláson Kemény az úrbéri kárpótlásokat érti, melyeket már 1858-ban b. Kemény Ferencz figyelmébe ajánlott, a cautio pedig a *Pesti Napló*nak 10.000 frtnyi cautiója.

B. Kemény Zsigmondnak 1859-ik évi levelein határozottan tükröződnek az ország pénzügyi viszonyai. Ezek világítják meg annak a levélnek származását is, melyet b. Kemény Zsigmond valamelyik évben ápr. 30-án b. Kemény Ferenczhez intézett, s melyet Kiss István az IK. 1908-ik évi folyamában [232—234. l.] közölt. Ezt Pais Dezső az EPhK. 1911-ik évi kötetében [798. l.] 1859-ik évi levélnek tette meg, de feltevése nincs összhangban az 1859-ik évi magyar pénzügyi viszonyokkal. Az ápr. 30-iki levélben Kemény azt állította, hogy a kárpótlási kötelezvények semmivel sem rosszabbak az ezüstmél, sőt azt az ajánlatot tette öcscsének, hogy fizesse ki neki a birtok árát úrbéri papírokkal. Ezt Kemény 1859 ápr. 30-ikán nem írhatta, hisz épen akkor Ferencz József kiáltványban tudatta népeivel a háború megüzenését, az erdélyi földtehermentesítési kötelezvények értéke pedig a *Pesti Napló* árjelzése szerint felére szállott alá.

Különben az ápr. 30-iki levélnek egész tartalmából is arra lehet következtetni, hogy megelőzte az 1858-ik évi júl. 14-én s okt. 8-ikán kelt leveleket [IK. 1908 230., 231. l.]. B. Kemény Zsigmond az ápr. 30-iki levélben kéri fel b. Kemény Ferenczet, hogy a közte és öcsce közt fennforgó ellentétek elintézésében közbenjáró legyen, s részletesen kifejti azt, mit a júl. 14-iki s okt. 8-iki levél csak érint. Az ápr. 30-iki levél pontos utasítást tartalmaz az osztotztatásra nézve, míg a júliusi levél szerint az osztály el is maradhatna, ha Kemény minden kárpótlását megkaphatná. Az ápr. 30-iki levél körülményesen megmagyarázza a cautio ügyét, a júliusi csak röviden utal rá. Az ápr. 30-iki levélben Kemény panaszkodik a kisenyedi birtokrész eladása miatt, az okt. 8-iki levélben pedig öcsce utasítása szerint megfelelő felhatalmazásról gondoskodik a kisenyedi s kapudi kárpótlás felvételéhez. Ha b. Kemény Zsigmond az ápr. 30-iki levelet az 1858 júl. 14-iki s okt. 8-iki levele után írta volna, méltán vádolhatta volna őt következetlenséggel b. Kemény

Ferencz. Az ellentmondások azonnal megszűnnek, ha az ápr. 30-iki levelet az 1858-ik évre tesszük át.

Így megmagyarázhatjuk az ápr. 30-iki levélnek következő mondatát is: »Mostanáig a *Rajongók* című és sajtó alatt lévő regényem honoráriumából pénzeltem«. Pais Dezső itt két regényt sejt s a sajtó alatt levő regényen a *Zord idő*nek a *Budapesti Szemlé*ben közölt részét érti. Kemény Zsigmond azonban 1859 ápr. 30-ikán nem pénzelhetett a *Zord idő* honoráriumából, hisz a regény első részének közlése a *Budapesti Szemle* IV. füzetéig terjedt, melyet a *Pesti Napló* 1858 febr. 11-iki száma ismertetett, a regény befejezéséről pedig a *Hölgyfutár* csak 1861 nov. 16-ikán adott hírt. Sőt valószínű, hogy 1859 ápr. 30-ikára még a *Rajongók*ból nyert írói díj is elfogyott, mert a *Hölgyfutár* szerint a regény már 1859 márcz. 5-ike előtt jelent meg. Annál több értelme van b. Kemény Zsigmond kijelentésének, ha az 1858-ik évre és a sajtó alatt levő *Rajongók* című regényre vonatkoztatjuk. Ennek honoráriumát joggal emlegethette b. Kemény Zsigmond 1858 ápr. 30-án. A *Hölgyfutár* ugyanis 1858-ban jan. 19-én jelentette, hogy a *Rajongók* egy része »sajtó alá adatott«, júl. 25-én pedig már azt hirdette, hogy a regényből az utolsó íveket nyomják. Az ápr. 30-iki levél tehát mindenképen az 1858-ik évi viszonyokra vonatkozik, azért származását az 1858-ik évre kell tennünk.

XVIII.

1 jul.

Édes barátom!

Figyelmeztetésed éppen jókor jött; ma elküldök Emichért, hogy vágja le a' szelvényeket.

Az a' te prokátorod még csak nem is hederített a' távirdánkra. Alkalmasint Szebenbe kell rándulnod, ha sikert akarsz.

Az antivarii kérdés, a porosz mozgósítás és a' mint gondolom a jövő kedden kihirdetendő ostromállapot a' legfontosabb ujságok.

Még ülhetsz otthon vagy két hétig; de aztán szedd össze magad és jöjj fel.

barátod
Kemény

A levél czíme a boríték külső lapján:

Méltóságos B. Kemény János urnak. per Kolozsvár *Mócs*. (Postai bélyegzés: Pesth 1/7, Klausenburg 3/7, Mocs 7/7.)

*

A levél származásának idejét a benne érintett politikai hírek alapján határozhatjuk meg, melyek a francia-osztrák háborúval vannak kapcsolatban. Kemény júl. elsei levelében az antivari kérdést s a porosz mozgósítást tartja a legfontosabb újságoknak. Ezekkel foglalkozik a *Pesti Napló* is 1859-ben július első napjaiban. Az antivari kérdésre vonatkozik a *Pesti Napló* 1859 júl. elsei számának következő híre:

»Az Antivariba érkezett nagy és kisebb francia hajók száma eddig 42-re megy; ezek közt 10 úszó telep. Mint hiszik, 3—4 nap alatt Velence ellen a megtámadás megkezdetik.« A porosz mozgósítást Falk is említi 1859 júl. 2-iki vezércikkében, mikor jelenti, hogy Poroszország hadi készületeit, bár lassan, de következetesen folytatja. Ezek után semmi kétségünk sem lehet, hogy Kemény júl. elsei levelét 1859 júl. 1-én írta.

XIX.

Édes barátom.

Pest 16-dikán.

Hosszu levelemet olvassd el figyelemmel.

A szerződés szerint cautioba tehetnők le urbéri papirainkat; de minthogy ez Emichre nézve kedvezőtlen eset, ennél fogva az előleges lépések oly lassan haladnak, hogy sikert legfőlegb a' jövő év elejére remélhetünk.

S' minő helyzetünk van most a' megkötött béke után?

A' statusadósságok és különböző értékpapírok nagy rapiditással emelkednek becsben; mint szintén más részről az érczpenz agioja is a' legörvendeztetőbb modorban csökken, úgy, hogy már 15-re szállott.

Ha ezen kettős mozgalom sokáig így tartana, rövid időn visszanyernék urbérpapiraink azon becsöket, melyel mi is meg volnánk elégedve.

De nagy kérdés: valljon nincs-e a' börze most örömlázban, nem hisz-e igen sokat a' jövődőben, nem becsüli-e tul a' béke által előidézett helyzetet, 's nem lesz-e rövid időn olyan állapotban, hogy mámorából fölébredjen, 's az értékpapírok nagy bukásával adja számunkra tudtul kiábrándulását?

Falk Miksa, Falke (a' két kormánylap vezetője) én 's azon értelmes és higgadt kereskedők, kikkel beszéltem meg vannak győződve, hogy a' rózsaszínű napokból legfelebb még 10 vagy 12 nap van hátra, és akkor bizonyos foku, de tartós *esés* fog következni, mely intensiv lesz, 's nem könnyen gyógyítható.

Mellőzzük a' külföldi eventualitásokat, melyek inkább komorak, mint biztatók.

Maradjunk csak a' mellett, hogy Ausztriának most már *rendezni kell* financiaját, — azaz a' legkellemebb formákban mondani ki a' devalvatiót.

Elméletileg hasznasabb devalvatio, 's bölcsebben keresztül víve nem lehetne, mint az a' min most gondolkoznak.

A' terv két részre oszlik:

1.) Emantzipáltassék a' bank a' statustól az által, hogy a' status, mely a' banknak annyival adós, kötelezvényeinek egy részét érczpenzben visszaváltja: ugymint azon 200 millióig terjedő káros kötelezvényt, melyért csak 130 milliot kapott rátákban a' hadfolytatásra sat.

Ha a' bank az államtól például 150 millio érczpenzt kapna, akkor nagy részben emantzipálva volna, megindíthatná nemcsak Bécsben, de a'

provinczialis fiokbankokban is az érczpenzzel fizetést, megszüntethetné az agiot és papirpenzei semmi féle devalvatiótól egy időre nem tartatnának.

A' terv

2-dik része, hogy az államadósságok bizonyos conversiot szenvedjenek, t: i: vagy nominalis értékek meghagyattva, kamatuk csökkentessék, 's az 5 procentes 4 procentessé válják; vagy a' stipulált kamatláb megmaradjon, de a' realis értékek — az az érték, a' hogy a' börzén jelenleg megvásárolhatók — garantiroztassék állandólag.

Ez volna a' jól eltakart félcsőd.

Ehhez is ércz pénz kívántatik, ha nem akar erőszakos szabállyá alakulni, ha nem akar szembeszökő spoliatio lenni.

Szóval a' finantz-reformra, mint hallom, 400 millio érczpenzre van szükség, különben a' sárba maradunk.

'S honnan kapja a' biradalom az érczpenzt?

Külföldről nem veheti.

Tehát fölveszi ugynevezett patrioticus 5 procentes kölcsön utján. A' papok, kolostorok és a' birtokos urak beadják ezüstjeiket. A' községek felhatalmaztatnak, hogy *felső* garancia mellett, saját biztosítékaikra külföldről is kölcsönt vehessenek föl, melyet az államnak átkölcsönözzenek sat.

Szóval, a' finantz-reform terve nem látszik rosznak, ha *végrehajtható*; de minthogy főleg az *önkéntes* metal-kölcsönre alapítatik, félek, hogy nem lesz *végrehajtható*, 's chaosba megy át.

Azonban vegyük a' szerencsésebb esetet, azt t: i:, hogy *végrehajtatik*.

Nem fog-e ezen bár szerencsés végű, de mindent megrázkodtató krízis alatt a' börze a' legingerültebb hangulat közt hányatni?, nem fog-e többnyire több *esést mutatni*, mint a' mostani rózsaszínű mámorban? nem lesznek-e értéktelenebbek urbérpapiraink mint e' perczben?

Mindnyájon, Zeyk Károlyt, kívül általánosan beszéltem, és Kemény Ferenczet is ide értve ugy hisszük, hogy sok idő telik bele, míg a' börzének csak oly kedvező hangulata is lesz mint most.

De te azt mondhatod, hogy legalább a' krízis végén urbéri papiraik megint felvergődnek igazi értékekre.

Valljon, hihetjük-e? Valljon lesz-e e' krízisnek vége? Valljon csendes lesz-e éveken át Európa? Valljon nem lesz-e kénytelen a' mincionnal kedvéért éppen annyi katonát tartani a' megkisebedett Ausztria mint régen tartott? Valljon rá áll-e, hogy a' belkormányzás óriás költségeit apassza? Valljon csak azon oknál fogva, mert egy gazdag tartomány [— — —]

*

A levél vége elveszett, de a megmaradt részből határozottan kitűnik, hogy Kemény a francia-osztrák háboru évében, 1859-ben, még pedig a júliusi béketárgyalások idején írta levelét. Ezt akkor árulja el, mikor levelében a megkötött békéről, a megkisebített Ausztriáról s a

Mincio-vonal megtartásáról beszél. A *Pesti Napló* júl. 12-én hozott hírt a sikeres béketárgyalásokról, júl. 13-án pedig egy táviratban jelentette, hogy Ausztria Lombardiát átruházza Franciaországra, ez pedig átengedi Piemontnak. Minthogy a levél a villa-francai békekötésnek közvetlen hatását mutatja, az élén álló 16-ikát joggal egészíthetjük ki 1859 júl. 16-ikára. Következtetésünk helyességét megerősíti Zeyk Károlynak b. Kemény Jánoshoz 1859 júl. 11-én Pestről írt következő levele, mely a pusztakamarási levéltárban van: »Barátom János! Zsigó jónak látja, hogy pár hét alatt az urbéri papirosaitokat adjátok el, melynél fogva papiraiddal együtt jelenj meg folyó hó 15-kén Kolozsváron, hogy beszéljünk a dolgról. Barátod Zeyk Károly.«

XX.

Pest 26-dik sept.

Édes barátom!

Okoson tettem, hogy rád haragudtam.

1.) Mert nem tartozom tudni, 's nem is tudhatom azt, miről te válaszdobban szólasz legelőbb.

2.) Mert a' mod, mit az átalam panaszt bajok elhárítására használni igérsz *téged ront meg*; holott egypár forint kamat rendes fizetése egyikünknek sem tett volna kárt.

3.) Mert minden adóssági követelés és pörbeidezés hitelemet — melyre nagy szükségem van — megrendíti. Az ily okmányok a' hatóságtól elébb a' politziára vitettek, szállásom nem tudása miatt — így a' babiana pretensio és a' szász pap igénye — a' mostani pedig a' szerkesztés kezén át érkezett hozzám.

A' többi lépésekre nézve is ilyen kilátásom van; mert, hol Fóthon vagyok, hol Budára vonulok vendégeim elől, hogy valamit irhassak. Miattam nem nyargalhatja be a' világot a' hatósági szolga.

Majd megütött a' gutta mérgemben a' multkor.

Talentumom nem volna elég, hogy oly distingvált helyzetben tartson fel, a' melyben vagyok; szükséges rá *minden oldalú* reputatio is.

A' felhatalmazásokat küldöm a' napokban a' te nevedre.

barátod

K. Zsigmond

*

A kifejezések általánossága miatt nehéz a levél keletkezésének idejét megállapítani. Ha a levélben érintett »szász pap igénye« a szász papság dézsmakárpótlási igényét jelenti, akkor Kemény 1860 körül írhatta levelét, mert Beksics Gusztáv szerint Erdélyben a papi és földesúri dézsmakárpótlásra nézve az 1858 szept. 15-ikén kelt császári nyílt parancs rendelkezett, s 1861 elején első sorban a szász papság dézsmakárpótlási igénye igazoltatott. [Szilágyi Sándor: *A magyar nemzet története*. X. 449. 1.]

XXI.

Édes barátom!

[— — —] nes hozzám jött és kérte, hogy [— — —] dezmából *rám eső urbéri* [— — —] *felét* adjam neki. Nekem [— — —] pénzre majdnem csak úgy van szükségem mint néktek; miután a' Lap nem sokat jövedelmez; de még is megtevém. A' rám eső rész másik felét — mert addig tán rám jobb idő következik — megtarthatod magadnak.

barátod

Kemény

[— — —] rlek az Agnesnek adott cessiona [— — —] alá, hogy az az én irásom.

*

A levelet a jelzett helyeken az egér rágta meg. Kemény arról értesíthette benne öcscsét, hogy huga, Ágnes a tekei dézsmakárpótlás felét kérte maga számára. Ez a levél is 1860 körül keletkezhetett, de talán később, mint az előbbi, mert az absolut kormány az erdélyi földesurak dézsmakárpótlását később rendezte, mint a szász papságét.

PAPP FERENCZ.

KÖNYVISMERTETÉS.

Ipolyi Arnold Népmesegyűjtésének. Szerkesztette Kálmány Lajos. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Magy. Népköltési Gyűjtemény XIII. kötet. — Budapest, Athenaeum, 1914. 8-r. XXXII, 532 l. Ára 6 kor.

Tudományos közszükségnek tett eleget a Kisfaludy-Társaság, mikor a Népk. Gyűjt. tizenharmadik kötetül kiadatta Ipolyi Arnold népmesegyűjtésének. Valahányszor kezünkbe vettük Ipolyi Magyar Mythológiáját, mindig megakadtunk a *gy.* jelen, mely saját gyűjtésére, mint kútfőre való hivatkozást jelent, a forráshoz magához azonban hozzáférfni nem lehetett, mert kiadatlanul lappangott a legtöbb kutató előtt ismeretlen helyen. A most kiadott gyűjtés bevezetésében Sebestyén Gyula apróra beszámol a kézirat sorsáról, azokról az okokról, melyek Ipolyit a kiadástól annak idején visszatartották. Sebestyén szerint nem Csengery Antal súlyos bírálata a M. Mythológiáról volt az akadály, hanem inkább Ipolyinak később kifejlődött meggyőződése, hogy a népmesegyűjtésnek nemcsak a mesék nyersanyagát kell nyújtania, hanem előadásában, nyelvében formailag tökéletesnek kell lennie, hogy üdvös hatása lehessen a műirodalom szépprózai stílusára. Fényes példája ennek a Grimm-testvérek gyűjtésének, mely szinte netovábbja a mesélés naiv epikai művészetének. Ipolyi gyűjtésének, úgy a mint most kezünkben van, igazolja gyűjtőjük felfogását. Mind maga Ipolyi, mind gyűjtőtársai voltaképen csak a mesék tárgya, tartalma iránt érdeklődtek, s ezért meséik az előadás szépségében jóval mögötte maradnak az Erdélyi-féle gyűjtés darabjai mögött is. A naiv hangot ritkán találjuk benne; nyelvük alig népies, hanem leginkább a negyvenes-ötvenes évek kissé feszes irodalmi prózája, mely nem a mesélők, hanem a feljegyzők nyelvét mutatja. Tartalmilag is akárhány mese magán viseli a nem-népies eredet bélyegét; irodalmi úton külföldről került tárgyak, a városban készült ponyvatermékek, műköltői lelemények erősen tarkázzák a népies eredetű meséket (pl. *Tündér Ilona és Argyilus.* 15. sz.; *Huba és Tünde.* 55. sz.; *Tisza tündér.* 74. sz.; *Attila kardja.* 104. sz.; *Toldi.* 106. sz.; *Délibáb.* 113. és 114. sz. stb.). A gyűjtés folklorkistikai értéke azonban igen nagy; fokozza értékét a szerkesztőnek, Kálmány Lajosnak gondossága, melylyel a kötetet sajtó alá rendezte. A jegyzetekben nemcsak a más forrásokban előforduló párhuzamos típusokat idézi, hanem motívumokra is bontja őket, megjelölván a másutt is szereplő azonos

vagy rokon elemeket. Külön jegyzék foglalja magában a M. Mythológiának utalásait, a mesék alatt pedig a kézirati gyűjtemény számait, a gyűjtő nevét és a származás helyét. Szóval a szöveg a legpontosabb és a legmodernebb készüllettel látott napvilágot.

A bevezetés még egy kötetet ígér elegyes tartalommal Ipolyi hagyatékából. Ezzel kapcsolatban legyen szabad megjegyeznem, hogy igen helyeselhető a Kisfaludy-Társaság eljárása, hogy a régibb s nehezebben hozzáférhető, sőt könyvészetileg ritka gyűjteményeket újra kiadja (ilyenek volnának még a Merényi-félék, Majláthé, Istvánffyé, Pap Gyuláé, Pintér Sándoré — ez utóbbit nem látom a jelen kötet könyvészetében 505. l. — stb.), de még nehezebben várja a szakember azoknak a kéziratgyűjteményeknek kiadását, melyek egy-egy könyvtár, kéziratár féltve őrzött kincsei közé tartoznak s ennél fogva még nehezebben hozzáférhetők, mint a Szencsey-, Gyürky-, P. Horváth- s egyéb népköltési emlékek. Ha a többivel együtt ezek is benne volnának a Népköltési Gyűjteményben, akkor ez a tudomány számára valóban megbecsülhetetlen értékű Népköltési Törzskönyvvé válnék.

TOLNAI VILMOS.

Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai. A M. T. Akadémia támogatásával kiadta, életrajzzal és magyarázattal ellátta *Stäckel Pál*. Magyarra fordította *Rados Ignác*. I. és II. kötet. Budapest, Akadémia, 1914. 8 r. X, 288 l.; IV, 296 l. Ara 12 K.

Stäckel Pál, a heidelbergi egyetemen a matematika tanára, hosszú évek során át foglalkozott a két Bolyai életével és műveivel. Munkásságának eredményeit foglalta össze e németül megírt munkában, melyet Rados Ignác fordított magyarra. Rados azonban nemcsak fordítói munkát végzett, hanem kikereste a Bolyaiak magyar nyelvű leveleinek, feljegyzéseinek, műveinek megfelelő eredeti szövegét és ezt állította be a könyv illető helyére.

Az első kötet a két Bolyai életrajzát, tudományos munkálkodásuknak és egyéniségüknek méltatását, a második kötet pedig fontosabb műveiket egész terjedelemben vagy bő szemelvényekben foglalja magában.

A munka természetesen elsősorban a matematikusoknak szól, azonban — különösen az első kötet — oly részleteknek is bővében van, a melyek nagy mértékben jellemzők hazánk múlt század első felebeli művelődéstörténetére. Az a körülmény, hogy Bolyai Farkas drámai kísérleteit beküldte arra a nevezetes pályázatra, melyben Katona *Bánk bánja* is szerepelt, hozta magával, hogy neve belekerült az irodalomtörténetbe. De ez csak esetlegesség. Stäckel munkájából meggyőződhetünk arról, hogy Bolyai Farkas igazi költői lélek; matematikai művei és levelezése igen értékes költői és philosophiai részleteket tartalmaznak. A rendkívül sok tehetséggel megáldott férfiú tehetségei között első helyen állott képzelete, a mely ideálokkal töltötte meg lelki világát és kormányozhatlan erővel hajtotta érdeklődését az új dolgok felé. Ez a gazdag lelki világ hozta magával, hogy minden, a mit írt, költeménybe alakult át nála.

A könyvből teljes képet nyerhetünk a két Bolyai rendkívül érdekes egyéniségéről és tragikusnak mondható tudományos küzködéséről. Ezek a részek, a melyek a matematikus szerzőhöz illő nemes egyszerűséggel és objectivitással vannak megírva, újdonság gyanánt szerepelhetnek a magyar irodalomban, és kell, hogy érdekeljének mindenkit, a ki a kialakuló magyar tudományosság feltételeinek és különböző phasisainak kérdései iránt érdeklél viseltetik.

B. Farkas azért vált matematikussá, mert abban az időben, a mikor tanulmányainak befejezése céljából Németországba kikerült, itt is mint mindenütt az a szellemi irány uralkodott, a mely a matematikát mindenek fölé helyezte. Ez a szellemi irány következménye volt a francia forradalmat megelőző felvilágosodottság korszakának, a mely minden tekintélyi elvet lerombolt. A végső megnyugvást kereső emberi lélek gyönyörűséggel vetette magát a mathematicismus karjába, a mely látszólag minden tekintélyi elvtől ment. B. Farkas göttingai tanárainak hatása alatt kezdett foglalkozni a geometria alapjaival, különösen pedig a parallelák kérdésével. Barátsága a fiatal Gauss-szal, kiből a XIX. század legnagyobb matematikusa lett, elhatározó befolyással volt egész életére.

Visszatérve hazájába tanári állást vállalt a marosvásárhelyi kollégiumban (1804-ben). A tanításon kívül folyton foglalkozott matematikai, technikai, művészeti és philosophiai kérdésekkel. A parallelák kérdését egész életén át forgatta elméjében; látta a kérdés vonatkozását a geometria egyéb részeihez, de magasabb állásontra nem tudott emelkedni — ez fiának Jánosnak volt fenntartva. A matematika egyéb részeiben a majdnem félszázaddal később uralomra jutott axiomatikus irány előhírnöke volt, a nélkül, hogy sikerült volna kortársait a maga gondolatai számára meghódítania. Utolérte a magyar tehetségek rendes sorsa: hiányzott a tudományos légkör, a megértés, az ellenmondás, a méltánylás, és küzködött a megélhetés gondjaival.

Megható részletek vannak fiához írott leveleiben sikertelen próbálkozásairól. »Ha nekem akkor sikerült volna a parallelák elméletét rendbehozni, egészen más ember vált volna belőlem, nem házasodtam volna meg kétszer, sem magamat a kertészetre, a költészetre, sem pedig a fazekasságra nem adtam volna, *elveszett kedvemet másutt keresve*; erkölcsileg jobb ember vált volna belőlem és hivatalomban és háztartásomban a helyemet jobban töltöttem volna be. A ki boldog, könnyebben boldogít másokat is; mi csurogjon az olyan forrásból, mely maga is száraz?«

Élete végén igazán megható levélben bucsúzik gyermekkori barátjától Gausstól. Ez a levél a legszebb ilyenmű alkotások közé sorozható. Végrendelejtében arra kéri környezetét, ne temessék szertartással, »csak az iskola csengettyűje szólhatna . . . új diligentiára a felsőbb iskolában tanítványnya vált tanárnak«.

B. Farkas azt remélte, hogy a matematikára — különösen pedig a parallelák kérdésére — vonatkozó vágyai fiában, Jánosban, válnak valóra. A fiú méltó is volt erre a feladatra. Apja csak apróbb célzásokat vetett neki oda, a melyek »elébe világítottak« és kiolthatatlan vágyat ébresztettek benne a kérdéssel való foglalkozás iránt. A bécsi

csász. kir. mérnök akadémián, a hová János került, fogant meg elméjében az a gondolat, hogy új, tágasabb alapon felépített geometria alkotható, a mely mentes a hagyományos geometria fogyatkozásaitól. A kérdéssel katonatiszt korában is tovább foglalkozott. Így született meg 1825 körül az a munkája, mely örök dicsőséget szerzett nevének. Apjának *Tentamen* című munkájában jelent meg 1832-ben *Appendix scientiam spatii absolute veram exhibens* cím alatt.

Stäckel az apa és fiú közötti viszony történetét és lélektani rúgóit teljesen feltárta előttünk és Bolyai János nevét megtisztította attól a sok szennyfőtől és rágalomtól, melyet rövidlátó környezete reája kent.

Két tragédiát látunk maga előtt lefolyni. Az apa és fiú tragédiáját. Az apa ideális, tudományos czélt tűz ki maga elé, melyet nem sikerül elérnie, bár egész életén át törekszik feléje. Azzal vigasztalja magát, hogy majd fiának sikerülni fog az, a mi felé ő maga hiába törekedett. A fiú valóban el is éri a czélt, »semmitől egy új más világot teremt«, az apa azonban nem tudja megérteni lánglelkű fia gondolatainak röptét. A két tragikus sors között kétségkívül a megrendítőbb a fiúé, Jánosé. Fölnevelkedett abban a gondolatban, hogy valami igen nagy dolgot lehet csinálni, a mely örök dicsőséggel van összekapcsolva. Lelkének minden szálát, minden érzését, gondolatvilágának minden zugát összekapcsolta azzal. A nagy dolgot meg is csinálta és azután ott állt egyedül, megértetlenül és nem volt a világon ember, a ki érdemét elismerte volna. Tanának »kikészítésében« apját tartotta folyton szeme előtt, kérdeztetve magát »vajjon megelégedésére lesz-e?« És íme apja hidegen és gáncsolva fordult el tőle. Majd elküldte munkáját Gaussnak, apja barátjának, »a göttingai colossusnak«, a matematikusok fejedelmének. Nem kapott mást, mint hűvös dicséretet, sőt Gauss a prioritást is a maga számára foglalta le. Ekkor mintha valami megszakadt volna B. János lelkében. Ideges, izgatott, házsártos, kötekedő, embergyűlölő lett. A katonapályát ott kellett hagynia, és embertársaitól, rokonaitól gyűlölve, szidalmazva élt embertársai között, úgy mintha pusztaiban élne. Pedig B. János erőt érzett magában nagy dolgok véghezvitelére. Az egész emberiség megjavításának problémája úgy tárult fel előtte, mint egyszerű matematikai problema. *Üdvöztana*, ha a kezdetén túl tudott volna jutni, irodalmunknak igen érdekes alkotásává válhatott volna. Miként előtte és utána sok matematikus, ő is lehetségesnek tartotta a mesterségesen megalkotott világnyelvet. Hagyatékában, miként Stäckel mondja, meg van a magyar nyelv alapján készített világnyelv teljes szótára és érdemes volna, hogy hozzáértő szakember ezzel bővebben foglalkozzék.

MIKOLA SÁNDOR.

Pulszky Ferenc kisebb dolgozatai. Sajtó alá rendezte Dr. Lábán Antal. Bevezetéssel ellátta *Marczali Henrik*. Budapest, Akadémia, 1914. 8 r. LXXI, 291 l.

E kötet jelentékeny része irodalomtörténeti érdekű: van benne kritikai dolgozat egyes írókról, több korjellemezés a XIX. század harminczas-negyvenes éveinek irodalmi életéről, végül számos jeles fejte-

getés alapvető esztétikai kérdésekről. Mielőtt magukkal a cikkekkel foglalkoznánk, szenteljünk néhány szót a dolgozatok írójának.

Az a legifjabb nemzedék, mely az élő Pulszky Ferenczet már nem látta, aránylag keveset tud róla. Talán azért is, mert a szellemi tudományok művelőit hamar felejtik. De Pulszky nemcsak tudós volt, hanem a reformkor és az emigratio igen jelentékeny államférfia, s a kiegyezés után is kiváló szerep jutott neki. Korát azonban megszoktuk bizonyos schemák szerint nézni, vagy legalább is legfőbb személyeibe sűrítjük össze. Deák, Kossuth és Széchenyi oldalán Pulszky valóban másodrangú fényforrásnak tetszik, ám e fényforrás bőven áraszt meleget. A legnagyobbak áldásos sokoldalúsága neki is osztályrésze. Azonban nem külső szükségből, nem törtetésből hat annyi felé, hanem azért, mert jut energiája mindenre, mert a szó nemes értelmében vett motorosság járja át: bárhova nyúl — akár külpolitikában, jogban, vagy közgazdaságtanban, akár történeti, irodalmi vagy képzőművészeti téren — kezének alkotó nyoma mindenütt ott marad.

Pulszky maga mondja el egyik dolgozatában, hogy Vörösmarty, Bajza és Toldy köréből (278. l.) nőtt magyar íróvá. Ha valaki egyszer a magyar romanticizmus képét a maga teljes egészében, az *Athenaeum* lapjain feltűnő filozófiai és műbölcséleti nézetekkel együtt megrajzolja, ha számbaveszi a történeti felfogásnak ugyanekkor végbemenő megtisztulását, a nyiladozó esztétikai érzéket és műszeretetet — akkor ebből a keretből Pulszky Ferencz alakját nem szabad kihagynia. Az *Athenaeum* alapítóinak triumvirátusánál Pulszky tíz évvel fiatalabb, de csaknem egykorú Henszlimann Imrével és Erdélyivel. Henszlimann jó barátja Pulszkynek, sok is a rokonság közöttük. Északmagyarországi városokban nőnek fel, korán és sokat utaznak, a képzőművészet buzgó tanulmányozása mellett az irodalomnak is szentelnek időt. Erdélyivel a népiesség megbecsülésében vall egy nézetet Pulszky s buzgón ír a *Szépirodalmi Szemlébe*. Stílusa azonban jobb, mint a másik kettőé. Pedig a francia szellemeskedés utánczóit elítéli s a német tudomány komolyságát állítja példának (185. l.). Személyesen ismerte Görrest és Schellinget s foglalkozott a jénai romantikusokkal. Szellemi látóköre vetekszik ezekével. Szanszkrit filológiával foglalkozik és diplomata, mint Schlegel Frigyes, rajong a régi művészetekért, mint Tieck, éles a kritikai érzéke és ismeri a nyugati klasszikusokat, mint Schlegel Ágost. Persze a szabadelvű Pulszkynek erkölcsi és politikai lénye más, mint e politikai meggyőződés nélküli, izig-vérig esztéta s az aphorisma rövid formáit kedvelő németeké. Pulszky minden tanulmánya kerek egész. A történész egészséges és bölcs relativismusa jellemzi felfogását, a szerkezet logikai rendje, a kidolgozás módszeressége még kis cikkeiben is feltűnő. Nyelve helyenként régies, itt-ott idegenszerűség is előtlik benne, de sűrűn frissítik üde metáforák. Sok szellemes mondása közszájon jár. Könnyedebb széptudományi prózát a Pulszkyénál aligha irtak nálunk a negyvenes években.

A művészi érzék föltétlen biztossága s fogékony ízlés — ez volt a fiatal Pulszky életeszmenye. A kellő személyes adománynyal rendel-

kezett. Nagy nevelő hatással volt rá Böhm Dániel, a magyar származású bécsi éremvéső és gyűjteményigazgató, akinek Henszlmann is sokat köszönhet. Hogy Pulszky milyen izlésre tett szert, azt egyetlen adat eléggé igazolja: a múlt század ötvenes éveiben Párizs és London egyik legelső műértőjének tartják¹, s a British Museum szobrok és vésett kövek vételénél, továbbá muzeális ügyekben állandóan tanácsát kéri.

Nézzük már most egyenként a kötetbe gyűjtött dolgozatokat. Legterjedelmesebbek 1836-iki utazásáról szóló *Uti vázlatai*. Bevezetésük igen jellemző visszhangja az akkoriban nálunk is terjedő világfájdalmas kultúr-pessimismusnak, melyből a *Karthauzi* és *Vörösmarty* több verse született. A *Hogy lettem magyar íróvá* (1892) című visszaemlékezés tartalmát bővebben megtaláljuk az *Életem és korom* lapjain. Két rövid polemikus összecsapása Gyulaival — *A »Fővárosi lapok« szerkesztőségéhez* (1880), *Gyulai Pál és a mostani kritika* (1884) — inkább történeti kérdések körül forog, s Pulszky nemes és művelt vitázó hangja példaszzerű ma is.

Két dolgozat foglalkozik tisztán politikával. *A parlamentarizmus*-ról szóló 1886-ból való és sok keserű igazságot mond ki. Megjósolja, hogy egy európai háború lesz a népképviselőkhöz fűződött illúziók megtépdesője. Mért került azonban e cikk, ha már a többi időrendben adták, két 1845-ben írt művészeti tanulmány közé? A *Pesti Hírlap* hozta (1842) Pulszkynek a *Centralisatio* ellen írott tudós és magvas fejtegetéseit. A mily higgadtan bírálja a központosítás jelenségeit az állami életben, ép oly tárgyilagosan elemzi egy 1847-ből való kritikai kísérlete a centralizmus irányregényét: a *Falu jegyzőjét*. Bár Eötvös bizalmas barátja Pulszkynek, nyíltan utal a jellemzésnek és a mesének az irányzatosságból eredő hibáira s alaposan foglalkozik a regény nyelvének németességeivel.

Az irodalmunkban tért foglaló népiességre vonatkozik négy dolgozat. *A népmondákról* (1840) szóló azt bizonyítja, hogy Pulszky első folkloristáink közül való, maga is gyűjt, másokat is buzdít a gyűjtésre s ízléssel dolgoz fel mondákat verses formában. *Petőfiről* 1847-ben írt méltatása a költő jelentőségét számos főpontban — a mennyire ez akkor lehető volt — felismeri. Nem láthatja még persze Pulszky a legfontosabbat: Petőfi életének és költészetének azt a nagy összefonódását, mely a forradalommal és halálával tetőzik. 1846-ban Petőfi személyes és politikai divinatiói a bírálóban még némi kétséget ébreszthettek, önérzetűltengőnek, szenvedélye exaltationának is tetszhetett. E bírálat előtt a *Magyar ifjúság* (1845) külföldieskedését, *philogall* irodalmi hajlandóságát s az üres hangzatosság kedveltségét teszi szóvá az *Életképekben*. A »népi elem mélyebb vizsgálata« s a régi irodalom példái vihetik a magyar költészetet a nagy szavaktól és a declamálástól a tartalma-

¹ Egy francia utazó különböző ritkaságokkal Párizsba érkezett távoli útvjáról, s Louis Blanc Pulszkyhoz ad neki ajánlólevelet (1856 július 3). »Comme vous êtes — írja Pulszkynek — de tous les hommes, que je connais à Londres, celui qui est le mieux en état d'apprécier la valeur de ces choses: j'ai naturellement songé à vous.« A Nemzeti Múzeumban lévő Pulszky-levelezésből.

sodás és az elmélyülés felé. Saját Petőfi-tanulmányára tekint vissza *Petőfi és a kritika a negyvenes években* (1877) cz. dolgozatában.

Mélyen járó, de általános érdekű művészeti kérdéseket vet fel két hosszabb tanulmány. Mikor Pulszky a júliusi forradalom után beutazta Európát, látta az ókori, a renaissance és a Rafael előtti művészet ábrándos utánzásának sok fanyar gyümölcsét. Nem tetszett neki, hogy Canova Praxiteles-szé, Thorwaldsen Pheidias-szá akar válni, s a német nazarénusok a primitív olaszok ájtatosságával kaczerkodiknak. Fölmerül benne a rengeteg klasszikus műemlék láttára az a kérdés: miképp érvényesült a képzőművészeti hagyomány a különböző korokban s nem nyűgözte-e le olykor a friss alkotó készséget? Pulszky 1841-iki akadémiai székfoglalójában (*A régi művészetek befolyásáról az új művészetre*), mely az első művészettörténeti felolvasás nálunk, válaszol e kérdésre. Nem a történelem s nem a felszívható régi példák ellen beszél, hanem az olyan múltba vesző idealismus ellen, a mely hűtlenné teszi a művészt földjéhez, fajtájához s elszakítja őt eleven jelenétől. Pulszky szinte a *milieu*-elméletet fejt ki a következő szép szavakkal, melyekben egyszersmind egy egészséges realismus szószólója. »Csak akkor, ha világszemlélet él benne, csak akkor remélheti a művész, hogy a világra hatand; csak ha lelke azon világtükörré válik, melyet a Kelet regéje szerint József bírt és Salamon, Dsemsid és Iskander, a kettős szarvú, melyben az egész világot megláthatja, a köveket és növényeket, a tengert és a szárazat, a földnek és a testek alkotmányát; csak akkor alkothat ő eleven műalakzatokat, melyek századok után is korának, hazájának, egyediségének dicsőítő emlékei maradnak.« (161 l.) A másik aesthetikai tanulmány (*Művészet és élet*, 1845) az ízlés és a műszeretet terjesztéséről szól, az angol ház stíljét, berendezését hozza példának s említi, hogy a műszeretet Angliában összetartó kapocs az egymással ellentétes pártok között is. A művészi nevelés sikere — ezt várja az író — talán a politikai szenvedelmeket is mérsékli majd nálunk. Csak cím szerint említjük meg azt a két tanulmányt *A muzeumokról* (1875) és *A magyar történet korszakairól* (1881), a melyeknek közelebbi irodalmi vonatkozása nincsen.

A munka végén lévő jegyzet szerint a kötet szerkesztője augusztusban hadba vonult s nem fejezhette be a szerkesztést. Ezért a cikkek összeválogatására vonatkozólag elhallgatjuk észrevételeinket. Néhány feltűnő sajtóhiba maradt javítatlanul idegen nevekben (Geöthe 249 l., Uffizj 224 l., Gevölbe 224 l., Studjpalota 224 l.).

Marczali bevezetése nemcsak e tanulmányoknak, hanem az egész Pulszky-irodalomnak élére került. Kár, hogy inkább a politikussal foglalkozik benne s így a kötetbe gyűjtött cikkek tartalmához nem simul eléggé. Talán ösztönzést ad e szép essay valakinek, hogy Pulszky gazdag életét megbecsülhetetlen levelezésének felhasználásával megírja s irodalmi szempontból és történeti forrásoknak egyaránt becses tanulmányait és cikkeit teljesen kiadja.

E világtörténeti órákban a külpolitikai érzék ébredőben van nálunk, s igen alkalomszerű lesz, hogy történetírásunk a szabadságharcz és az

emigratio külpolitikájának tudományos megvilágításával egyik fontos adósságát lerója. A 49-es magyar diplomaták sorában Teleky László, Andrásy Gyula és Szalay László mellett Pulszky kimagasló szerepet vitt. Fényes diplomatai és szervező tehetségét, a lázas napokban megőrzött józanságát és éleslátását e tárgy első újabb vizsgálója, egy centralista meggyőződésével tüntető osztrák történetíró (Wilhelm Alter: Die ausswärtige Politik der ungarischen Revolution. 1912.) is kénytelen volt elismerni.

SAS ANDOR.

Robert Gragger: Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Von Maria Theresia bis zur Gegenwart. I. Vormärz. (Különnyomat a Nagl-Zeidler-Castle-féle *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte* II. 1. kötetéből.) Wien-Leipzig, C. Fromme, 1914. N. 8r. 38. l.

Irodalomtörténetírásunk az utóbbi évtizedben a fokozottabb buzgalommal és eredménnyel nekilendülő magyar-német vonatkozású részlettanulmányok mellett már néhány szép összefoglaló értekezést is felmutathat. Heinrich, Bleyer és Császár tanulmányai főként a mi szempontunkból oldották meg a feladatot. Gragger most a tulsó álláspontból, a német irodalomtörténet szükségletét is kielégítette ebben az irányban értékes és figyelemreméltó fejtegetéseivel. Bár szempontjai elsősorban a német irodaloméi, mégis bennünket is érdekelnek annyira, hogy meg kell emlékeznünk róla, hiszen a magyarországi német irodalom, a mely magyar talajból nőtt ki, magyar írók alkotása, magyar eszmék és érzések kisugárzása, épügy része a mi irodalmunknak, mint része a magyarországi latin irodalom. Másrészt pedig ennél talán még élesebben tükrözött vissza a művelt Nyugattal való állandó összeköttetésünket és azon folytonos törekvéseinket, melylyel sajátos létérdekeinket, céljainkat, feladatainkat mindig az egyetemes európai szellemi áramlatokba, az általános kulturális haladásba bele akartuk kapcsolni. Jellemző különben Gragger felfogása, mely korántsem egyoldalú, hanem a hatást mindenütt kölcsönös befolyásnak fogva fel, lehetőleg teljes és közérdekű képeket tár elénk.

Bevezetésében röviden vázolja a német irodalom hatását a magyarra, nemcsak a Vormärz korában, mikor a német és magyar irodalom legjobban megközelítette egymást, hanem mindenütt visszapillantva az egész német befolyás történetére, kezdve a vándor, külföldön járt protestáns diákoktól 1848-ig. Majd ismerteti azt a két kulturális területet, melyen a német nyelv legjobban befészkelte magát, egyidőben szinte legyőzhetetlen biztonsággal, és a hol mai napig is tartja magát: a színházat és sajtót.

Adatai bősége és pontossága mellett ki kell emelnünk irodalmi felfogását, a fejlődés gondolatának mindenütt következetes keresztülvételében. Adatai tömege sohasem nehezíti el előadását, könnyed fölénnyel bánik el vele, míg helyes tapintata és biztos ízlése mindig jó irányban vezeti a helyenként kényes nemzetiségi kérdések és ellentétek között.

Kivált Pyrker László alakja az, melyet a régi viták sok elfogult ítéletétől megtisztítva, mind a magyar kritikusok hazafias buzgóságától, mind a német aesthetikusok lenézésétől menten új, objectiv megvilágításban tár elénk. Már Gyulai Pál is megjegyezte Vörösmarty Xéniaihoz fűzött jegyzeteiben (*Összes Munkái*, VIII. 365. l. Méhner kiad. 1885.): »csodálkozni lehet, hogy Kazinczy Pyrker német költőiségét nem oly oldalról védi, a melyről leginkább védhető, tudniillik, hogy költő két nyelven nem írhat, s ha Pyrker tudott is magyarul, de első ifjúságától fogva németül fejezvéni ki költői gondolatait, többé magyar költő nem lehetett« — de költői értéke megítélésében ő is a német kritikusok kicsinylő véleményéhez csatlakozott, a kik egyszerűen Klopstock utánzójának bélyegezték. Gragger, bár nem becsüli túl a »híres magyarnémet költőt«, helyesen állítja be, mind a német, mind a magyar irodalom fejlődésében arra a helyre, melyen jelentősége a legnagyobb, mint a klasszikus-romantikns átmeneti iránynak Vörösmarty, Horváth, Czuczor mellett egyik jellemző képviselője.

Az almanach-költőkről, a zay-ugróci költőnőkről, a két irodalom között közvetítő Gaalról, Majláthról, Megnyánszkyról szóló fejtegetések értékét csak jelezve kiemeljük a *Lenau iskolája* cz. részt; híven bemutatja és értékeli azt a befolyást, melyet a magyar népelet, a Puszta, a politikai szabadságküzdelmek a német költészetre tettek, Beck Károly pályáját már Gragger régebbi essayjéből (*Budapesti Szemle*, 1909.) ismerjük. Végül az irodalom terén tevékeny újságírók között Hugo Károly különös alakjával foglalkozik behatóbban. Valóban kár, hogy a szerkesztők az összefüggésből kiragadtak egyes részeket s a kötet más fejezeteibe helyezték át, így máshol kell keresnünk a Baumberg Gabrielláról, Beck politikai költészetéről, Saphirról szóló részleteket.

Nem lehet célunk, bármennyire szeretnők is, Gragger munkáját részletesebben ismertetnünk. Csak ismételten fel akarjuk rá hívni a figyelmet, melyet akár gazdagon felhalmozott, nagyrészt önálló kutatásokból származó adataival, akár széleskörű irodalmi látókörével és emelkedett fejtegetéseivel mindenképen megérdemel.

KIRÁLY GYÖRGY.

F. Baldensperger: La littérature. Création. Succès. Durée. Paris, Flammarion, 1913. 8-r. 330 l. (Bibliothèque de Philosophie scientifique.)

E szellemes s a világirodalom különféle tájaira és sok közös problémájára kitekintő munka irodalomelméleti fejtegetéseket tartalmaz. Az irodalomelmélet szó újabban sűrűn szerepel, de nincs pontosan elhatárolt értelme s inkább általánosságban mozgó vizsgálódásokat értenek rajta, mint szervezett disciplinát. Meg kell különböztetnünk tőle az irodalomtörténetírás módszertanát, a melynek szintén szép számmal akadnak művelői, s feladata az, hogy a literaturatörténeti feldolgozás technikáját a szövegbírálattól a történeti tények magasabbrendű egységesítéséig tisztázza. A voltaképeni irodalomelmélet ugyanabban az anyagban, melyet megszoktunk a történet síkjára vetíteni, keresztmetszeteket készít nem

specifikus történeti szempontból. Baldensperger például a költői teremtés lélektani körülményeit s a siker és az egyes művekkel járó hatás sociológiai tényezőit az irodalomtörténet legjellemzőbb adataiból hámozza ki. Az ilyen irodalomelméletet a hosszas iskolai gyakorlatban megmerevedett poétika új hajtásának tekinthetjük. Systematikus egység alakul oly területen, melyet főképp a historia dimenzióiban ástak fel.

Baldensperger könyve nem dogmatikus, mert az író tudja, hogy általánosításait a rendelkezésre álló anyagnak csak korlátozott részéből vonhatja el. A fejtegetések középpontjába a francia példák kerülnek, mint Beöthy Zsolt rokokotárgyú egyetemi előadásában a magyar irodalmiak. Alaposan ismeri Baldensperger a német és az angol költészetet, sőt az olasz, spanyol, amerikai és a keleti irodalmakra is van utalás. Az irodalom társadalmi vonatkozásai és funkciói érdeklik elsősorban. Az élet az irodalom világában is folyvást új formákat keres, a közönség pedig a stabilitást követeli, jelszava: *ne varietur*. A kiváltságos tehetségek kezdeményezését ellensúlyozza az irodalmi hagyomány: kifejezőmódok, formulák, típusok megrögződése. A hírnév kialakulása, a siker hullámverése, hagyományok újjáéledése, a nemzeti irodalmak faji értékei és hatásbefogadó képessége — ezeket a problémákat finom dialektikával és széles körületekintéssel bonczolják az egyes fejezetek.

A fajiság kérdésével kapcsolatban utal Baldensperger e problema kényességére s kiemeli, hogy számos nemzeti dalt idegen nemzet fia írt, s az egyes idegen egyén gyorsan átolvad valamely más ethnikai közösségbe. »Petôfi, le grand Hongrois est Croate par sa mère« (150. l.) — hozza példának — persze tévesen. »L'Allemagne — folytatja a bizonyítást — a ses slaves et son Lenau hongrois«. (151. l.) A nyugati nagy irodalmakban kikristályosodó nemzeti vonások összeállítása után megjegyzi, hogy Magyarország ama nemzetekhez tartozik, a melyeknek irodalmából a sajátos vonásokat nem sikerült még kihámozni. Hogy a francia tudós az idevágó behatóbb tájékozódást nem tudta megszerezni, annak bizonyára nem a magyar irodalom fejletlensége az oka, noha Baldensperger egyik stilizált megjegyzése effélet akar az olvasóval sejtetni (314. l.).

SAS ANDOR.

KÖNYVESZET.

Új könyvek és füzetek.*

Al-Shakespear-i drámák. Akadémia.

III. A tékozló fiú. Ford. Benedek Marcell. 1914. 118 l. 2 K. — IV. Merlin születése. Ford. Vértesy Jenő. 137 l. 2*60 K.

Croce, Benedetto: Esztétika. Elmélet és történet. A negyedik átnézett kiadás után ford. Dr. Kiss Ernő. Rényi Károly, év n. XV, 434 l. 15 K.

Nincs terünk kitérni Croce esztetikai álláspontjának és fölfogásának bírálatára — nem is tartozik ez az IK. föladatai közé, — de szívesen elismerjük: bármennyire szembe helyezkedünk is az olasz esztetikus tanításaival, főművének lefordítása tudományos szükséglet volt, egyrészt, hogy közönségünk megismerhesse munkája alapján az elméletét, másrészt mert működésének egyik ága, az ú. n. nyelvaesztétika, nálunk is gyökeret eresztett. Kiss Ernő bátor vállalkozását teljes mértékben dicsérnünk kell s elismerés illeti a fordításért is. Hogy a magyar szöveg nem olyan világos, érthető, mint Kiss Ernő eredeti dolgozataié, az nem igyekezetén vagy olasz nyelvtudásán múlt, hanem az eredetin, mely a tömörség okozta nehezen érthetőséget még fokozza a terminus technicusok önkényes használatával.

Császár Elemér: Tóth Kálmán. 1831—1881. 31 l. 1 K.

Friedreich István: Gróf Széchenyi István élete. I. k. 1791—1840. Szent-István társ. VIII. 440 l. 10 K.

Gorzó Gellért: Rádai Ráday Pál. Szerző kiadása. 200 l. 5 K.

Koszó János: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. Pfeifer. 72 l. 2*50 K.

Könyvtár, Magyar. Lampel. Számonként 30 f. — 750—751. Archibald Williams: A modern háború eszközei. Átdolg. Sándor Szilárd. 86 l. — 752—753. Pilch Jenő: Ausztria és Magyarország hadserege. 96 l. — 754—755. Mikes Lajos: Zeppelin. 75 l. — 756. Sir Arthur Conan-Doyle: Nagy-Britannia veszedelme. Sziriusz kapitány jegyzeteiből. Ford. Góth Sándor. 64 l. — 757—758. A hadiflottáról. Többek közreműködésével összeállította Gonda Béla. 87 l. — 759. Wittmann Viktor: A repülőgépekről. 63 l. — 760—761. Frobenius Hermann: A német birodalom sorsdöntő órája. Ford. Mikes Lajos. 94 l. — 762—763. Heltai Jenő: Lim-lom. 82 l. — 764—765. Százados István. Hindenburg. 86 l. — 766. Kozma Andor: A katona a magyar költészetben. 44 l. — 767—768. Madách Imre: Az ember tragédiája. Kiadta Császár Ernő. 164 l.

Könyvtár, Olcsó. Franklin. Számonként 20 f. — 1766—1767. Wekerle Sándor: A háború gazdasági következményei. 38 l. — 1768—1769. Gróf Andrássy Gyula: A jó béke czélművei. 51 l.

Pelz Béla dr.: A Magyar történelmi tár és a Történelmi tár tartalommutatója. Akadémia, 1914. 152 l. 3 K.

Scheffel József Viktor: Ekkhard. Történet a X. századból. Ford. Antal Géza. Franklin, 1914. 8 K.

* A Budapesten megjelenteknél a hely, az 1915-ben megjelenteknél az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölése elmaradt.

Shakespeare-Tár, Magyar. Kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. Szerkeszti Ferenczi Zoltán. VII. kötet. Kilián, 1914. 8-r. 320 l.

Mint a tavalyi, úgy az idei kötet is inkább Shakespeare és kora szélesebbkörű ismertetésének van szentelve, s így megszűnt a már-már kimerült angol-magyar vonatkozások erőltetése. Bennünket azonban közelebbre csak ezek érdekelnek, meg kell azonban emlékeznünk a műfordításokról is. Rózsa Dezső híven és gondosan igyekszik visszaadni Marlowe *Máltai zsidóját*, Ferenczi Zoltán pedig a *Romeo és Julia* forrását, a Dandello-Bristeau-féle novellát közli, Paynter *Palace of Pleasure*jéből, fordítását philologiai pontossággal és művészi archaisálás jellemzi. — Rexa Dezső a *magyar Shakespeare-paródiákról* szól. Ismerteti Jókai *földön járó csillagok* és *Thespis kordéja* cz. alkalmi darabjait, melyek a *Hamleten* köszörülnek humorukat. Az *Üstökös* egy ízben *Lear királyt* parodizálja politikai allegorizálással (Cordélia Magyarországot jelképezi), máskor a Feuillet-féle *Montjoye* travesztálását nyújtja a »kijavított Hamlet« alakjában. Majd a *Peleskei nótárius* Othello-jelenetéről emlékezik meg. — Radó Antal *Arany bírálatát* közli Ács Zsigmond *Velencei kalmár*-fordításáról. A szöveghez fűzött apró jegyzetek érdekes dokumentumai Arany nyelvi tudásának és szerkesztői lelkiismeretes gondosságának. Az *Irodalom* rovatban elismerő bírálatot olvasunk Vértesy Jenő fordításáról a *III. Edwárd király* cz. álshakespearei drámáról, míg Rexa D. sokban hibáztatja azt a jubileumi magyar Shakespeare-bibliographiát, melyet a *Corvinában* Jöger Gusztáv állított össze. A *Vegyes apró* cikkek között néhány pótlás és helyreigazítás található a *Shakespeare-Tár* tavalyi kötetéhez. Rexa Dezső följegyzi, hogy Jókai is részt akart venni a Kisfaludy-Társaság Shakespearekiadásában *VIII. Henrik* fordításával. Ferenczi Zoltán pedig rámutat, hogy Csokonai *Eschenburgból* ismerkedett meg Shakespeare és Milton nevével, de csak egy-két sonett érdekelte.

K. Gy.

Váczy János: Kazinczy Ferencz és kora. I. k. Akadémia, IV, 369 l. 12 K.
Vargha Gyula költeményei. Franklin. 526 l. 4 K.

Irodalomtörténeti repertorium.

Ambrus Zoltán. A tóparti gyilkosság. — *Ism. án.* Az Ujság 114. sz.
Arany, John. Toldi, Toldi's Eve. Ballads. Translations by W. N. Loew. — *Ism.* Rózsa Dezső. Bud. Szemle 162. köt. 158—160. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 161. l.

Ballagi Aladár, Réz Mihály, Gaál Jenő. Jelentések Friedreich István Széchenyi-művéről. Akad. Értes. 209—221. l.

Beöthy Zolt. A Zrinyiász és irodalomtörténetírásunk. Irodalomtört. 65—70. l.

Császár Elemér. Jelentés az 1914. évi Vojnits-jutalomról. Akad. Értes. 132—137. l.

Epizódok Dóczy Lajos életéből. P. Napló 80. sz.

Fáy András és Vörösmarty Mihály menekülése a pesti nagy árvíz elől. P. Hirl. 80. sz.

Ferenczi Magda. Fehér árnyékok 1914. — *Ism.* v. g. Bud. Szemle 162. köt. 154—158. l.

Ferenczi Zoltán. Jelentés a Teleki-pályázatról. Akad. Értes. 185—204. l.

Fraknoi Vilmos. Mátyás király megbízásából nyomatott politikai röpirat. Könyvszemle 1—4. l.

Gróf István. Arany János Bolond Istókja. — *Ism.* Pap Károly EPhK. 329—334. l.

Gulyás Pál. Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. VI. Könyvszemle 29—45. l.

Gyóni (Achim) Géza. Lengyel mezőkön. Versek. Przemysl. 1914. — *Ism.* Magy. Hirl. 66. sz. — Nagy Lajos. Bud. Hirl. 104. sz. — Mikszáth Kálmán. Vasár. Ujs. 18. sz.

György Lajos. Adatok regényirodalmunk történetéhez. EPhK. 234—237. l.

- Harcztéri nőták.* Irták: Gerenday László, őrmester és Takács László, tizedes. Az Ujság 50. sz.
- Harsányi István.* Debreczeni Ember Pál ismeretlen kéziratái. Prot. Szemle 128—140. l.
- Ipolyi Arnold* szépmesegyűjteménye. Szerk. Kálmány Lajos. Ism. n. Bud. Szemle 162. köt. 317—319. l.
- Jénaki Ferenc.* Kájoni János énekeskönyve. — Ism. Vargha Damján. Irodalomtört. 120—122. l.
- Kallós Berta.* A jobbágyság a magyar szépirodalomban. Ism. Dittrich Vilmos. Irodalomtört. 122—124. l.
- Kardos Lajos.* Arany János novellafordításai. Irodalomtört. 96—101. l.
- Kazinczy Ferencz.* Az amerikai Podocz. Kiadta Weter A. — Ism. Zolnai Béla. EPhK. 218. l.
- Király György.* A kurucz balladák hitelességének kérdése. Bud. Szemle. 162. köt. 136—144. l.
- Király György.* Vörösmarty volt tanítványaimhoz című költeménye. Irodalomtört. 87—95. l.
- A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára. 4. (sh. 11 helyett) 23. 1914. — Ism. Zlinszky Aladár. EPhK. 211—215. l.
- Lakatos László.* Lovik Károly halálára. P. Napló 109. sz.
- Lányi Sarolta.* A Távozó. Versek. Gyoma. — Ism. Klein István I. Pest. Lloyd 21. sz. 10. lap.
- Lázár Miklós.* Fronton. — Ism. Krúdy Gyula. P. Napló 128. sz.
- Moór Elemér.* A Toldimonda és német kapcsolatai. — Ism. Heinrich Gusztáv. EPhK. 395—401. l.
- Móricz Zsigmond.* Mesék a zöld fűvön. — Ism. Lengyel Menyhért. Nyugat I. 401. l. — *án.* Az Ujság 114. sz.
- Munkácsy Bernát.* Vámbery Ármin tudományos munkássága. Bud. Szemle 162. köt. 87—112. 243—274. l.
- Prikkel Marián (Rélhei).* »Fakó lovam a Murza«. EPhK. 434—436. l.
- Pruzsinszky Pál.* Emlékezés Misztótfalusi Kis Miklósról. Prot. Egyh. Isk. lap 11—13. sz.
- Rajka László.* A »sebes agynak késő sisak« cz. verses mű a M. N. Múzeum kéziratárában. Irodalomtört. 102—114. l.
- Schöpslin Aladár.* Móricz Zsigmond kis darabjai. Nyugat I. 363—365. l.
- Simai Ödön.* Faludi hatása Sándor Istvánra. M. Nyelv 157—162. l.
- Széchenyi István* két levele Dessewffy Aurél haláláról. Közli Viszota Gyula. Akad. Értes. 137—143. l.
- Szemere Bertalan* ismeretlen levelei. Közli Pásztor Árpád. M. Figyelő II. 131—140 l.
- Szendrey Zsigmond.* Adatok Arany életéhez és költészetéhez. Irodalomtört. 146—151 l.
- Szilágyi Géza.* A háború mellől. — Ism. *án.* Az Ujság 114. sz.
- Szíveket ujító bokréta. Kiadta Versényi György. — Ism. Gulyás József. EPhK. 408. l.
- Szücsi József.* Bajza József. — Ism. Viszota Gyula. Irodalomtört. 124—126. l.
- Szücsi József.* Madách Imre könyvtára. Könyvszemle 5—28. l.
- Útó Lajos.* Az Úr így akarta. Regény. — Ism. Halmágyi Samu. Vármegy. Hirl. 13. sz.
- Váczy János.* Irodalmi és közállapotaink a XIX. század elején. Kivonat. Akad. Értes. 113—116. l.
- Vargha Gyula* költeményei. — Ism. *ő.* Bud. Hirl. 94. sz.
- Vikár Béla.* Jelentés a Farkas Raskó pályázatáról. Akad. Értes. 204. l.
- Weber Arthur.* A kuruczballadák kérdéséhez. EPhK. 436—438. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Badics Ferencz.** Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Ára 2 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill. — Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Ára 2 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Versegly Ferencz élete és művei. Versegly arczképével. Ára 6 kor. — Bessenyei akadémiai törekvései. Ára 1 kor. 50 fill. — A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ára 3 kor.
- Ferenczi Zoltán.** Deák élete. 3 kötet. Ára 12 kor. — Petőfi és a socialismus. Ára 1 kor.
- Gyulai Pál.** Kritikai dolgozatok, 1854—1861. Ára 5 kor. — Bírálatok, 1861—1903. Ára 5 kor.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősymotatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Horváth Cyrill.** Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Ára 90 fill.
- Irodalomtörténeti Közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III—XXIII-at *Szilády Áron*, a XXIV-et *Császár Elemér*. (Eddig 24 évfolyam 1891—1914.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XXI. kötet. 1763—1831-ig. Minden kötet ára 10 kor.
- Komjáthy B.** *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae.* Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Költők tára,** Régi magyar — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor. — VII. kötet: (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Kükküllei névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferencz, Huszár Gál, Méliusz Péter, Németi Ferencz, Szendrei névtelen, Bessenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi névtelen Felnémeti névtelen, Dobokai Mihály, Névtelenek. 1560—1566.) Ára 4 kor.

XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei. I. kötet. Kiadja Badfcs Ferencz. N. 8-r. XXVIII, 528 l. Ára 12 kor.

Könyvtár, Régi magyar. — Szerkeszti Heiprich Gusztáv. 25. k. Földi János költeményei. (Mixich Lajos kiadása.) Ára 3 kor. — 26. k. Szentjóbi Szabó László költeményei. (Gálos Rezső k.) Ára 5 kor. — 27. k. Magyari István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Ferenczi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 28. k. Földi János magyar grammatikája. (Gulyás Károly k.) Ára 6 kor. — 29. k. Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. (Rubinyi Mózes k.) Ára 3 kor. — 30. k. Bessenyei György: Az embernek próbája, 1772 és 1803. (Harsányi István k.) Ára 5 kor. — 31. k. Apollonius históriája, 1591. (Berecz Sándor k.) Ára 3 kor. — 32. k. Csiksomlyói iskoladrámák. (Alszeghy Zsolt és Szlávik Ferencz k.) Ára 4 kor. — 33. k. Illei János: Tornyos Péter. (Alszeghy Zsolt k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 34. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir. (Weber Arthur k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 35. Sziveket ujító bokréta. (Versényi György k.) Ára 3 kor.

Melich János. Révai Miklós nyelvtudománya. Ára 1 kor.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. 1536. Korhú kiadás, merített papiron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Két részben, ára 22 kor.

Szücsi József. Bajza József. Ára 5 kor.

Váczy János. Tompa Mihály életrajza. Ára 5 kor. — A nyelvújítás győzelme. Ára 1 kor. 60 fill.

Vértesy Jenő. A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Ára 5 kor.

Legújabbban megjelentek.

Szinnyei Ferencz. Jósika Miklós. Ára 2 kor. 40 fill.

Váczy János. Kazinczy Ferencz és kora. I. köt. Ára 12 kor.

Megrendelhetők

a **M. Tud. Akadémia** könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1915. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.